

АГРОСВІТ

№ 9 травень 2020

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ІТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Г.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 9 травень 2020 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року

ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 14.05.20 р.

Підписано до друку 14.05.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 17,7.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1405/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2020

У НОМЕРІ:

<u>Жибак М. М., Христенко Г. М.</u> Конкурентоспроможність зерновиробництва та інноваційні чинники її забезпечення	4
<u>Калетнік Г. М., Лутковська С. М.</u> Структура фінансування та моніторингу заходів забезпечення екологічної безпеки	10
<u>Дребот О. І., Височанська М. Я.</u> Прогнозна модель розрахунку економічного механізму для земель сільськогосподарського призначення на прикладі Рівненської області	20
<u>Голян В. А., Лучечко Ю. М., Гордійчук А. І., Шмаров Д. М.</u> Комплексний розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини в контексті диверсифікації інвестиційних потоків в аграрний сектор	27
<u>Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Марчук Ю. М., Олексієвець О. М.</u> Удосконалення фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів як важлива передумова диверсифікації лісгосподарювання: інвестиційні аспекти	38
<u>Соломатіна Т. В.</u> Фінансова діагностика стратегічного потенціалу зростання вартості суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки	48
<u>Васильєв С. В., Кривонос А. О.</u> Проблеми і перспективи розвитку зернового комплексу України	56
<u>Альошкіна Л. П.</u> Формування системи управління земельними ресурсами на основі оптимізації екологічнобезпечного використання земель	63
<u>Галат Л. М.</u> Кооперативи та гібридні форми економічної співпраці малих товаровиробників у плодоовочевій галузі України	70
<u>Красовська О. Ю.</u> Систематизація існуючих класифікацій до методичних підходів оцінки бренду підприємств	79
<u>Муляр Т. С.</u> Напрями підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції	84
<u>Ляховська О. В.</u> Виробництво молока та молочних продуктів в Україні: регіональні аспекти	93
<u>Макарова В. В.</u> Сутність та зміст еколого-економічних трансформацій як передумови запровадження обмеженого сільськогосподарського землекористування	98
<u>Атаманюк О. П., Попова О. П.</u> Аналіз земельно-ресурсного потенціалу Українського інституту експертизи сортів рослин	104
<u>Басова О. О., Коган К. В.</u> Моніторинг стану капіталу торговельних підприємств України	111
<u>Нараєвський С. В., Корольова С. Г.</u> Особливості здійснення зовнішньоекономічної діяльності фармацевтичними підприємствами	116
<u>Двяченко Н. К.</u> Особливості застосування математичних методів та моделей в управлінні аграрними підприємствами	121
<u>Мельнікова Ю. І.</u> Оптимізаційна модель планування автотранспортного потоку	127
<u>Булкін С. С.</u> Сучасний стан та перспективи діяльності сільськогосподарських підприємств	131

CONTENTS:

Zhybak M., Khrystenko H. GRAIN COMPETITIVENESS AND INNOVATIVE FACTORS AND PROVISIONS	4
Kaletnik G., Lutkovska S. FINANCING AND MONITORING STRUCTURE OF ENVIRONMENTAL SAFETY MEASURES	10
Drebot O., Vysochanska M. FORECASTING MODEL OF CALCULATION THE ECONOMIC MECHANISM OF LAND AGRICULTURAL PURPOSES IN THE REGION	20
Golyan V., Luchechko Y., Gordiyshuk A., Shmarov D. INTEGRATED DEVELOPMENT OF THE SPHERE OF PROCESSING OF AGRICULTURAL RAW MATERIALS IN THE CONTEXT OF DIVERSIFICATION OF INVESTMENT FLOWS TO THE AGRICULTURAL SECTOR	27
Karpuk A., Dzyubenko O., Marchuk Yu., Oleksiievets O. IMPROVING FISCAL REGULATION OF PERMANENT FOREST USERS AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR FORESTRY DIVERSIFICATION: INVESTMENT ASPECTS	38
Solomatina T. FINANCIAL DIAGNOSTICS OF STRATEGIC POTENTIAL OF COST GROWTH OF ENTITIES OF AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY	48
Vasil'ev S., Krivonos A. PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE GRAIN COMPLEX OF UKRAINE	56
Alioshkina L. DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF LAND RESOURCES MANAGEMENT BASED ON THE OPTIMIZATION OF ECOLOGICALLY SOUND LAND USE	63
Galat L. COOPERATIVES AND HYBRID FORMS OF ECONOMIC COOPERATION OF SMALL PRODUCERS IN THE FRUIT AND VEGETABLE INDUSTRY OF UKRAINE	70
Krasovska O. SYSTEMATIZATION OF THE EXISTING CLASSIFICATIONS OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION OF ENTERPRISE BRAND	79
Muliar T. DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF ECONOMIC EFFICIENCY OF HOP PRODUCTS PRODUCTION	84
Liahovska O. MILK AND DAIRY PRODUCTION IN UKRAINE: REGIONAL ASPECTS	93
Makarova V. THE ESSENCE AND CONTENT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS AS A PREREQUISITES OF THE IMPLEMENTATION OF LIMITED AGRICULTURAL LAND USE	98
Atamaniuk E., Popova O. ANALYSIS OF LAND USE EFFICIENCY OF UKRAINIAN INSTITUTE FOR PLANT VARIETY EXAMINATION	104
Bassova O., Kogan K. MONITORING OF THE STATE OF CAPITAL OF TRADE ENTERPRISES OF UKRAINE	111
Naraievskiy S., Korolyova S. CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF PHARMACEUTICAL ENTERPRISES	116
Diachenko N. FEATURES OF THE APPLICATION OF MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN THE MANAGEMENT OF AGRARIAN ENTERPRISES	121
Melnikova Yu. OPTIMIZATION MODEL FOR TRAFFIC PLANNING	127
Bulkin S. CURRENT STATE AND PROSPECTS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ACTIVITIES	131

УДК 339.1:633.1:330.341.1

М. М. Жибак,
д. е. н., професор, директор,
ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"
ORCID ID: 0000-0002-1765-820X
Г. М. Христенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства,
ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"
ORCID ID: 0000-0001-6773-5990

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.4

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА ТА ІННОВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

М. Zhybak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Director, Separated Subdivision National University
of Life and Environmental Science of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
Н. Khrystenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economics of Enterprise, Separated
Subdivision National University of Life and Environmental Science of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

GRAIN COMPETITIVENESS AND INNOVATIVE FACTORS AND PROVISIONS

У статті узагальнено наукові підходи щодо визначення поняття "конкурентоспроможність". Розглянуто методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах. Проведено оцінку конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області та України. Здійснено порівняльний аналіз конкурентоспроможності виробників зерна, у розрізі основних видів зернової продукції та визначено групи показників. На основі розрахованого інтегрального показника визначено найбільш конкурентоспроможні види зернової продукції. Обґрунтовано напрями забезпечення конкурентоспроможності зернопродукції в динамічному ринковому середовищі. Доведено, що однією з основних умов виробництва конкурентоспроможної продукції і забезпечення ефективного розвитку зерновиробництва є інноваційна діяльність. Розкрито особливості запровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій, які є основою інноваційного розвитку зернового господарства та важливою умовою забезпечення ефективності й конкурентоспроможності цієї галузі.

In today's globalization of the economy, competitiveness is a decisive factor in achieving economic leadership, as it provides support for high rates of development and levels of profitability.

Despite the considerable number of domestic and foreign scientific works, the dynamic development of the national economic complex requires systematic studies of the competitiveness of its industries in order to substantiate innovative directions of development.

Competitiveness as a scientific category is multifaceted and complex. There is no single well-defined definition of the term "competitiveness" in the scientific literature. In each case, its content is determined according to the goals for which it was formed.

One of the priority places among the agricultural sectors in Ukraine and the Ternopil region in particular is traditionally occupied by grain. It is the basic agricultural sector, which is its most important and significant segment. That is why the competitiveness of grain largely determines the competitiveness of all agriculture.

Decision-making on the formation of competitive advantages of an enterprise should be based on the results of complex diagnostics of the competitiveness of its products.

Assessment of the level of competitiveness of grain products will include the calculation of production efficiency coefficients (share of cereals in the total acreage; yield; rate of increase of production; rate of increase of yield) and marketing (revenue from sales from 1 hectare; share of revenue from sales of cereals in total value; price of realization; profitability ratio) of activity. Studies have shown that in the agricultural enterprises of the Ternopil region the most competitive types of grain products are barley, buckwheat and legumes, the integral competitiveness index of which is 1,304; 1,299 and 1,247. The integral index of grain competitiveness in agricultural enterprises of Ternopil region was 1,024.

It should be emphasized that one of the most important directions of increasing the competitiveness of grain production in the domestic and foreign markets is the introduction of innovative resource-saving technologies, which are the basis of innovative development of the industry.

Ключові слова: конкурентоспроможність, зерновиробництво, сільськогосподарські підприємства, інтегральний індекс, інноваційні технології, інноваційна діяльність.

Key words: competitiveness, grain production, agricultural enterprises, integral index, innovative technologies, innovative activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобалізації економіки конкурентоспроможність стає визначальним чинником досягнення економічного лідерства, адже забезпечує підтримку високих темпів розвитку й рівня прибутковості. Конкуренції відведено роль рушійної сили розвитку аграрного сектору економіки, оскільки вона містить у собі потужні стимули до застосування сучасної техніки і технології, що забезпечують зниження витрат виробництва, поліпшення якості продукції, досягнення високих результатів господарювання і створюють підприємствам значні переваги перед конкурентами на внутрішньому та зовнішньому ринках. Тому на етапі інтеграції сільського господарства України у світове співтовариство її актуальність набуває дедалі більшого значення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Явище конкуренції та конкурентоспроможності досліджено такими відомими зарубіжними економістами: П. Друкер, Ф. Котлер, М. Портер, А. Томпсон, Р. Фатхутдінов та іншими.

Вагомий внесок у розгляд питань конкурентоспроможності економіки України загалом й аграрного сектору зокрема належить вітчизняним ученим Я. Базилюку, В. Гейцю, О. Гудзинському, Н. Голомші, О. Єрмакову, В. Збарському, С. Кваші, М. Маліку.

Проблеми інноваційного розвитку зерновиробництва розглядаються у працях О. Єрмакова, О. Захарчука, П. Макаренка, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяка, П. Саблука, В. Ситника, Л. Худолій, І. Червена, С. Чмиря, О. Шпичака та інших.

Попри значну кількість вітчизняних та зарубіжних наукових праць, динамічність розвитку національного господарського комплексу вимагає проведення систематичних досліджень конкурентоспроможності його галузей з метою обґрунтування інноваційних підходів її забезпечення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження досягнутого рівня конкурентоспроможності зерновиробництва та обґрунтування інноваційних підходів її забезпечення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкурентоспроможність як наукова категорія є багатоаспектною і комплексною. У науковій літературі немає єдиного усталеного визначення поняття "конкурентоспроможність". У кожному випадку її зміст визначається залежно від цілей, у зв'язку з якими вона сформована.

Зарубіжні та українські автори акцентують увагу на різних складових цієї багатовимірної категорії, вважаючи їх основними критеріальними ознаками. Відтак спектр визначень коливається від суто технологічних, що випливають з розширеного трактування конкурентоспроможності фірми, до розгорнутих суспільно-економічних, які розглядають конкурентоспроможність як узагальнений показник стійкості суспільно-економічної системи країни [3, с. 7].

Слід зазначити, що в економічній літературі поняття "конкурентоспроможність" застосовують відносно національної економіки, галузі,

**Таблиця 1. Показники конкурентоспроможності зернової продукції
у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області та України, 2018 р.**

Культура	Частка виробництва зернових сільськогосподарськими підприємствами, %	Частка зернових у загальній посівній площі, %	Темп приросту виробництва (за 2014-2018 рр.)	Частка доходу у загальній виручці підприємства, %	Урожайність, ц/га	Темп приросту урожайності (за 2014-2018 рр.)	Повна собівартість, грн/т	Ціна реалізації, грн/т	Коефіцієнт дохідності	Виручка від реалізації зернових, грн/га
<i>Сільськогосподарські підприємства Тернопільської області</i>										
Зернові усього	79,6	54,8	0,98	44,7	64,4	1,05	3288	4275	1,30	275,3
Пшениця	76,7	23,6	1,08	19,7	56,9	1,08	3471	4391	1,26	249,9
Кукурудза	90,7	15,4	0,84	15,0	99,6	1,25	2853	3815	1,34	379,9
Ячмінь	63,0	11,1	1,18	7,6	47,2	0,98	3560	4927	1,38	232,5
Жито	79,4	0,2	3,32	0,2	64,4	1,80	3368	3156	0,94	203,2
Овес	24,8	0,2	0,44	0,1	23,2	0,85	3010	3847	1,28	89,2
Гречка	63,6	0,7	0,81	0,1	14,6	1,28	5721	6385	1,12	93,2
Просо	100,0	0,0	1,14	0,5	15,5	0,76	6536	8470	1,30	131,3
Зернобобові культури	90,6	3,6	2,28	2,1	28,6	0,87	4679	4997	1,07	142,9
<i>Сільськогосподарські підприємства України</i>										
Зернові усього	80,1	55,4	1,12	46	52,2	1,10	3422	4315	1,26	225,2
Пшениця	79,2	26,2	1,04	19	38,4	0,92	3678	4586	1,25	176,1
Кукурудза	85,8	18,2	1,27	22	87	1,32	3088	4012	1,30	349,0
Ячмінь	57,6	6,8	0,76	4	32,3	1,02	3783	4815	1,27	155,5
Жито	58,3	0,4	0,83	0	52,2	1,03	2909	3206	1,10	167,3
Овес	32,9	0,4	0,43	0	19,2	0,74	3423	3906	1,14	75,0
Гречка	60,3	0,4	0,68	0	11,4	0,94	5742	5828	1,01	66,4
Просо	64,6	0,2	0,43	10	15,7	0,85	5704	7700	1,35	120,9
Зернобобові культури	91,6	2,6	2,17	1	17,3	0,77	5232	5395	1,03	93,3

Джерело: [6; 7].

підприємства і продукції. Погоджуємося з думкою науковців, що лише виробництво конкурентоспроможної продукції забезпечить вихід держави на конкурентний ринок. Проте вважаємо, що конкурентоспроможність продукції чітко пов'язана з ринком, тобто це категорія, яка визначається учасниками ринкового середовища. Конкурентоспроможність аграрної продукції значною мірою залежить від забезпеченості, якісного стану й ефективного використання природних і трудових ресурсів, капіталу. Слід зазначити, що з розвитком науково-технічного прогресу конкурентоспроможність почали визначати фактори вищого рівня, а саме науковий, кадровий, інтелектуальний потенціал країни, рівень розвитку інфраструктури тощо.

Деякі вітчизняні науковці вважають, що у "ринковій системі господарювання категорія "конкурентоспроможність" є одна з головних, бо в ній знаходять своє відображення економічні, науково-технічні, виробничі, організаційно-управлінські, маркетингові та інші можливості окремого підприємства, галузі чи країни в цілому" [2, с. 100].

У західній економічній літературі поширене "універсальне" трактування конкурентоспроможності як здатності країни або фірми

розробляти та виготовляти товари і послуги або вищої якості, або ж за цінами, значно нижчими порівняно з конкурентами [4, с. 72].

У ширшому розумінні конкурентоспроможність трактується як здатність господарства забезпечувати збалансованість своїх зовнішніх пропорцій та уникати тих обмежень, що зумовлюються зовнішньоекономічною сферою, і як здатність країни самовідтворювати поліпшення своїх світогосподарських зв'язків [4, с. 72].

Україна завжди була і залишається одним з основних виробників сільськогосподарської продукції, що зумовлено наявністю сприятливих ґрунтово-кліматичних умов, зокрема найродючіших у світі чорноземів, багатовікового землеробського досвіду, вигідним економіко-географічним розташуванням щодо ринків збуту. Від рівня розвитку сільського господарства та стабільності його функціонування залежить розвиток національного господарського комплексу, матеріальний добробут населення та продовольча безпека держави загалом.

Одне з пріоритетних місць серед галузей сільського господарства в Україні та Тернопільській області зокрема традиційно посідає зернове господарство. Виробництво зерна — багатофункціональна і системоутворюю-

Таблиця 2. Індеси конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, 2018 р.

Культура	Частка виробництва зернових сільськогосподарськими підприємствами (I_1)	Частка зернових у загальній посівній площі (I_2)	Темп приросту виробництва (за 2014-2018 рр.) (I_3)	Частка доходу у загальній виручці підприємства (I_4)	Урожайність (I_5)	Темп приросту урожайності (за 2014-2018 рр.) (I_6)	Повна собівартість (I_7)	Ціна реалізації (I_8)	Коефіцієнт дохідності (I_9)	Виручка від реалізації зернових (I_{10})
Зернові усього	0,994	0,989	0,875	0,963	1,234	0,958	1,041	0,991	1,031	1,222
Пшениця	0,968	0,900	1,043	1,051	1,482	1,176	1,059	0,958	1,014	1,419
Кукурудза	1,057	0,847	0,658	0,669	1,145	0,955	1,082	0,951	1,029	1,089
Ячмінь	1,094	1,644	1,539	2,089	1,461	0,954	1,063	1,023	1,087	1,495
Жито	1,363	0,383	3,987	0,873	1,234	1,741	0,864	0,985	0,850	1,215
Овес	0,753	0,502	1,028	0,729	1,208	1,146	1,137	0,985	1,120	1,190
Гречка	1,055	1,908	1,196	1,917	1,281	1,359	1,004	1,096	1,100	1,403
Просо	1,548	0,199	2,660	0,046	0,987	0,886	0,873	1,100	0,960	1,086
Зернобобові культури	0,988	1,369	1,052	2,083	1,653	1,129	1,118	0,926	1,036	1,531

Джерело: розраховано авторами.

вальна галузь, що формує специфічне середовище розвитку ринкових відносин. Це базова галузь сільського господарства, яка є найважливішим і значним його сегментом. Саме тому конкурентоспроможність зернових значною мірою визначає конкурентоспроможність усього сільського господарства.

Займаючи 2,5% сільськогосподарських угідь держави, Тернопільська область у 2018 р. забезпечила 3,8% виробництва зерна в Україні. Слід відмітити, зернове виробництво в сільськогосподарських підприємствах Тернопільщини є однією з основних прибуткових галузей. Рівень рентабельності зернових культур у регіоні в 2018 р. склав 27,8%, тобто перевищив середній показник по Україні на 3,1% [6].

Прийняття рішень щодо формування конкурентних переваг підприємства має ґрунтуватися на результатах комплексної діагностики конкурентоспроможності його продукції.

Оцінювання рівня конкурентоспроможності зернової продукції включатиме обчислення коефіцієнтів ефективності виробничої (частка зернових у загальній посівній площі; урожайність; темп приросту виробництва; темп приросту урожайності; повна собівартість; ціна реалізації) та маркетингової (виручка від реалізації з 1 га; частка виручки від реалізації зернових у загальній виручці; коефіцієнт дохідності) діяльності (табл. 1).

Сукупність показників конкурентоспроможності розділимо на дві підмножини: стимуляторів і дестимуляторів. Вплив одних чинників прямий, а інших — обернений [5]. Вищезазначені показники є стимулятори, за винятком повної собівартості, яка є ознакою дестимуляції.

Індеси зазначених показників конкурентоспроможності розрахуємо за форму-

Таблиця 3. Розрахунок інтегральних індексів конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, 2018 р.

Культура	$\prod_{i=1}^n \frac{a_i}{a_i}$	$\sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{a_i}{a_x}}$
Зернові усього	1,270	1,024
Пшениця	2,429	1,093
Кукурудза	0,498	0,933
Ячмінь	14,243	1,304
Жито	3,433	1,131
Овес	0,587	0,948
Гречка	13,631	1,299
Просо	0,033	0,710
Зернобобові культури	9,097	1,247

Джерело: розраховано авторами.

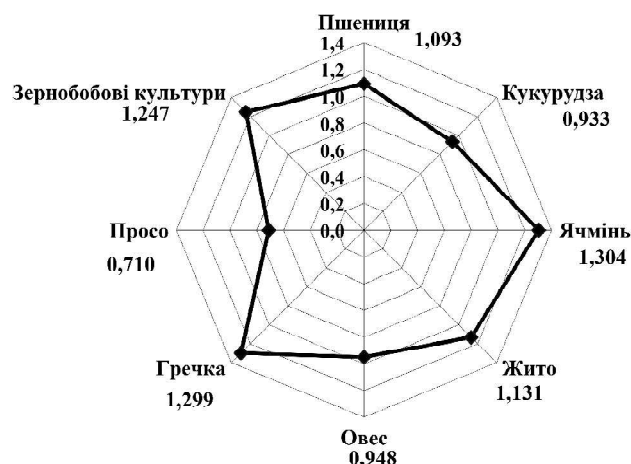

Рис. 1. Інтегральні індекси конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, 2018 р.

Джерело: власна розробка.

лою (1):

$$I_i = \left(\frac{a_i}{a_i} \right)^p \quad (1),$$

де I_i — індекс показника конкурентоспроможності, визначений за i -им показником; a_i — абсолютне значення i -го показника конкурентоспроможності по області; a_i — середнє значення i -го показника конкурентоспроможності по Україні. Причому $p=1$, якщо i -та ознака є стимулятором і $p=-1$, якщо вона є дестимулятором.

Розглянемо індекси конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (табл. 2).

Інтегральний показник конкурентоспроможності зернових визначатимемо за формулою (2) [1]:

$$IP_j = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \left(\frac{a_i}{a_i} \right)^p} \quad (2),$$

де IP_j — інтегральний показник конкурентоспроможності j -го виду зернових культур.

Результати розрахунку інтегральних індексів конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області зображені у таблиці 3 та на рисунку 1.

Дослідженнями встановлено, що у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області найбільш конкурентоспроможними видами зернової продукції є ячмінь, гречка та зернобобові, інтегральний індекс конкурентоспроможності яких відповідно становить 1,304; 1,299 та 1,247. Інтегральний індекс конкурентоспроможності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області склав 1,024.

Важливим інструментом підвищення конкурентоспроможності зернового господарства є інноваційна модель розвитку. Забезпечення ефективності зерновиробництва в сучасних умовах господарювання зумовлюється значною мірою широким впровадженням у практику господарювання досягнень науково-технічного прогресу, визначальна роль в якому належить інноваційній діяльності.

Варто наголосити, що одним із найважливіших напрямів підвищення конкурентоспроможності зернопродукції на внутрішньому та зовнішньому ринках є її цінова перевага, для забезпечення якої собівартість як базова величина ціни повинна формуватися за низьковитратним принципом, що досягається за рахунок запровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій, які є основою інноваційного розвитку галузі. Інноваційні технологічні схеми виробництва сільськогосподарської продукції передбачають застосування нових систем машин, механізмів, технічних та енергетичних ресурсів, використання високопродуктивних сортів та гібридів культур, сучасних засобів захисту рослин, внесення у ґрунт нетрадиційних видів органічних добрив, впровадження ефективних систем зрощення сільськогосподарських культур та інше.

Використання інноваційних елементів вирощування зернових культур забезпечує зниження витрат на пально-мастильні матеріали, насіння, оплату праці, що призводить до зменшення собівартості продукції та підвищення ефективності галузі. Лідерство за витратами дозво-

ляє виробнику встановлювати більш низьку, порівняно з конкурентами, ціну на свій продукт. Це дає підстави стверджувати, що розвиток зернового господарства на інноваційних засадах у сільськогосподарських підприємствах є важливою умовою забезпечення ефективності й конкурентоспроможності даної галузі.

ВИСНОВКИ

За нашим переконанням, інноваційна діяльність є однією з основних умов виробництва конкурентоспроможної продукції і виступає головним чинником ефективного функціонування підприємств та розвитку аграрного сектора економіки України. Рушійною силою економічного зростання є розвиток інноваційних високопродуктивних технологій, які здатні забезпечити, світові стандарти якості продукції та прибутковість сільського господарства. Саме застосування таких технологій з використанням високопродуктивної техніки в умовах непередбачуваних змін у зовнішньому середовищі забезпечать прогресивний розвиток зернового господарства та виробництво конкурентоспроможної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Література:

1. Величко О.В., Христенко Г.М. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності зернової продукції у сільськогосподарських підприємствах. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 8 (182). С. 113—120.
2. Кваша С.М., Голомша Н.Є. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку. Економіка АПК. 2006. № 5. С. 99—104.
3. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія / Жаліло Я.А., Базилук Я.Б., Белінська Я.В. та ін.; за ред. Я.А. Жаліло. Київ: НІСД, 2005. 388 с.
4. Міжнародні економічні відносини / Філіпенко А.С., Боринець С.Я., Вергун В.А. та ін. Київ: Либідь, 1992. 191 с.
5. Овсянніков О.В. Особливості розвитку світового ринку зернових культур. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. 2007. № 4. С. 197—202.
6. Сільське господарство України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ. 2019. 235 с.
7. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2018 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. Тернопіль. 2019. 446 с.

References:

1. Velychko, O.V. and Xrystenko, G.M. (2016), "Integrated assessment grain production competitiveness at agricultural enterprises", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 8 (182), pp. 113 — 120.
 2. Kvasha, S. M. and Golomsha, N. Ye. (2006), "Competitiveness of domestic agricultural products in the world agricultural market", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 99—104.
 3. Zhalilo, Ya. A. Bazylyuk, Ya. B. and Belins'ka, Ya. V. (2005), Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Competitiveness of Ukrainian economy in the conditions of globalization], NISD, Kyiv, Ukraine.
 4. Filipenko, A. S. Borynecz, S. Ya. and Vergun, V. A. (1992), Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International economic relations], Lybid', Kyiv, Ukraine.
 5. Ovsyannikov, O.V. (2007), "Features of development of the world grain market", Visnyk XNAU im. V. V. Dokuchayeva, vol. 4, pp. 197—202.
 6. Prokopenko, O.M. (2019), Statystychnyj zbirnyk: sil's'ke gospodarstvo Ukrainy [Agriculture of Ukraine. Statistical Yearbook], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
 7. Chornyj, A.A. (2019), Statystychnyj shhorychnyk Ternopil's'koyi oblasti za 2018 rik [Statistical yearbook of Ternopil region for 2018], Golovne upravlinnya statystyky u Ternopil's'kij oblasti, Ukraine Ternopil', Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 24.04.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.1:504

Г. М. Калетник,**д. е. н., професор, академік НААН України, завідувач кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії,****Вінницький національний аграрний університет****ORCID ID: 0000-0002-4848-2796****С. М. Лутковська,****к. пед. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, євроінтеграції****та міжнародної діяльності, доцент кафедри адміністративного менеджменту****та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет****ORCID ID: 0000-0002-8350-5519**

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.10

СТРУКТУРА ФІНАНСУВАННЯ ТА МОНІТОРИНГУ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

G. Kaletnik,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of NAAS of Ukraine, Head of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University

S. Lutkovska,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Vice-rector for scientific and pedagogical work, European integration and international activities, Associate Professor

of the Department of Administrative Management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University

FINANCING AND MONITORING STRUCTURE OF ENVIRONMENTAL SAFETY MEASURES

У статті сформовано систему пріоритетних напрямів фінансової підтримки екологічної та природно-техногенної безпеки. Розроблено концептуальну схему пріоритетних джерел фінансування екологічної та безпеки. Доведено, що реалізація екологічної політики в системі забезпечення сталого розвитку потребує комплексного (міжгалузевого) підходу до вирішення проблем екологічної та природно-техногенної безпеки у просторово-територіальному вимірі, що передбачає визначення й досягнення її пріоритетних напрямів у досліджуваній сфері. Зазначено, що механізми фінансового сприяння охороні довкілля набувають першочергового значення у системі природокористування та сталого розвитку. Доповнено ринковий механізм природоохоронної діяльності, який передбачає застосування екологічних субсидій, позик, податків, зборів, штрафів, кредитів і квот, пов'язаних з викидами шкідливих речовин в атмосферу. Вони дають змогу розподіляти фінансові ресурси і акумулювати їх на державних рахунках або в спеціальних фондах. Встановлено, що екологічні субсидії мають форму інноваційних субсидій, що покривають частину видатків на розробку нових технологій, і позик на устаткування природоохоронного призначення, на відновлення якості середовища або субсидій для покриття позик. З'ясовано, що до ефективного світового економічного механізму модернізації природоохоронної діяльності належить сфера кредитування. Розроблено напрями вдосконалення системи фінансування заходів екологічної безпеки. Визначено значення моніторингу обсягів фінансування та оцінки ефективності їх використання на заходи з забезпечення екологічної безпеки. Розроблено структурну модель моніторингу й прогнозування екологічної та природно-техногенної безпеки. Структуровано показники ефективності використання коштів Фонду згуртування. Встановлено, що наразі відсутні механізми поєднання стратегічних засад державної екологічної політики та можливостей їх фінансування як на національному, так і регіональному рівнях. На фоні активного державного сприяння розробці й впровадженню екологічних програм, ефективність їх фінансового забезпечення у процесі реалізації залишається низькою, спостерігається постійне недофінансування.

In this article the system of priority directions of financial support of ecological and natural-anthropogenic safety is formed. The conceptual scheme of prioritization of sources of financing of ecological and natural-anthropogenic safety is developed. It is proved that the implementation of environmental policy in the system of sustainable development requires a comprehensive (cross-sectoral) approach to solving the problems of ecological and natural-technogenic security in the spatial-territorial dimension, which provides for the definition and achievement of its priority directions in the research area. It is noted that the mechanisms of financial assistance to the environment are of primary importance in the system of environmental management and sustainable development. A market-based environmental mechanism is emerging that involves the use of environmental subsidies, loans, taxes, fees, fines, credits and quotas related to emissions of harmful substances into the atmosphere. They make it possible to distribute financial resources and accumulate them in public accounts or in special funds. It is established that environmental subsidies take the form of innovative subsidies that cover part of the costs of developing new technologies and loans for environmental protection equipment, restoring the quality of the environment or subsidies to cover loans. It has been found out that lending is an effective global economic mechanism for environmental modernization. The directions of improvement of the system of financing of environmental safety measures have been developed. The importance of monitoring the amount of funding and assessing the effectiveness of their use for environmental security measures has been determined. The structural model of monitoring and forecasting of ecological and natural-technogenic safety is developed. Indicators of efficiency of use of funds of the Cohesion Fund have been formed. It is established that at present there are no mechanisms for combining strategic principles of state environmental policy and opportunities for their financing at both national and regional levels. Against the background of active state support for the development and implementation of environmental programs, the effectiveness of their financial support in the implementation process remains low, there is a constant underfunding.

Ключові слова: екологічна безпека, сталий розвиток, моніторинг, фінанси, структурна модель.

Key words: environmental safety, sustainable development, monitoring, finance, structural model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід економіки України до функціонування на засадах сталого та стійкого розвитку потребує зміни ставлення до природних ресурсів, зниження матеріаломісткості виробництва та подолання його технологічної застарілості, що може бути реалізовано шляхом підвищення ефективності процесу розподілу бюджетних коштів, зростання інвестиційної привабливості регіону та формування адекватних сучасним умовам напрямів державного регулювання екологічно сталого розвитку [1].

Потреба розробки механізмів фінансування та моніторингу заходів забезпечення екологічної безпеки, за сучасних умов, є особливо актуальною. Екологічна безпека — це, по-перше, безпека функціонування навколишнього середовища, відсутність значимих загроз для її існування, а, по-друге, відсутність екологічних загроз життєдіяльності індивідів і їхніх різних спільностей і організацій на макрорівні. Аналогічно економічна безпека охоплює як низький рівень імовірності загроз функціонуванню і розвитку економіки країни, так і низький рівень імовірності загроз розвитку суспільства з боку

його економічної підсистеми, тобто тих процесів, що йдуть у економіці [2; 3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами фінансування та моніторингу екологічної безпеки займаються як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці, серед яких особливий внесок у вивчення цього питання внесли: С.П. Іванюта, К.В. Таранюк, А.Б. Качинський, В.В. Вітлінський, Г.М. Калетнік, С.В. Козловський, О.В. Длугопольський, Козюк В.В., О.О. Веклич, М.В. Голованенко, С.М. Ілляшенко, О.В. Козьменко, А.Б. Качинський, С.К. Харічков, Є.В. Хлобистов, В.М. Бурков, П.А. Ваганов, К. Рихтер, О.Н. Русак, О.В. Садченко та інші [5—8]. Проте питанням формування структури фінансування та моніторингу заходів забезпечення екологічної безпеки приділено недостатньо уваги, що й пояснює актуальність цього дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розроблення інноваційної структури фінансування та моніторингу заходів забезпечення екологічної безпеки в Україні на засадах концепції сталого розвитку.

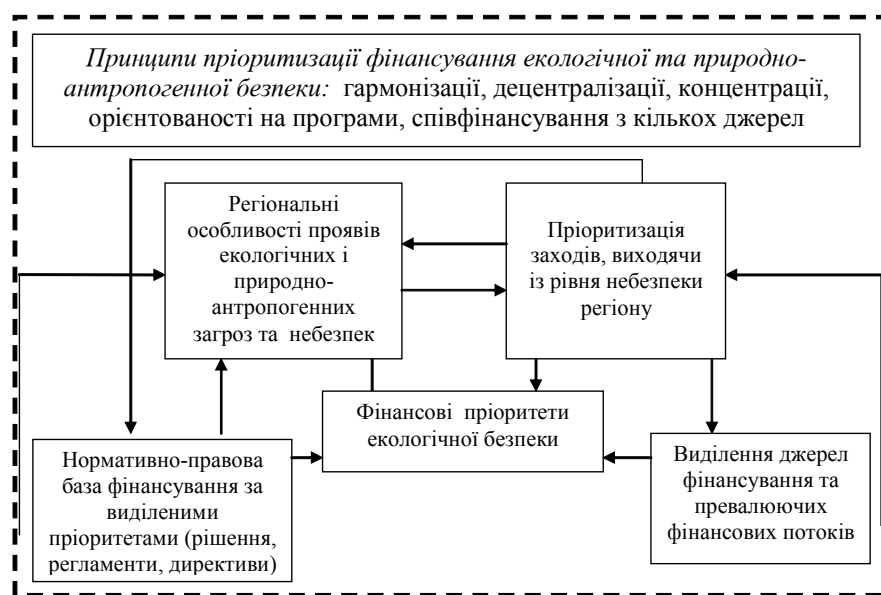

Рис. 1. Схема пріоритизації джерел фінансування екологічної та природно-антропогенної безпеки

Джерело: доповнено автором на основі [3; 9].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система пріоритетних напрямів фінансової підтримки екологічної та природно-антропогенної безпеки не є сталою і може змінюватися залежно від конкретного етапу трансформаційних процесів, що відбуваються. Загальні підходи до визначення пріоритетів фінансового забезпечення становлять концептуальну схему узгодження вимог директив, екологічних проблем та програм регіону, а також доступних та прогнозованих фінансових потоків (рис. 1) [3].

Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає впровадження положень 29 директив ЄС у сектор "Навколишнє природне середовище" з дати підписання (а не ратифікації) згідно з графіком, його вартість та джерела фінансування. Водночас основними напрямками співпраці визначено: екологічну політику на секторальному і регіональному рівнях; наближення екологічного законодавства України до норм ЄС; підтримка реалізації екологічної політики у таких підсекторах: атмосферне повітря, водні ресурси, управління відходами, земельні та лісові ресурси тощо [9; 10].

У цьому контексті фінансування екологічної та природно-антропогенної безпеки регіону має узгоджуватися з європейськими принципами регіональної політики: гармонізації, децентралізації, концентрації, орієнтованості на програми, співфінансування з кількох джерел, базуватися на правових механізмах, але водно-

час залишатися гнучким. Таким чином, реалізація екологічної політики в системі забезпечення сталого розвитку регіону потребує комплексного (міжгалузевого) підходу до вирішення проблем екологічної та природно-техногенної безпеки у просторово-територіальному вимірі, що передбачає визначення й досягнення її пріоритетних напрямів у досліджуваній сфері. Такий підхід теоретично (в ідеальному варіанті) має забезпечувати відповідність між стратегічними пріоритетами національної екологічної політики й держав Європейського Союзу, що реалізуються у вигляді цільових екологічних програм та їх відповідної фінансової підтримки [3].

Механізми фінансового сприяння охороні довкілля набувають першочергового значення у системі природокористування та сталого розвитку. Найпопулярнішими серед механізмів визнано організаційно-економічні загалом, зокрема — плата за природний ресурс. Так, впровадження плати за забруднення атмосфери приводить до істотного зменшення природоохоронних витрат, оскільки підприємства з низькою вартістю ліквідації забруднень прагнуть до максимального їх скорочення, а за високої вартості природоохоронних заходів забруднення хоч і надходять у природне середовище, та високі штрафи за це дозволяють державним органам концентрувати значні ресурси для природоохоронних цілей. З позиції запровадження модернізаційних заходів ця група механізмів має переваги, оскільки забруднювач

має широкий спектр вибору рішень — забруднювати і платити, зупинити своє виробництво, інвестувати в очисне обладнання, внести зміни у виробничу технологію, в номенклатуру виробництва, змінити місце виробництва тощо [11].

Широко застосовується також система податків і штрафних санкцій, про що детально йшлося у попередньому параграфі роботи. Загублений досвід передбачає встановлення податку окремо за промислове і комунально-побутове використання компонентів біосфери. Система оподаткування всіх забруднювальних виробництв прийнята в країнах ЄС, де витрати на очисні споруди іноді становлять 50 % виробничих витрат. Надання підприємствам свободи вибору альтернативних рішень щодо плати за забруднення середовища, на думку американських дослідників, створює певні передумови не лише для зменшення вартості боротьби з забрудненням, а й зменшує виробничі витрати загалом [9].

Економічне стимулювання природоохоронної діяльності не обмежується тільки примусовими методами: важливу роль відіграє політика надання певних пільг та економічної допомоги підприємствам, які здійснюють боротьбу з забрудненням. Набуває розвитку ринковий механізм природоохоронної діяльності, який передбачає застосування екологічних субсидій, позик, податків, зборів, штрафів, кредитів і квот, пов'язаних з викидами шкідливих речовин в атмосферу. Вони дають змогу розподіляти фінансові ресурси і акумулювати їх на державних рахунках або в спеціальних фондах. Це практикується у США, де приватний промисловий капітал отримує різноманітну допомогу в царині охорони довкілля. Особливе місце в цій допомозі посідають державні субсидії. Поряд із прямим субсидуванням промисловості у США широко використовується непряме субсидування: субсидії, що надаються муніципалітетом, використовуються на будівництво очисних споруд та перероблення промислових відходів. Отримання субсидій певною мірою заохочує подальше інвестування, веде до збільшення поточних витрат американських корпорацій на охорону довкілля [14].

Екологічні субсидії мають форму інноваційних субсидій, що покривають частину видатків на розробку нових технологій, і позик на устаткування природоохоронного призначення, на відновлення якості середовища або субсидій для покриття позик. Така політика частково присутня і в Європі, де крім того існує інвестиційна премія за капітальні вкладення,

спрямовані на охорону природи. У Нідерландах за рахунок державного фінансування проводять ефективні заходи щодо зменшення забруднення і розробки чистих технологій. Додаткова знижка на 10—15 % порівняно із звичайною податковою знижкою на інвестиційні витрати застосовується для конкретних інвестицій у зменшення забруднення навколишнього середовища. У багатьох країнах держава субсидує розробку устаткування, технологій, альтернативних джерел енергопостачання, енергозаощадливі заходи (Данія, Норвегія, Швеція, Нідерланди, Канада) [9; 14].

Поширена така форма субсидій, як податкові пільги. Зниження податків на більш екологічно чисті автомобілі застосовується в Німеччині, Австрії, Норвегії, Швеції і Нідерландах. У США однією з форм державних субсидій є вилючення із загальної суми податків відсотків, отриманих по облігаціях, кошти від яких спрямовані на боротьбу із забрудненням атмосферного повітря тощо. В Іспанії поряд з податковими пільгами надаються особливі субсидії у розмірі до 30 % інвестиційних витрат на дослідницьку діяльність за моніторингом, скороченню викидів і запобіганню забрудненню навколишнього середовища. Усі субсидії на програми по боротьбі з забрудненням навколишнього середовища надаються підприємствам з державного бюджету або із спеціальних фондів міністерств з питань охорони природи. Так, в Австрії існує фонд навколишнього середовища, у Швеції — фонд запобігання забрудненню внаслідок спалювання палива, в Туреччині — фонд запобігання забрудненню навколишнього середовища тощо [9; 14].

На інтенсифікацію використання вторинних ресурсів позитивно впливає встановлення взаємовигідних цін для виробничника та споживача, раціональних прямих зв'язків, довготривалих нормативів і лімітів, застосування системи пільг, знижок, санкцій, а також економічне заохочення колективів підприємств, які використовують вторинну сировину [9].

До ефективного світового економічного механізму модернізації природоохоронної діяльності належить і сфера кредитування. Зокрема, деякі економісти вважають, що Федеральна резервна система США, яка об'єднує банківський капітал, мала б установлювати більші відсотки на позики, що використовуються для "забруднювальних" проектів, і надавати певні пільги галузям і виробництвам, які розробляють екологічно безпечну технологію чи встановлюють очисне устаткування на підприємствах [13; 14].

Важливим важелем стимулювання природоохоронної діяльності у США вважається прискорена амортизація очисного обладнання. Закон про реформу податкової системи встановив утричі коротший термін амортизації для очисного обладнання проти промислового. Поряд із 10 %-ою податковою знижкою на інвестиції під очисне устаткування у США використовуються й інші податкові пільги: у 30 штатах очисні споруди та обладнання не обкладалися податком на власність, у 24 штатах ця категорія промислового обладнання звільнена від податків із продажу; в 16 штатах не стягуються податки за оренду очисного обладнання. Кредити і квоти на викиди шкідливих речовин, як механізм, поширені у США, Німеччині, частково в Канаді. Під час їх застосування замість суворого додержання екологічних норм усіма джерелами викидів на тій чи іншій території підприємства шляхом спільних зусиль мають змогу зменшити шкідливі викиди в повітря. Місцеві органи влади, які встановлюють загальні обсяги шкідливих викидів не для одного, а для всіх підприємств разом, шляхом їх регулювання здійснюють контроль за екологічним станом території в цілому [14].

Джерелом фінансових коштів, що спрямовуються на охорону навколишнього середовища, можуть бути окремі податки, збори і штрафи за недотримання норм викидів забруднювальних речовин. В окремих випадках ставки штрафів і зборів обчислюються залежно від рівня фактичного забруднення. Такий досвід накопичено в Нідерландах, частково в Німеччині, Франції, Польщі. У більшості країн ці грошові кошти акумулюються в спеціальних фондах екологічного призначення і використовуються тільки на фінансування природоохоронних досліджень і розробок, відшкодування збитків, підготовку і реалізацію екологічних програм. Важливе значення для реалізації намічених природоохоронних заходів мають фінансово-інвестиційні та бюджетні механізми управління. Загальнонаціональні екологічні витрати США і Франції становлять приблизно 3 % валового національного продукту, причому 70—90 % витрат США і 75 % у Франції припадає на приватний сектор. Однією з умов досконалого управління природокористуванням та охороною навколишнього середовища в зарубіжних країнах є вмiле поєднання економічних механізмів з плановими, адміністративними та правовими [14].

Дослідники джерел фінансування екологічної безпеки схилиються до того, що у довго- й середньостроковій перспективі доцільно

сконцентрувати фінансові ресурси на подоланні низки найбільш важливих проблем і досягненні обмеженого переліку цілей екологічної та природно-антропогенної безпеки. Визначити ці напрями пропонується з урахуванням регіональних особливостей проявів небезпек (є стратегічним завданням поліпшення інституціонального середовища гарантування екологічної безпеки). Серед провідних напрямів вдосконалення системи фінансування науковці та практики виділяють [13]:

1. Ефективність використання бюджетних коштів у сфері екологічної та природно-антропогенної безпеки:

— перегляд екологічних інвестиційних проєктів та програм, які потребують фінансування з держбюджету (з огляду на значущість і важливість);

— подальше впровадження елементів ринкової моделі управління державними фінансами. Наразі використовується лише програмно-цільовий метод бюджетування, середньострокове бюджетне прогнозування, стратегічне планування діяльності головних розпорядників бюджетних коштів;

— перехід від індикативного до середньострокового бюджетного планування, що забезпечить систематичне бюджетне фінансування довготермінових інвестиційних проєктів екологічного спрямування й покращить прогнозованість таких видатків у сферу екологічної та природно-антропогенної безпеки [2].

2. Моніторинг обсягів фінансування та оцінка ефективності їх використання. Постійний моніторинг обсягів фінансових коштів, що плануються і спрямовуються на реалізацію заходів щодо гарантування безпеки життєдіяльності населення регіональними органами виконавчої влади, а також на об'єктах підвищеної небезпеки в регіонах (рис. 2). Принципові рішення щодо видатків мають ухвалюватися на етапі попереднього формування проєктів кошторису усіх рівнів, а нові бюджетні та законодавчі ініціативи в регіонах — враховувати реальні можливості їх фінансового забезпечення [3].

3. Збалансування видатків та надходжень до регіональних бюджетів. Передбачає здійснення видатків на охорону навколишнього природного середовища в обсягах, не менших за надходження коштів до регіональних бюджетів від збору за спеціальне використання природних ресурсів, екологічного податку та штрафних санкцій унаслідок порушення природоохоронного законодавства. Головним джерелом таких видатків повинні бути кошти підприємств-забруднювачів, що обумовлює залучення приватного капіталу [3].

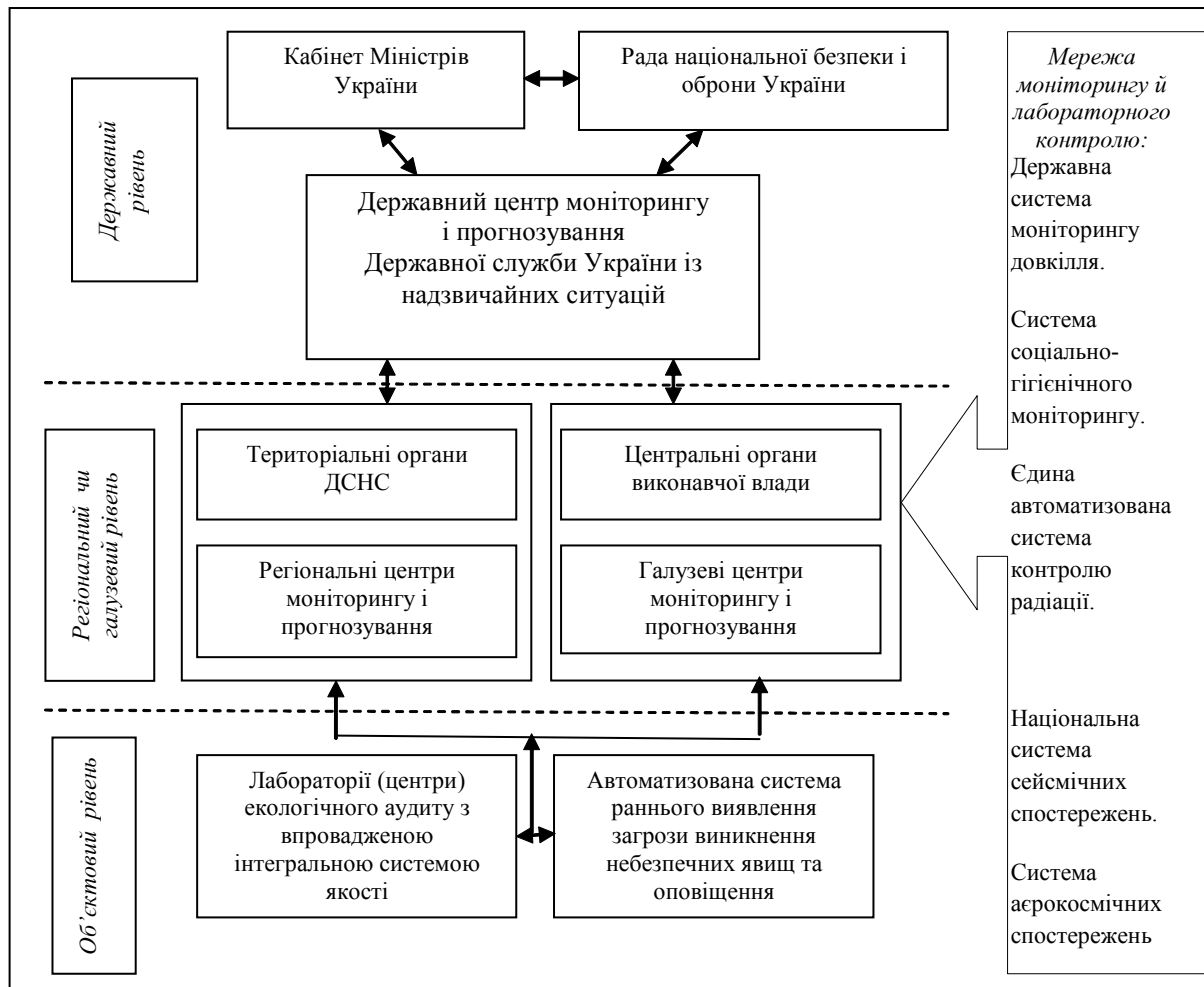

Рис. 2. Структурна модель моніторингу й прогнозування екологічної та природно-техногенної безпеки

Джерело: доповнено автором на основі [14–16].

4. Фіскальна забезпеченість регіональних бюджетів. Створює умови для перерозподілу фінансових ресурсів держави та корекції структури бюджетів. В умовах сучасної кризи найбільш ефективним заходом є закріплення за місцевими бюджетами частини податку на прибуток підприємств, що сприяє покращенню фінансової підтримки екологічної безпеки регіону [13].

5. Зміна парадигми фінансового забезпечення екологічної безпеки регіону. Передбачає перехід від механічного залучення коштів до регіонального бюджету до системного управління ними в регіоні через регіональні екологічні фонди як структурні елементи Національного екологічного фонду; фінансування конкретних заходів, спрямованих на поетапне досягнення стабілізації чи поліпшення стану екологічної безпеки [1].

6. Ефективність використання кредитних коштів, що потребує чіткого визначення цілей

та напрямів залучення кредитних ресурсів дефіцитного фінансування. Законодавчо необхідно закріпити спрямування боргових ресурсів виключно на інвестиційні проекти, наприклад, запобігання виникненню ризиків надзвичайних ситуацій антропогенного й природного характеру та ефективну ліквідацію їх наслідків у регіоні [14].

7. Екологічне страхування у сфері екологічної безпеки як одного із видів страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної небезпеки у зв'язку з можливим аварійним забрудненням ними навколишнього природного середовища та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб, що передбачає часткову компенсацію шкоди, завданої потерпілим [13].

Дослідження законодавчої і нормативно-правової бази в галузі фінансування екологічної безпеки виявили, що наразі відсутні меха-

Таблиця 1. Показники ефективності використання коштів

Напрями фінансування	Результативність використання коштів
<i>Навколишнє середовище</i>	
Тверді відходи, тонн/рік	Додаткові обсяги переробки відходів, тонн/рік
Постачання води, осіб	Додаткова кількість населення, що обслуговується водопостачанням, осіб
Очищення стічних вод	Додаткова кількість населення, що користується послугами покращеної очистки стічних вод, осіб
Запобігання та управління ризиками	Кількість населення, що отримало вигоду від заходів по захисту від повеней, осіб
	Кількість населення, що отримало вигоду від заходів по захисту від лісових пожеж, осіб
Рекультивація земель, га	Загальна площа реабілітованих земель, га
Природа і біорізноманіття	Площа земель, що отримали природоохоронний статус, га
<i>Енергетика та зміни клімату</i>	
Поновлювані джерела енергії	Додаткова потужність виробництв з відновлюваної енергії, МВт
Енергоефективність	Кількість домогосподарств з поліпшеним споживанням енергії, од
	Зниження річного споживання первинної енергії в громадських будівлях, кВт / рік
	Кількість додаткових споживачів енергії, приєднаних до смарт-сітки, осіб
Скорочення викидів парникових газів	Розрахункове річне зниження ПГ, тонн/CO ₂ -екв
<i>Транспорт, км</i>	
Залізничний	Загальна довжина нових залізничних ліній
	Загальна довжина реконструйованих або модернізованих залізничних ліній
Міський	Загальна довжина нових або вдосконалених трамвайних і метроліній
Дороги	Загальна довжина побудованих доріг
	Загальна довжина реконструйованих чи модернізованих доріг
Внутрішні водні шляхи	Загальна довжина нових внутрішніх річкових чи морських шляхів

Джерело: розроблено на основі [3; 9; 19].

нізми поєднання стратегічних засад державної екологічної політики та можливостей їх фінансування як на національному, так і регіональному рівнях. У результаті, на фоні активного державного сприяння розробці й впровадженню екологічних програм, ефективність їх фінансового забезпечення у процесі реалізації залишається низькою, спостерігається постійне недофінансування [18].

Сьогодні постійне системне недофінансування заходів запобігання поширенню забруднення, накопичені проблеми організаційного характеру, призвели до того що регіони та міста фактично втратили важелі впливу на обмеження екологічних загроз і ризиків. Водночас активізація діяльності щодо апроксимації екологічного законодавства згідно з вимогами Директив ЄС з охорони навколишнього природного середовища потребує пошуку нових, альтернативних форм та інструментів залучення коштів на превентивізацію заходів безпеки. Окрім "горизонтальних" Директив, важливим інструментом регулювання відносин у сфері запобігання поширенню забруднення навколишнього природного середовища у межах Євро-

пи є Фонд згуртування (The Cohesion Fund) [19], на кошти якого можуть розраховувати країни, чий ВВП нижчий 90% від середнього по ЄС. Країнам, що планують членство в ЄС, допомога надається через фонд "Інструмент структурної політики для підготовки до вступу" (ISPA) — для фінансування екологічних і транспортних проектів. Згідно зі статутом Фонду, виділяється 63,4 млрд євро для інвестування програм за низкою категорій, а саме: підтримка розвитку проектів з низьковуглецевої економіки; сприяння адаптації до зміни клімату, попередження й управління ризиками, в т.ч. інвестиційне заохочення ініціатив для вирішення конкретних ризиків, що забезпечують стійкість, а також розробка систем аварійного управління стихійними лихами; збереження та захист навколишнього природного середовища і підвищення ефективності використання ресурсів шляхом сприяння сталому функціонуванню транспорту й усуненню недоліків у ключових мережевих інфраструктурах [9; 19].

За допомогою інвестиційних грантів, субсидій, податкових пільг та компенсацій як головних механізмів, упродовж 2007—2014 рр.

коштами Фонду згуртування було підтримано близько 20 програм у 14 країнах Європи. Більшість з них мали спільне фінансування, разом з Європейським фондом регіонального розвитку (ERDF) та стосувалися оптимізації TEN-T й інфраструктури всередині країни з дотриманням вимог охорони довкілля. Ефективність освоєння коштів фонду оцінюється за відповідним набором показників серед яких: показники стану навколишнього природного середовища, транспортної мережі, розвитку відновлювальної енергетики, зміни клімату (табл. 1).

Згідно з Маастрихтською угодою створено спеціальний Фонд згуртування (The Cohesion Fund), діяльність якого передбачала наближення до стандартів ЄС [3; 19] депресивних регіонів чотирьох найбідніших країн співдружності (Греції, Ірландії, Іспанії, Португалії). З цього часу більш як одна третя частина бюджету спрямовується на програми регіональної політики; остаточно сформовані фінансові інструменти, які включають не тільки структурні фонди, а й спеціалізовані програми (ISPA, SAPARD, PHARE та ін.).

Фонд згуртування створений 1993 року з метою зміцнення структурної політики Спільноти, зокрема фінансування розвитку транспортної інфраструктури та екологічних проектів. Він охоплює країни, в яких ВВП на душу населення становить менш ніж 90% від середнього в ЄС (Греція, Іспанія, Ірландія та Португалія). Політика Фонду передбачає зменшення економічних та соціальних нерівностей і сприяння сталому розвитку; підтримку проектів європейської транспортної інфраструктури, визначених Регламентом ЄС № 1316/2013 у сумі 10 млрд євро відповідно до статті 92 (6) Регламенту (ЄС) № 1303/2013. Правові механізми, що регулюють Фонд згуртування, координуються з іншими інструментами Співтовариства, зокрема Європейського фонду регіонального розвитку. Зі свого боку, Комісія пропонує керівні принципи для програмування допомоги від структурних фондів, котрі потрібно узгоджувати з Фондом згуртування. Взаємодоповнюваність цих структур в основному орієнтована на можливості і заохочення проектів у різних сферах, або досягнення спільного інтересу. Фінансування з Фонду згуртування здійснюється, якщо держава несе повну відповідальність за отримані кошти, та, відповідно, призупиняється, у разі невиконання нею програми конвергенції економічного й валютного союзу (стабільності і зростання) [19; 20].

ВИСНОВОК

Будь-яка господарська діяльність, а особливо на густозаселених територіях, може спричинити виникнення й поширення екологічних та природно-антропогенних загроз і небезпек. Саме тому обов'язковим є дотримання низки принципів, а саме: запобігання, обачності, відповідності нормам міжнародного екологічного законодавства тощо. На сьогодні підприємства є потенційним джерелом забруднення території України та суміжних держав. Власних коштів та резервів для забезпечення заходів щодо превентивізації недостатньо (про що свідчить недофінансування провідних державних цільових Програм запобігання ризикам і небезпекам виникнення НС). Організаційно-економічний потенціал (наразі недоступний для України) зосереджений у структурних фондах ЄС, зокрема Фонді згуртування, котрий за допомогою відповідних механізмів надає інвестиції для подолання територіальних диспропорцій, у тому числі й екологічних [3].

З огляду на активізацію політики взаємодії "Україна-ЄС" пріоритетною має стати державна підтримка виконання стратегій регіонального й міського розвитку з урахуванням екологічної складової, розширення повноважень місцевих органів влади щодо визначення та фінансування спільних міжнародних екологічних проектів з активним залученням місцевих органів до розробки та реалізації програмних документів у сфері охорони навколишнього природного середовища [21].

Пріоритетним залишається формування страхових фондів й інших джерел фінансування заходів стосовно попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій у регіонах. Це передбачає вдосконалення системи страхування й перестрахування техногенних і природних ризиків виникнення аварій, катастроф; упровадження механізмів і методів фінансового менеджменту у цій сфері; поліпшення умов і норм кредитування щодо попередження й ліквідації надзвичайних ситуацій [11; 13].

Література:

1. Національна парадигма сталого розвитку України / За заг. ред. акад. НАН України, д. т. н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2016. 72 с.

2. Колмакова В.М. Оптимізація використання коштів державного бюджету на подолання

наслідків непередбачених надзвичайних ситуацій. В.М. Колмакова. Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук. пр. Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України". К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. С. 69—74.

3. Обиход Г.О. Інституціоналізація екологічної безпеки в системі формування політики сталого розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища". Г.О. Обиход. Київ, 2017. 43 с.

4. Герасимчук З.В. Фінансова політика сталого розвитку регіону: монографія / Герасимчук З.В., Вахович І.М., Камінська І.М. Луцьк: Надстир'я, 2006. 220 с.

5. Koziuk V., Hayda Y., Dluhopolskyi O., Kozlovskyi, S. Ecological performance: ethnic fragmentation versus governance quality and sustainable development. *Problemy ekorozwoju. Problems of sustainable development*. 2020. Vol. 15. № 1, pp. 53—64.

6. Калетнік Г.М., Козловський С.В., Козловський В.О. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. *Економіка України*. 2012. № 7. С. 16—25.

7. Веклич О. Удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні. *Економіка України*. 1998. № 9. С. 65—74.

8. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспективи покращення. К.: НІСД, 2001. 312 с.

9. Бізек В. Політика та право ЄС з питань, що стосуються довкілля: посібник. В. Бізек. Проект Європейського Союзу "Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки". Київ, 2013. 168 с.

10. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/draft_NAS_FEB2015.pdf

11. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: колективна монографія. За заг. ред. д. е. н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика. К.: ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. 400 с.

12. Колмакова В.М. Теоретико-методологічні підходи до фінансового забезпечення техногенної та екологічної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 1. С. 47—53.

13. Жарова Л. Особливості та перспективи формування резервного фонду бюджету з урахуванням стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки. *Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика*. 2011. С. 109—115.

14. Екологічна модернізація в системі природно-техногенної та екологічної безпеки: монографія / Степаненко А.В., Обиход Г.О., Омельченко А.А. та ін.]; Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України". К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 435 с.

15. Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні за 2018 рік: ДСНС України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Analitichniy-oglyad-stanu-tehnogennoyi-ta-prirodnoyi-bezpeki-v--Ukrayini-za-2015-rik.html>

16. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування у 2-х т.: Т. 1. Природно-техногенна (екологічна) безпека. Б. Данилишин, А. Степаненко, О. Ральчук та ін. К.: Наукова думка, 2008. 392 с.

17. Козловський С.В. Фінансова математика. К.: Знання України, 2006. 308 с.

18. Обиход Г.О. Інституціонально-організаційні механізми політики забезпечення екологічної і природно-техногенної безпеки. *Теорії мікро-макроекономіки*. 2012. № 39. С. 134—140.

19. EU Cohesion Policy 2014—2020: legislative proposals. URL: www.ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm (дата звернення 01.04.2020).

20. Integrated Risk Information System. U.S. Environmental Protection Agency (EPA). URL: <http://www.epa.gov/iris> (дата звернення 01.04.2020).

21. Калетнік Г.М., Козак К.В. Зелений бізнес — перспективи підприємництва. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 12. с. 36.

22. Сосюра С.Г. Бюджетні важелі забезпечення екологічної безпеки / Сосюра С.Г., Хлобистов Є.В. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях. РВПС України НАН України, ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. Сімферополь: "Фенікс", 2010. С. 524—543.

References:

1. Paton, B. E. (2016), *Natsional'na paradyhma staloho rozvytku Ukrainy [The national paradigm for sustainable development of Ukraine]*, 2nd, reworked, and additions, State Institution "Institute of Economics of Environmental Management and

Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

2. Kolmakova, V.M. (2011), "Optimizing the use of state budget funds to overcome the consequences of unforeseen emergencies", National Economy of Ukraine: Management Theory and Practice: Coll. of sciences. State Institution "Institute of Economics of Environmental Management and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", pp. 69—74.

3. Obuhod G.O. (2017), "Institutionalization of environmental safety in the system of sustainable development policy formation", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.

4. Gerasymchuk Z.V. (2006), Finansova polityka staloho rozvytku rehionu [Financial Policy for Sustainable Development of the Region], Nadstyr'ia, Lutsk, Ukraine.

5. Koziuk, V. Hayda, Y. Dluhopolskyi, O. and Kozlovskyi, S. (2020), "Ecological performance: ethnic fragmentation versus governance quality and sustainable development", Problems of sustainable development, vol. 15, no. 1, pp. 53—64.

6. Kaletnik, G.M. Kozlovsky, S.V. and Kozlovsky, V.A. (2012), "Sustainability of the economy as a factor of security and development of the state", Ukraine economy, vol. 7, pp. 16—25.

7. Veklic, O. (1998), "Improvement of economic instruments of environmental management in Ukraine", Ukraine economy, vol. 9, pp. 65—74.

8. Kachinsky, A.B. (2001), Ekolohichna bezpeka Ukrainy: systemnyj analiz perspektyvy pokraschennia [Ukraine's environmental safety: a systematic analysis of the prospects for improvement], NISD, Kyiv, Ukraine.

9. Bizek, V. (2013), "EU Policy and Law on the Environment", Proekt Yevropejs'koho Soiuzu "Dodatkova pidtrymka Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy u vprovadzhenni sektoral'noi biudzhetnoi pidtrymky" [European Union project "Additional support from the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine in implementing sectoral budget support"], Kyiv, Ukraine.

10. Ministry of Ecology and Natural Resources (2015), "National strategy for approximation (approximation) of Ukrainian legislation to EU environmental law", available at: http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/draft_NAS_FEB2015.pdf (Accessed 10 April 2020).

11. Hvesik, M.A. (2012), Instytutstionalizatsiia pryrodno-resursnykh vidnosyn [Institutionalization of natural resource relations], DU "Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku Natsional'noi akademii nauk Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

12. Kolmakova, V.M. (2012), "Theoretical and methodological approaches to the financial support of technogenic and environmental security", The mechanism of regulation of the economy, vol. 1, pp. 47—53.

13. Zharova, L. (2011), "Features and prospects of formation of a reserve fund of the budget taking into account the strategic potential of ecological and economic security", Sustainable development and environmental safety of society: theory, methodology, practice, pp. 109—115.

14. Stepanenko, A.V. Obikhod, G.O. and Omelchenko, A.A. (2016), Ekolohichna modernizatsiia v systemi pryrodno-tekhnohennoi ta ekolohichnoi bezpeky [Ecological modernization in the system of natural-technogenic and ecological safety], DU "Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku Natsional'noi akademii nauk Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

15. SES of Ukraine (2019), "Analytical review of the state of technogenic and natural security in Ukraine for 2018", available at: <https://www.dsns.gov.ua/en/Analitichniy-oglyad-stanu-tekhno-gennoyi-ta-prirodnoyi-bezpeki-v--Ukrayini-za-2015-rik.html> (Accessed 10 April 2020).

16. Danylyshyn, B. Stepanenko, A. and Ralchuk, O. (2008), Bezpeka rehioniv Ukrainy i stratehiia ii harantuvannia u 2-kh t. [Security of the regions of Ukraine and strategy of its guarantee in 2 volumes], vol. 1, Pryrodno-tekhnohenno (ekolohichna) bezpeka [Natural-technogenic (ecological) safety], Scientific Thought, Kyiv, Ukraine.

17. Kozlovsky, S.V. (2006), [Financial mathematics], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

18. Obihod, G.O. (2012), "Institutional and organizational mechanisms of environmental and technogenic safety policy", Theories of micro-macroeconomics, vol. 39, pp. 134—140.

19. EU (2020), "Cohesion Policy 2014-2020: legislative proposals", available at: www.ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm (Accessed 10 April 2020).

20. U.S. Environmental Protection Agency (EPA) (2020), "Integrated Risk Information System", available at: <http://www.epa.gov/iris> (Accessed 10 April 2020).

21. Kaletnik, G.M. and Kozak, K.V. (2016), "Green Business — Perspectives on Entrepreneurship", Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice, vol. 12, pp. 36.

22. Sosyura, S.G. (2010), "Budget levers for environmental security", Stalyj rozvytok ta ekolohichna bezpeka suspil'stva v ekonomichnykh transformatsiakh [Sustainable development and environmental safety of society in economic transformations], Fieniks, Simferopol, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 26.04.2020 р.*

УДК 332.224.(232)

О. І. Дребот,
д. е. н., проф., член-кор. НААН,
завідувач відділу інституціонального забезпечення природокористування,
Інститут агроєкології і природокористування Національної академії аграрних наук України
ORCID ID: 0000-0003-2681-1074
М. Я. Височанська,
к. е. н., заступник директора з наукової роботи та інноваційного розвитку,
Інститут агроєкології і природокористування Національної академії аграрних наук України
ORCID ID: 0000-0003-2116-9991

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.20

ПРОГНОЗНА МОДЕЛЬ РОЗРАХУНКУ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЛЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О. Drebot,
Doctor of Economic Sciences, professor, corresponding Member of NAAS,
Head of the department for institutional support of environmental management
Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS
М. Vysochanska,
PhD in Economics, deputy director of scientific work and innovative development
Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS

FORECASTING MODEL OF CALCULATION THE ECONOMIC MECHANISM OF LAND AGRICULTURAL PURPOSES IN THE REGION

У статті проаналізовано оцінку площі ґрунтів, які можуть бути удобрені за допомогою потужностей сільськогосподарських підприємств Рівненської області. На основі статистичних даних побудована математична багатофакторна модель, яка є відображенням взаємозв'язків та критеріїв досліджуваної системи у вигляді аналітичних залежностей і логічних зв'язків. Математична модель дає змогу визначити найбільш ефективні способи використання родючості ґрунтів. Водночас завдяки вибору найбільш доцільної системи зростає внесення мінеральних добрив та органічних добрив, а також впровадження новітніх технологій щодо родючості ґрунтів. У міру вдосконалення галузевої структури підвищується ефективність сільськогосподарського виробництва, включаючи якісне використання земель. На основі розробленої економіко-математичної моделі запропоновано напрями підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь в окремому господарстві, а також важливо оцінити рівень інтенсивності використання земель, що дає можливість подальшого підвищення ефективності їх використання. Формування механізмів на основі побудованої прогностичної багатофакторної моделі, яка може впливати на процес землекористування потрібно реалізовувати через поєднання таких особливостей державної політики у даній сфері: передусім, потрібно розробити та реалізувати адміністративних, правових, інституціональних та організаційних засобів пізніше держава повинна визначити інструменти і важелі використання земельних ресурсів. Отримання значних врожаїв та валової продукції більше залежить від якісного родючого ґрунту. Насамперед, це залежить не тільки від продуктивності рослин, але й від екологічного стану ґрунту та раціональних напрямків родючості та охорони навколишнього середовища. У нашому дослідженні запропонований економічний механізм земельних ресурсів як вплив держави на формування і розвиток земельних відносин правовими, організаційними й економічними методами з метою впорядкування використання земельних ресурсів, їх збереження, перетворення, підвищення ефективності використання.

The article analyzes the area of soil that can be fertilized by the capacity of agricultural enterprises of Rivne region. Statistics are based on a mathematical multifactor model that reflects the relationships and criteria of the system under study in the form of analytical dependencies and logical connections. The mathematical model allows us to determine the most effective ways of using soil fertility. At the same time, due to the choice of the most appropriate system, the introduction of mineral fertilizers and organic fertilizers is increasing, as well as the introduction of the latest soil fertility

technologies. As the sector structure improves, the efficiency of agricultural production, including quality land use, increases. On the basis of the developed economic and mathematical model, the directions of increasing the efficiency of agricultural land use in a separate farm are proposed, as well as it is important to assess the level of land use intensity, which makes it possible to further improve the efficiency of their use. Formation of mechanisms on the basis of a predictive multifactor model that can influence the process of land use should be implemented through a combination of the following features of public policy in this field: first, the administrative, legal, institutional and organizational means must be developed and implemented later the state must determine the tools and land use. Getting high yields and gross output is more dependent on quality fertile soil. First of all, it depends not only on the productivity of the plants, but also on the ecological state of the soil and the rational directions of fertility and environmental protection. In our study, the economic mechanism of land resources as an influence of the state on the formation and development of land relations by legal, organizational and economic methods is proposed in order to streamline the use of land resources, their conservation, transformation, and increase of efficiency of use.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, земельні ресурси, економічний механізм, інвестиції, валова продукція, оренда.

Key words: agricultural land, economic mechanism, investments, gross output, rent.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом певного періоду в Україні намітились позитивні зрушення щодо втілення в життя державної політики та забезпечення збалансованості розвитку землекористування, однак залишається гострою проблема погіршення екологічного стану земель сільськогосподарського призначення внаслідок господарської діяльності і недотримання природоохоронних та землевідтворювальних заходів. Низка фінансово-економічних важелів впливу на природокористувачів, наприклад: податки, відрахування і платежі екологічного характеру, кредитування природоохоронних заходів, екологічний аудит і екологічне страхування не розв'язують екологічних проблем агровиробництва. Накопичення цих протиріч призводить до того, що загалом екологічна небезпека в аграрній сфері зростає [1].

Відмітимо, що земля в сільському господарстві є важливим елементом виробництва її ефективне використання значною мірою впливає на ефективність господарської діяльності загалом. На сьогодні зростає потреба ефективності функціонування земельних відносин в аграрному секторі особливо з огляду на завдання нинішнього землекористування, яке передбачає створення економічно-раціональних механізмів використання земель у сільському господарстві.

Використання землі в ринкових умовах обумовлюється переходом від екстенсивного розвитку до інтенсивного розвитку в галузі. Адже збільшення виробництва продукції рослинництва можливе лише на основі підвищення родючості ґрунтів при раціональному використанні ґрунтово-кліматичних ресурсів і засобів вироб-

ництва [2]. На сучасному етапі господарювання необхідно розробляти моделі об'єктивних і суб'єктивних складових факторів на кінцевому результаті планування. Оскільки план конкретного вирішення економічної ефективності використання земельних ресурсів, адже земля повинна бути на першому місці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Попри певний науковий доробок та існуючі підходи до оцінки ефективності використання земель, які не дають можливості встановити залежність між екологічними та економічними чинниками забезпечення сталого використання земель сільськогосподарського призначення.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Метою дослідження є розроблення прогностичної багатофакторної моделі щодо використання органічних добрив у сільському господарстві регіону. На основі розробленої економіко-математичної моделі запропонувати шляхи підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель в окремому господарстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна державна політика щодо використання земель сільськогосподарського призначення в Україні, зокрема в області не забезпечує збереження родючості ґрунтів як основи стабільного функціонування виробничих аграрних систем. Адже родючість ґрунту впливає на ефективність виробництва сільськогосподарсь-

кої продукції та її валову продукцію. Чи мало питань прикладного та теоретичного значення з цієї проблеми залишаються недостатньо розкритими [3].

Зазначимо, що останніми роками аграрний сектор економіки працює на межі збитковості. Окремі його галузі, насамперед тваринницькі, є збитковими, що не забезпечує розширеного відтворення, оновлення основних засобів виробництва заважає, розв'язанню проблем соціального характеру [4, с. 29]. Якісний аналіз завжди мусить передувати кількісному та якісному аналізу, щоб з'ясувати ті чинники, які є для досліджуваної проблеми.

Адже у 1979 р. Женеві була підписана Конвенція про трансграничне забруднення повітря на великій відстані (ТЗВБР). Конвенція стала першим обов'язковим для виконання міжнародним юридичним документом в області вирішення проблем забруднення повітря на широкій регіональній основі. У 1983 р. Україна, серед 49 країн, ратифікувала Конвенцію та бере активну участь у її розробці і здійсненні, згодом у Конвенцію увійшли вісім окремих протоколів. Протокол про боротьбу з окисленням, евтрофікацією і приземним озоном (Гетеборг, 1999) встановив граничні значення викидів для чотирьох забруднювачів: сірки, NO_x, AOC та аміаку.

Подальший розвиток галузей тваринництва в Україні пов'язується зі значним підсиленням кормової бази, передусім за рахунок інтенсивного використання пасовищ і сіножатей з одночасним запровадженням новітніх досягнень техніки, вітчизняного і зарубіжного досвіду з досліджуваної проблеми. Трансформаційні процеси в землекористуванні нині пов'язуються зі зменшенням орних земель в Україні з-за наявності великої кількості сильно еродованих, деградованих ґрунтів, їх подальшої консервації і переведення до складу площ, зайнятих під сіножатями і пасовищами. Природні кормові угіддя в натуральному їх стані відрізняються дуже низькою продуктивністю. Тому стає нагальним їх повернуте або докорінне поліпшення.

Отримання значних врожаїв та валової продукції залежить більш від якісного родючого ґрунту. Передусім залежить не тільки від урожайності рослин, але й від екологічного стану

Таблиця 1. Тваринництво та орієнтовна кількість виходу органічних добрив

Показники	2005	2010	2011	2012	2014	2015	2016	2017
Птиця, тис.	733,6	1465,7	1361,6	1354,1	1606,6	1730,2	1915,12	2012
Гній птиці, тис. т	94,79	189,38	175,93	174,96	207,59	223,56	235,32	256,8
Велика рогата худоба, тис.	88,3	42,1	38,2	38,6	36,3	34	32	30
Гній ВРХ, тис. т	2159,38	1029,56	934,18	943,96	887,72	831,47	846,95	864,32
Свині, тис.	41,5	58,5	45,7	32,8	42,2	51,6	49,598	50,637
Гній свиней, тис. т	98,46	138,79	108,42	77,82	100,12	122,42	110,32	125,82
Загальна кількість гною, тис. т	2352,62	1357,73	1218,54	1196,74	1195,42	1177,45	1154,32	1165,98
Можлива удобрена площа, тис. га	58,82	33,94	30,46	29,92	29,89	29,44	29,98	30,87

Джерело: розраховано авторами на основі даних головного управління статистики в Рівненській області.

ґрунту та раціональних напрямів підвищення родючості та охорони навколишнього природного середовища. Обсяг внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури сільськогосподарських підприємств у Рівненській області.

Забезпечення відтворення і підвищення родючості ґрунтів передбачає впровадження у практику систем екологічно безпечних ґрунтозахисних технологій обробки ґрунту, адаптованих джерел поповнення органіки шляхом збільшення питомої ваги багаторічних трав, розширення посівів сидератів.

Однією з основних причин, що призвели до негативних тенденцій у відтворенні та використанні земель сільськогосподарського призначення у сільському господарстві є поетапні темпи проведення аграрної реформи. Зважаючи на вищенаведене, зменшення використання мінеральних добрив та збільшення застосування органічних добрив призведе до екологічного сільськогосподарського виробництва та зменшить викиди сполук азоту. В якості добрива можна використовувати перегній, зібраний з птахофабрик, підприємств по розведенню великої рогатої худоби, свиноферм.

Щоб оцінити площі ґрунтів, які можуть бути удобрені за допомогою потужностей сільськогосподарських підприємств Рівненської області, були використані дані та методики [5]. Кількість удобреної площі визначали із норми внесення 40 т/га.

Дані наведеної таблиці 1 свідчать, що вихід посліду від птиць порівняно із 2005 роком збільшився у 2017 р. і становить 256,8 тис. т. Гній від ВРХ порівняно із 2005 роком зменшився у 2017 р. і становить 864,32 тис. т. Гній від свиней збільшився у 2017 р. і становить 125,82 тис. т. Як бачимо ситуація по Рівненській області не втішна, що 2005 р. можна було удобрити площу органічними добривами 58,82 тис. га, а в 2017 р. зменшилось удобреної площі майже в

Таблиця 2. Прогноз можливих удобрюваних площ, тис. га

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Птиця, тис.	2108,88	2205,76	2302,64	2405,54	2543,23	2698,43	2734,71
ВРХ, тис.	26,98	25,17	23,36	22,43	21,98	19,65	20,87
Свині, тис.	51,676	52,715	53,754	52,98	54,32	53,98	54,99
Можливі удобрювані площі, тис. га	25,9	25,1	24,4	24,9	25,8	26,9	27,7

Джерело: розраховано авторами.

2 рази. Про що свідчать дані (табл. 1). Значний вплив на рівень урожайності сільськогосподарської продукції і на ефективність використання земель сільськогосподарського призначення загалом можуть сприяти тільки органічні добрива. Адже органічні добрива з кожним роком зменшуються, оскільки це пов'язано із зменшенням тваринництва.

Нами побудовано багатофакторну математичну модель, яка є відображенням складових критеріїв досліджуваної системи у вигляді аналітичних залежностей і логічних зв'язків. Частото для розбудови математичної багатофакторної моделі потрібно моделювати певні еколого-економічні процеси, моделі, які є етапами до загальної. Якщо кількісно і якісно розбудована модель вона є інструментарієм розробки та впровадження в практику, оскільки може покращити раціональний стан функціонування та використання земель. Математична модель дає можливість визначити найбільш ефективні шляхи використання родючості ґрунту. Водночас внаслідок вибору найбільш доцільної системи, внесення мінеральних добрив та органічних добрив, а також впровадження новітніх технологій родючості ґрунтів підвищується. Оскільки удосконалення галузевої структури забезпечить підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а у тому числі якісне використання земельних угідь.

Нами побудовано прогнозу модель можливої удобреної площі у майбутні роки.

Прогнозна модель має вигляд:

$$y = \hat{a}_1 + \hat{a}_2 x_1 + \hat{a}_3 x_2 + \hat{a}_4 x_3 + \hat{a}_5 x_4 \quad (1),$$

де x_1 — рік, x_2 — кількість гною від птиці,

x_3 — кількість гною від ВРХ,

x_4 — кількість гною від свиней.

Побудувавши прогноз за наведеною вище методикою, отримаємо такі результати.

$$y = -7.0821 + 0.0035 x_1 + 0.0032 x_2 + 0.6115 x_3 + 0.0594 x_4 \quad (2).$$

Використовуючи прогноз валового продукту, можна в цьому прогнозі частину площ, які удобрювались мінеральними добривами, замінити на площі, удобрювані органічними добривами. Всі інші параметри залишаємо незмінними.

Як бачимо, окрім очевидної екологічної вигоди від заміни мінеральних добрив органічними та використання в якості добрив перегною тваринницьких ферм та птахофабрик, валовий продукт при збалансованому виробництві буде в рази більшим. Тенденція спадання у останньому прогнозі пояснюється спаданням поголів'я ВРХ і, відповідно, виходу гною від сільськогосподарських підприємств.

На основі розробленої економіко-математичної моделі запропоновано напрями підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в окремому господарстві. Визначено, що під час використання землі важливо оцінювати рівень інтенсивності землекористування, який визначає можливості в майбутньому підвищення ефективності земельних угідь. Всебічна роль органічної речовини ґрунту. Оскільки вона впливає на доступність елементів мінеральних добрив, а також є джерелом живлення для ґрунтових мікроорганізмів, які забезпечують мобілізацію елементів важкодоступних для рослин форм, покращує фізико-хімічні властивості ґрунтів.

На цей час гострою є потреба використання земель сільськогосподарського призначення

Таблиця 3. Прогноз валової продукції у випадку екологічного виробництва

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Зовнішні інвестиції, тис. дол.	5896,48	6162,82	6429,16	6695,50	6961,84	7228,18	7345,9
Площа під добрива органічні, тис. га	28,52	27,63	26,75	25,89	25,14	24,39	24,99
Площа під добрива мінеральні, тис. га	114,97	123,24	131,52	139,79	148,06	156,33	160,21
Орендовані землі, тис. га	204,65	194,66	184,67	174,68	164,69	154,70	151,32
Валова продукція – прогноз	3952,556	3932,383	3912,21	3894,954	3889,556	3884,158	3882,812

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 1. Інструменти еколого-економічного механізму земель сільськогосподарського призначення

Джерело: сформовано авторами на основі [6–9].

ня, адже запровадження обмежених площ сільськогосподарських культур, які завдають шкоди родючості ґрунтів. Якщо взяти для прикладу зарубіжний досвід, то практика вже є. Проте в Україні на сьогоднішній день немає дієвих механізмів, які б призупиняли не якісне використання земель з точки зору завдання шкоди саме родючості. У сільському господарстві з розвитком земельно-орендних відносин не вирішується питання веденням оптимізації землекористування. У наукових колах ведеться дискусійне питання щодо раціонального використання вже розпайованих земель в деградаційно-небезпечних регіонах, по-перше, деградовані землі можна виділити в загальне користування під сінокоси і пасовища; по-друге, на деградованих землях посилити контроль законодавчо-нормативного зобов'язання для землевласників та землекористувачів і застосовуючи ґрунтозахисні протиерозійні техно-

логії вирощування сільськогосподарських культур.

Крім того, аналіз наукових доробків свідчить про те, що в економічний механізм земель сільськогосподарського призначення не враховується показниками як екологічними так і економічними щодо ефективності їх використання. Варто відмітити, що на сьогодні не сформовано інструменти, які б стимулювали ефективне використання земель у сільськогосподарському виробництві. Формування механізмів на основі побудованої прогнозової багатофакторної моделі, яка може впливати на процес землекористування потрібно реалізовувати через поєднання таких особливостей державної політики у цій сфері: передусім, потрібно розробити та реалізувати адміністративних, правових, інституціональних та організаційних засобів пізніше держава повинна визначити інструменти і важелі використання земельних

ресурсів. Адже, держава шляхом визначення правил відшкодування завданих збитків навколишньому природному середовищі і земельним ресурсам формує модель реалізації виробництва валової продукції сільського господарства рослинництва. Застосування еколого-економічного механізму та ефективного використання земель сільськогосподарського призначення можна отримати, як суб'єктивну так і об'єктивну оцінку, враховуючи цілий етап факторів, а саме: економічних, екологічних, обсягів іноземних інвестицій, які дозволяють у майбутньому визначити напрями поліпшення якості угідь і підвищення ефективності їх використання. Аналіз проведеного дослідження земель сільськогосподарського призначення показали, що врахування екологічних чинників є недостатнім, а значить, це питання потребує удосконалення.

На нашу думку, проведені дослідження підтверджують, що найбільша проблема низької ефективності земель сільськогосподарського призначення має екологічну спрямованість. Адже рівень інвестицій та впровадження інновацій у сфері землекористування є визначальними в отриманні прибутку. Загальновідома істина і більшість землекористувачів намагаються будувати свою господарську діяльність дотримуючись певних правил.

Економічний механізм регулювання земельних відносин повинен відповідати таким вимогам: забезпечення однакових стартових можливостей щодо здійснення виробничого процесу для всіх суб'єктів земельних відносин; використання земельної ренти як основи для формування системи економічних регуляторів, взаємодія ренти з іншими економічними важелями (цінами, позичковим відсотком, податком тощо); урахування інтересів і рівноправність різних соціальних груп населення в реалізації прав земельної власності й різних форм землекористування; стимулювання раціонального розміщення й спеціалізації сільськогосподарського виробництва; посилення екологічного захисту земельних угідь. У нашому дослідженні слід розглядати економічний механізм земельними ресурсами як вплив держави на формування і розвиток земельних відносин правовими, організаційними й економічними методами з метою впорядкування використання земельних ресурсів, їх збереження, перетворення, підвищення ефективності використання.

До позитивного етапу можна віднести те, що потрібно закріпити в земельному законодавстві економічного стимулювання для землевласників і землекористувачів виділення коштів

за відновлення земель, заохочення громадян, які мають фермерське господарство, сільськогосподарських підприємств, а також доплати у вигляді дотацій за підвищення родючості ґрунту. За певними чинниками досягаються узгодження еколого-економічних інтересів і ефективності землекористування. Економічний механізм стимулювання ефективного використання земель сільськогосподарського призначення повинен передбачати систему грошових стягнень за порушення якості земельних ресурсів, невиконання екологічних вимог та нормативних обмежень під час використання земель та через не впровадження необхідних заходів з охорони земель. Це має реалізовуватися за рахунок уведення штрафних санкцій, розмір яких повинен установлюватися з урахуванням цінності земельної ділянки, а їх розмір повинен перевищувати величини екологічних збитків, завданих навколишньому природному середовищу. Зокрема, за збереження й відтворення родючості ґрунтів впровадити підвищений рівень фінансового забезпечення ґрунтозахисних та природоохоронних заходів; посилити відповідальність землекористувачів за недбале землекористування й налагодити дійовий економічний механізм їх стимулювання за збереження та поліпшення екологічного стану земель. Таке стимулювання власників землі та землекористувачів може бути дійовим інструментом вдосконалення економічного механізму регулювання земельних відносин, підвищення ефективності сталого використання земель сільськогосподарського призначення [10].

ВИСНОВКИ

Для вирішення цього питання необхідно впровадити один із чинників економічного механізму ефективного використання земель сільськогосподарського призначення — введення екоплатежів для землевласників та орендарів за погіршення якісного та екологічного стану ґрунтів. Оптимально було б введення заохочувальних економічних заходів для землевласників та орендарів, які здійснюють заходи з поліпшення якісного стану родючості ґрунту, субсидії, пільги — за умови підвищення вмісту гумусу та родючості ґрунту.

Література

1. Фурдичко О.І. Фінансовий інструментарій екологізації агросфери в контурі її сталого розвитку / О.І. Фурдичко, О.Є. Гудзь // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2010. — № 2. — С. 9—15. — (Серія "Фінанси і кредит").

2. Малий І. До питання про теорію земельної ренти та проблеми реформування земельних відносин / І. Малий. — № 8. — С. 49—54.

3. Ібатулін Ш.І. Капіталізація земель приміських зон великих міст: теорія, методологія, практика: монографія / Ш.І. Ібатулін. — К.: НАУ, 2007. — 260 с.

4. Височанська М.Я. Сучасний стан і перспективи збалансованого розвитку аграрного сектору України / М. Я. Височанська // Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25—26 вересня 2013 р. — Київ: ДІА, 2013. — С. 29—31.

5. Таргоня В.С. Визначення обсягів вторинної сировини та розрахунок можливого виходу біогазу на тваринницьких фермах та комплексах / В.С. Таргоня, В.В. Оверченко, Б.В. Щербак. — К.: "Видавничий центр НУБіП України", 2013. — 27 с.

6. Бредіхін О.О. Економічні проблеми охорони земель на сучасному етапі розвитку земельних відносин. Землевпорядний вісник, 2012. Вип. 8. С. 13—18.

7. Корнева Н.Н. Ефективність заходів охорони земель у сільськогосподарському виробництві / Н.Н. Корнева, Н.М. Неф / Міжнародний сільськогосподарський журнал. 2005. Вип. 5. С. 67—73.

8. Ступень М. Економічне та екологічне сприяння ефективному використанню та охороні земель / М. Ступень, Р. Гулько, О. Бахур // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2013. Вип. 20 (2), 85—93 с.

9. Букреев А.М. Економічний характер циклічності та його прояв у розвитку організації / А.М. Букреев, С.А. Куксов // Матеріали. Учасник Всерегіональних зборів Всеукраїнського конгресу економічних і сільськогосподарських спеціалістів на станції метро. 2010. Луганськ 29 вересня. С. 80—87.

10. Височанська М.Я. Пріоритети формування економічного механізму забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення Збалансоване природокористування. 2015. № 1. С. 73—77.

References:

1. Furdychko, O.I. and Gudzyk O.Je. (2010) "Financial tools for greening the agrosphere in the context of its sustainable development", Visnyk Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu, vol. 2. p. 9—15.

2. Maluy, I. (2000), "To the question of the theory of land rent and the problem of reforming land relations", Ukraine economy, vol. 8. pp. 49—54.

3. Ibatullin, Sh.I. (2007), Kapitalizatsiia zemel' pryimis'kykh zon velykykh mist: teoriia, metodolohiia, praktyka [Capitalization of the land of suburban zones of large cities: theory, methodology, practice], NAU, Kyiv, Ukraine.

4. Vysochanska, M.Ya. (2013), "Current state and prospects of balanced development of Ukrainian agrarian sector", Ekologichna bezpeka ta zbalansovane pryrodokorystuvannia v ahro-promyslovomu vyrobnytstvi: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Ecological safety and balanced nature management in agro-industrial production: materials of the international scientific-practical conference], Kyiv, Ukraine, 25—26 September, pp. 29—31.

5. Targonya, V.S. Overshenko, V.V. and Scherbak, B.V. (2013), Vyznachennia obsiahiv vtorynoi syrovyny ta rozrakhunok mozhlyvoho vykhodu biohazu na tvarynnits'kykh fermakh ta kompleksakh [Determination of volumes of secondary raw materials and calculation of the possible yield of biogas at livestock farms and complexes], Vydavnychyj tsentr NUBiP Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

6. Bredihin, O.O. (2012), "Economic problems of land protection at the present stage of development of land relations", Zemlevporjadnyj visnyk, vol. 8, pp. 13—18.

7. Korneva, N.N. and Nejfy, N.M. (2005), "Effectiveness of land protection measures in agricultural production", Mizhnarodnyj sil's'kohospodars'kyj zhurnal, vol. 5, pp. 67—73.

8. Stupen', M. Gul'ko, R. Stupen', N. and Bahur, O. (2013), "Economic and environmental promotion of efficient land use and protection", Visnyk L'vivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu. Serija: Ekonomika APK, vol. 20 (2), pp. 85—93.

9. Bukreev, A.M. and Kuksov, S.A. (2010), "The economic nature of cyclicity and its manifestation in the development of an organization", Organizacijno-ekonomichni transformacii v agrarnomu vyrobnytstvi. Materialy Vserehional'nykh zboriv Vseukrains'koho konhresu ekonomichnykh i sil's'kohospodars'kykh spetsialistiv [Organizational and economic transformation in agricultural activity. All-Ukrainian Congress of Economic and Agricultural Specialists], Lugansk, Ukraine September 29, pp. 80—87.

10. Vysochanska M.Ja. (2015). "Priorities for the formation of an economic mechanism for ensuring a balanced use of agricultural land", Zbalansovane pryrodokorystuvannja, vol. 1, pp. 73—77.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2020 р.

УДК 338.432

В. А. Голян,
 д. е. н., професор,
 директор, Громадська організація "Європейський аналітичний центр", м. Київ
 ORCID ID: 0000-0002-2502-4573
 Ю. М. Лучечко,
 аспірант, Луцький національний технічний університет
 ORCID ID: 0000-0001-9006-5374
 А. І. Гордійчук,
 к. е. н., доцент, Луцький національний технічний університет
 ORCID ID: 0000-0003-3274-8219
 Д. М. Шмаров,
 аспірант, Луцький національний технічний університет
 ORCID ID: 0000-0003-3382-9408

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.27

КОМПЛЕКСНИЙ РОЗВИТОК СФЕРИ ПЕРЕРОБКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ В КОНТЕКСТІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПОТОКІВ В АГРАРНИЙ СЕКТОР

V. Golyan,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Director, Public Organization "European Analytical Centre", Kyiv
 Y. Luchechko,
 Postgraduate student, Lutsk National Technical University
 A. Gordiychuk,
 PhD in Economics, Associate Professor, Lutsk National Technical University
 D. Shmarov,
 Postgraduate student, Lutsk National Technical University

INTEGRATED DEVELOPMENT OF THE SPHERE OF PROCESSING OF AGRICULTURAL RAW MATERIALS IN THE CONTEXT OF DIVERSIFICATION OF INVESTMENT FLOWS TO THE AGRICULTURAL SECTOR

У статті обґрунтовується доцільність забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини як базової детермінанти розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу аграрного сектора національної економіки. Встановлено, що в останні роки значну питому вагу в структурі експорту та імпорту готових харчових продуктів займають залишки і відходи харчової промисловості, що свідчить про збереження сировинної моделі розвитку національного АПК. Дослідження показали, що забезпечення прийнятних темпів розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу та зміцнення фінансової стабільності в аграрному секторі стане можливим за умови масштабного оновлення основних фондів та модернізації виробничих потужностей, що можливе лише у випадку здійснення значного обсягу капітальних вкладень. Доведено, що активізація інвестиційної діяльності в секторі переробно-харчових виробництв можлива за умови створення необхідного інституціонального середовища через диверсифікацію інструментів та методів податкового стимулювання інвестиційної діяльності, розширення специфікації методів державного регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві та переробно-харчовому сегменті АПК. Обґрунтовано, що регуляторний вплив держави на відтворювальні пропорції у сфері переробки сільськогосподарської сировини має охоплювати консультативне забезпечення розвитку переробно-харчових виробництв через інжинірингове супроводження інвестування процесів запровадження сучасних технологій переробки сільськогосподарської сировини та утилізації відходів на основі використання франчайзингових та реінжинірингових бізнес-процесів; активізацію діяльності дорадницьких служб в частині донесення інформації до суб'єктів

агропродовольчого підприємництва щодо можливостей використання передового досвіду становлення переробно-харчових виробництв на базі особистих селянських та фермерських господарств; консультативне супроводження утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та вирощування біоенергетичних культур в контексті розбудови індустрії виробництва біопалива. Встановлено, що досягнення комплексного результату та зростання ефективності впливу формальних інститутів на економічні процеси стануть можливими через підтримку переробки сільськогосподарської сировини на основі диференційованого використання регуляторних методів, заснованих на прямій та непрямій державній фінансовій підтримці переробно-харчових виробництв.

The article substantiates the feasibility of providing a comprehensive development of the sphere of processing of agricultural raw materials as a basic determinant of the expanded reproduction of the resource and production potential of the agricultural sector of the national economy. It is established that in recent years, a significant share in the structure of exports and imports of finished food takes residues and waste from the food industry, while maintaining a raw model of development of national agriculture complex. Research has shown that ensuring an acceptable rate of expanded reproduction of resource and production potential and strengthening financial stability in the agricultural sector will be possible if large-scale renewal of fixed assets and modernization of production capacities, which is possible only if a significant amount of capital investment is made. It is proved that the activation of investment activities in the sector of food processing production is possible if the necessary institutional environment is created through the diversification of tools and methods of tax incentives for investment activities, expanding the specification of methods of state regulation of investment activities in agriculture and the food-processing segment of the agro-industrial complex. It is proved that the regulatory influence of the state on the reproduction proportions in the sphere of processing of agricultural raw materials should include the advisory development of food-processing production through engineering support of investment processes and introduction of modern technologies of processing of agricultural raw materials and waste disposal through the use of franchising and reengineering business processes. The revitalization of advisory services in terms of delivering information to the subjects of agricultural and food enterprise on the possibilities of applying best practices of formation food-processing production on the private farms; the advisory support of the utilization of agricultural residues and growing bioenergy crops in the context of development of the industry of biofuel production. It is established that achieving a comprehensive result and increasing the effectiveness of the influence of formal institutions on economic processes will be possible through support for the processing of agricultural raw materials based on differentiated use of regulatory methods based on direct and indirect state financial support for food-processing production.

Ключові слова: переробка сільськогосподарської сировини, комплексний розвиток, інвестиційні потоки, стимулювання, диверсифікація, відтворювальні пропорції.

Key words: processing of agricultural raw materials, integrated development, investment flows, incentives, diversification, reproduction proportions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Подолання сировинної спрямованості українського сукупного аграрного експорту залежить від швидкості процесів нарощення потужностей у сфері переробки сільськогосподарської сировини, що дасть можливість збільшити обсяги виробництва готової продукції і усунути прецеденти тотального вивезення за межі країни продукції з низькою доданою вартістю. Водночас переробка сільськогосподарської сировини супроводжується утворенням значної кількості тваринних та рослинних відходів, що також виступають ресурсною базою для виробництва конкурентоспроможної як на вітчизняному, так і на закордонному ринках продукції. Лише за умови забезпечення високого рівня утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та пере-

робно-харчових виробництв можна говорити про комплексний розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини, який має вагомe значення для соціально-економічного піднесення окремих територій як в господарському, соціальному, так і в екологічному плані. Введення необхідних для повноцінного рециклінгу тваринних та рослинних відходів і виробництва на їх основі цінних кормових добавок та енергетичних продуктів технологій потребує суттєвого збільшення інвестиційних впливів у сферу переробки сільськогосподарської сировини, що стане можливим за умови створення відповідних інституціональних передумов, які забезпечать зростання обсягів інвестицій у проекти модернізації переробно-харчових виробництв як за рахунок внутрішніх джерел суб'єктів агропродовольчого підприємництва, так і за рахунок залучення інвестицій міжнародних фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур-нерезидентів. З огляду на це

пріоритети забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини мають корелювати з домінантами удосконалення інституціонального підґрунтя інвестування проєктів модернізації та реконструкції основного капіталу переробно-харчових виробництв як у частині перетворення матеріально-речової субстанції сільськогосподарської продукції у готовий продукт, так і в частині рециклінгу вживаної тваринницької та рослинницької сировини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вдалою квінтесенцією обґрунтування необхідності забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини слід вважати підхід О. Кривчун та О. Шеремет щодо великого проценту відходів, які утворюються у процесі переробки продукції тваринництва та рослинництва з метою виробництва того чи іншого харчового продукту. На їх думку, харчова промисловість переробляє багатокомпонентну сировину, в основному, сільськогосподарського походження з метою одержання з неї, як правило, одного якого-небудь компонента: цукру — із цукрового буряка, крохмалю — з картоплі й зерна, рослинного масла — з насіння соняшника, ріпака та ін. Водночас для одержання основної продукції сировина використовується лише на 15—30%, інша частина залишається у відходах. Практично всі ці відходи є вторинними сировинними ресурсами, тому що містять найцінніші речовини — вітаміни, клітковину, білок, мікроелементи [2]. Враховуючи значні обсяги відходів, які утворюються у різних фазах функціонування агропродуктового ланцюга, вироблення перспективних напрямів їх повторного використання і відповідно виробництво на цій основі конкурентоспроможної продукції продовольчого, кормового та енергетичного спрямування і є основною складовою комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора.

В. Тимчак у концепт забезпечення комплексного використання ресурсно-виробничого потенціалу переробно-харчових виробництв закладає багатофункціональне призначення сільськогосподарської сировини в агропродуктових ланцюгах і враховує важливість інституціональних чинників в забезпеченні прийнятнього рівня ефективності рециклінгу вторинної сировини. На думку вченого, у площині комплексного використання сировини харчової промисловості перебуває ідея впровадження у виробництво не тільки маловідходних і безвідход-

них технологій в окремих технологічних процесах суб'єктів господарювання, але й використання відходів як вторинної сировини в інтегрованих підприємствах, їх об'єднаннях та інших галузях національної економіки. Застосування відходів у процесі виробництва продукції дає змогу перетворювати їх у цінну, часом навіть дефіцитну сировину, що використовується у сільському господарстві найчастіше як корми у тваринництві та добриво у рослинництві; в інших галузях промисловості та для вторинної переробки на тому ж підприємстві, де вони отримані [4]. Виходячи з наведених міркувань варто зазначити, що можливості зростання рівня утилізації тваринних та рослинних відходів підвищуватимуться в разі створення статутних та нестатутних об'єднань суб'єктів аграрного та агропродовольчого підприємства, завдяки чому продукування продукції з відходів детермінуватиметься наявною потребою в суміжних ланках агропродуктового ланцюга.

На необхідності підвищення рівня утилізації відходів харчової промисловості як вагомого джерела матеріальних ресурсів і передумови створення додаткових фаз відтворювальних пропорцій в агропродуктових ланцюгах наголошує С. Байбєрова. Зокрема вона стверджує, що харчова промисловість одна з найбільш розвинених галузей матеріального виробництва України і водночас одне з найбільших джерел утворення відходів. Обсяги утворення деяких відходів досить значні. Так, відходи в плодоовочевій, консервній галузі становлять 0,5—0,9 млн т за рік (яблучні, ягідні та овочеві вичавки), 0,1—0,12 млн т за рік (фруктові кісточки, шкаралупи горіхів). Нині промисловій переробці піддаються не більше 22% відходів [1]. Водночас підвищення рівня утилізації харчових відходів значною мірою пов'язано з достатнім обсягом інвестиційних вливань в придбання сучасного високотехнологічного обладнання, яке дозволить перетворювати вживану сільськогосподарську та харчову сировину в готову продукцію продовольчого та промислового спрямування.

Актуальність удосконалення інституціонального середовища інвестиційного процесу у секторі переробно-харчових виробництв випливає з констатації Д.М. Крисановим надзвичайно складного фінансово-економічного стану суб'єктів агропродовольчого підприємництва. Вчений стверджує, що переважно функціонують технологічно відсталі, фінансово збиткові переробно-харчові виробництва, які працюють в дуже складних економічних, про-

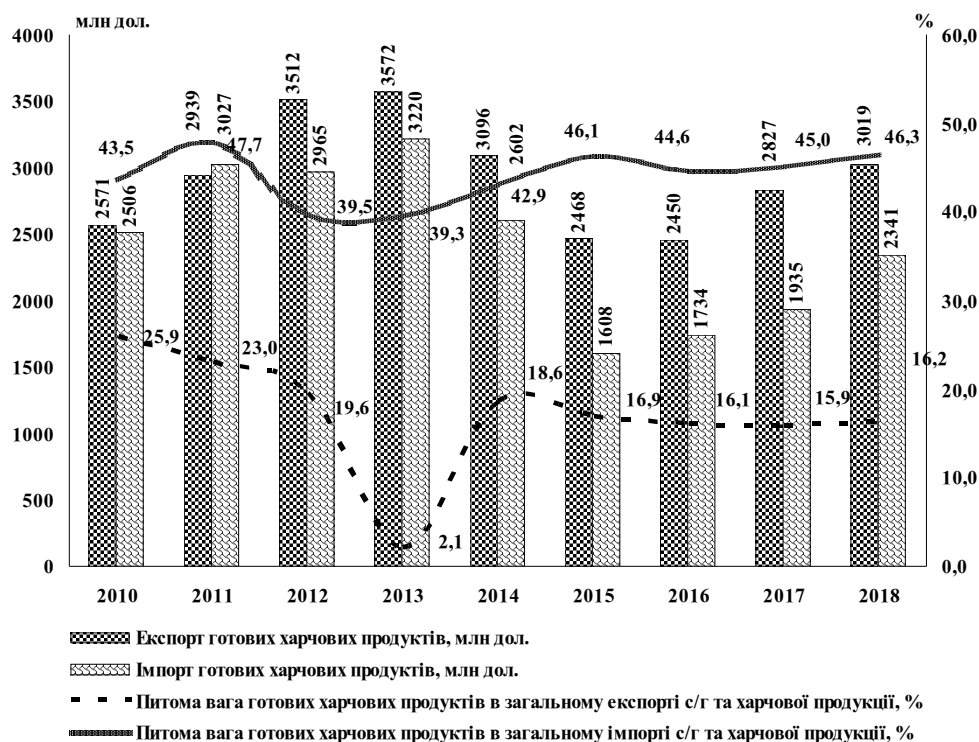

Рис. 1. Експорт та імпорт готових харчових продуктів в Україні

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

сторових та інших умовах, зокрема на умовах отримання давальницької сировини та її оплати після реалізації виготовленої харчової продукції [3]. З огляду на це, перспективи комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з диверсифікацією джерел, методів та способів інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази виробництва, які здійснюють використання вживаної сільськогосподарської сировини для виробництва товарів промислового, продовольчого, кормового та енергетичного спрямування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування напрямів забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини на основі диверсифікації інвестиційних потоків у національний АПК та врахування існуючих тенденцій в динаміці експорту та імпорту готових харчових продуктів в розрізі основних товарних позицій, зокрема залишків і відходів харчової промисловості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Базовою передумовою комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської

сировини є максимізація виробництва готових харчових продуктів та результативніше використання тваринних та рослинних відходів. Відображенням рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектора також є товарна структура експорту готових харчових продуктів, оскільки підвищення питомої ваги продукції з високою доданою вартістю свідчить про зростання глибини переробки сільськогосподарської сировини та рівня утилізації тваринних і рослинних відходів. Значні обсяги експорту залишків та відходів харчової промисловості також свідчать про те, що вивозиться продукція з низькою доданою вартістю і фактично є харчовим і кормовим напівфабрикатом, що виступає сировиною для виробництва готової продукції як правило у високорозвинених країнах.

Збільшення частки готових харчових продуктів в структурі експорту свідчить про поступове послаблення сировинної спрямованості розвитку національного АПК. Також необхідно враховувати той факт, що зростання питомої ваги готових харчових продуктів в структурі імпорту свідчить про залежність прийнятного рівня продовольчої безпеки від зовнішніх чинників. Зокрема у 2018 році питома вага готових харчових продуктів в загальному експорті харчової та сільськогосподарської продукції знизилась до 16,2% з 18,6% у 2014 році та 25,9% у 2010 році.

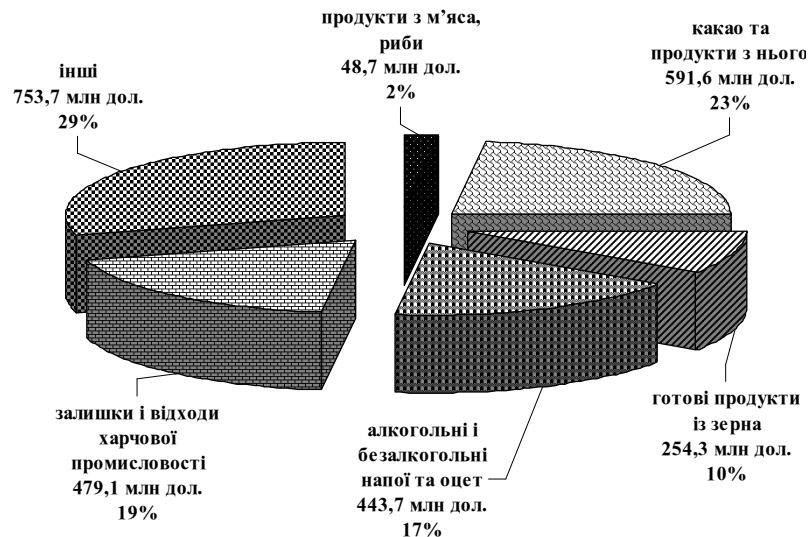

Рис. 2. Товарна структура українського експорту готових харчових продуктів у 2010 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Водночас продовжує зростати питома вага імпорту готових харчових продуктів. Загалом у 2018 році частка ввезення готових харчових продуктів зросла до 46,3% проти 39,3% у 2013 та 43,5% у 2010 році (рис. 1).

Зростання експорту готових харчових продуктів у 2018 році порівняно з 2017 роком пов'язане зі збільшенням поставок продуктів рослинної олії та макухи. На другому місці за обсягами експорту — м'ясо та субпродукти домашньої птиці, яких було експортовано на \$507 млн.

Зростання цін на продовольство та збільшення глобального попиту на продукти харчування і сприятливі природні умови дозволили Україні стати нетто-експортером готових

харчових продуктів. Зокрема протягом 2010—2018 років експорт готових харчових продуктів збільшився на 17,4% з 2571 до 3019 млн дол. Найбільше значення експорту готових харчових продуктів припадало на 2013 рік — 3572 млн дол. Продовжує зростати залежність України від імпорту готових харчових продуктів. Загалом, у 2018 році імпорт даної товарної позиції склав 2341 млн дол., що є нижче показника 2013 та 2010 років — 3220 та 2506 млн дол. відповідно. В результаті протягом 2010—2018 років експортно-імпортне сальдо відображало зростаючий тренд з незначним зниженням у 2013 та 2016 роках та склало у 2018 році 677,7 млн дол. проти 352,2 і 65 млн дол. у 2013 та 2010 роках відповідно.

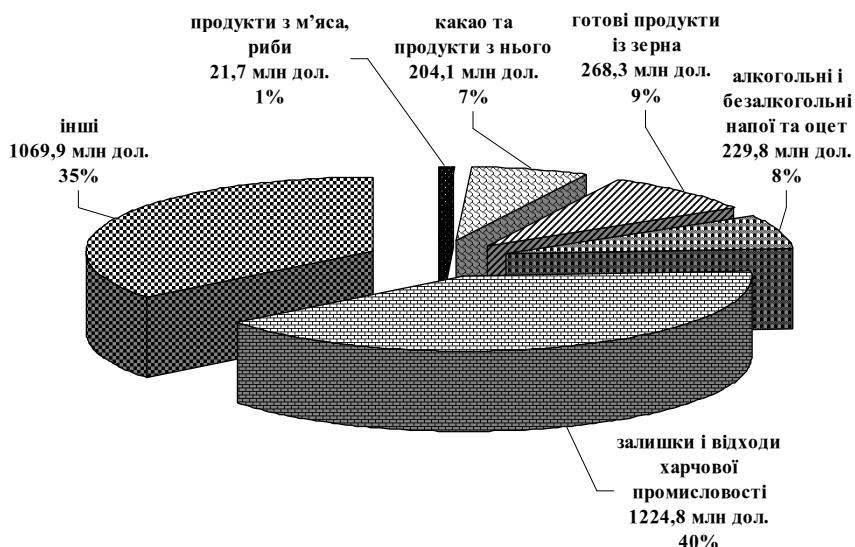

Рис. 3. Товарна структура українського експорту готових харчових продуктів у 2018 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

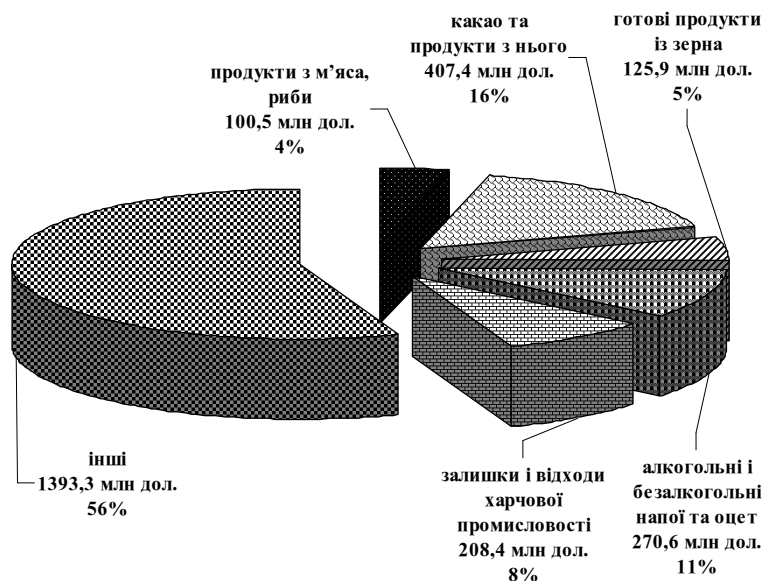

Рис. 4. Товарна структура імпорту готових харчових продуктів в Україну у 2010 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

У структурі експорту готових харчових продуктів у 2010 році українські виробники здійснили найбільше поставок какао та продуктів з нього — на 591,6 млн дол. або 23% від загального обсягу експорту готових харчових продуктів. Також були значні поставки залишків і відходів харчової промисловості. Така позиція включає борошно, крупи та гранули з м'яса або м'ясних субпродуктів, риби або ракоподібних, молюсків чи інших водяних безхребетних, непридатні для споживання; шкварки, що використовуються у вигляді готових кормів для тварин. Відповідно позиція займає велику частку, що свідчить про низький рівень комп-

лексності у переробній ланці аграрного сектору (рис. 2). Висока частка залишків і відходів харчової промисловості в сукупному аграрному експорті свідчить про те, що Україна залишається одним з найбільших постачальників харчових напівфабрикатів, а це говорить про вивезення потенційної доданої вартості, що могла б створюватися в Україні і давати додаткові імпульси розвитку суміжних галузей та на-рошувати капіталізацію агропродовольчого підприємництва загалом.

У 2018 році порівняно з 2010 роком в структурі експорту готових харчових продуктів відбулися значні зміни. Суттєво збільшилась

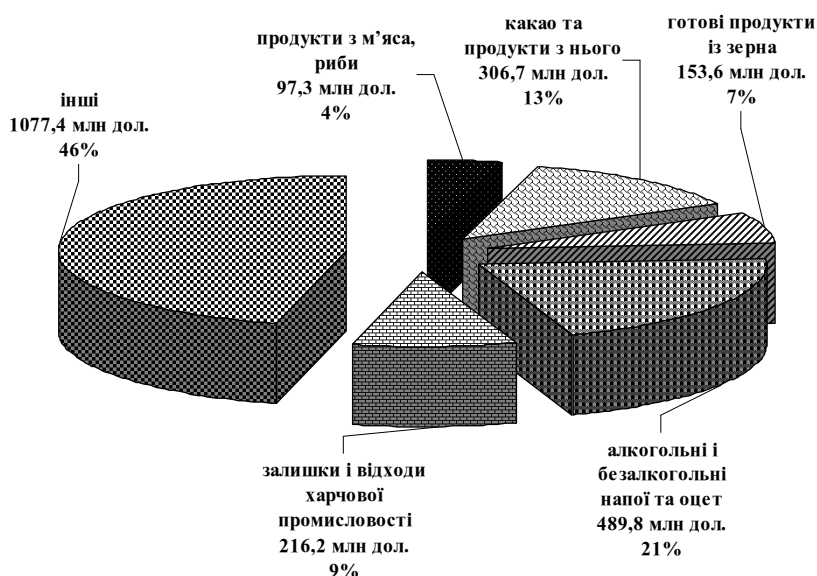

Рис. 5. Товарна структура імпорту готових харчових продуктів в Україну у 2018 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

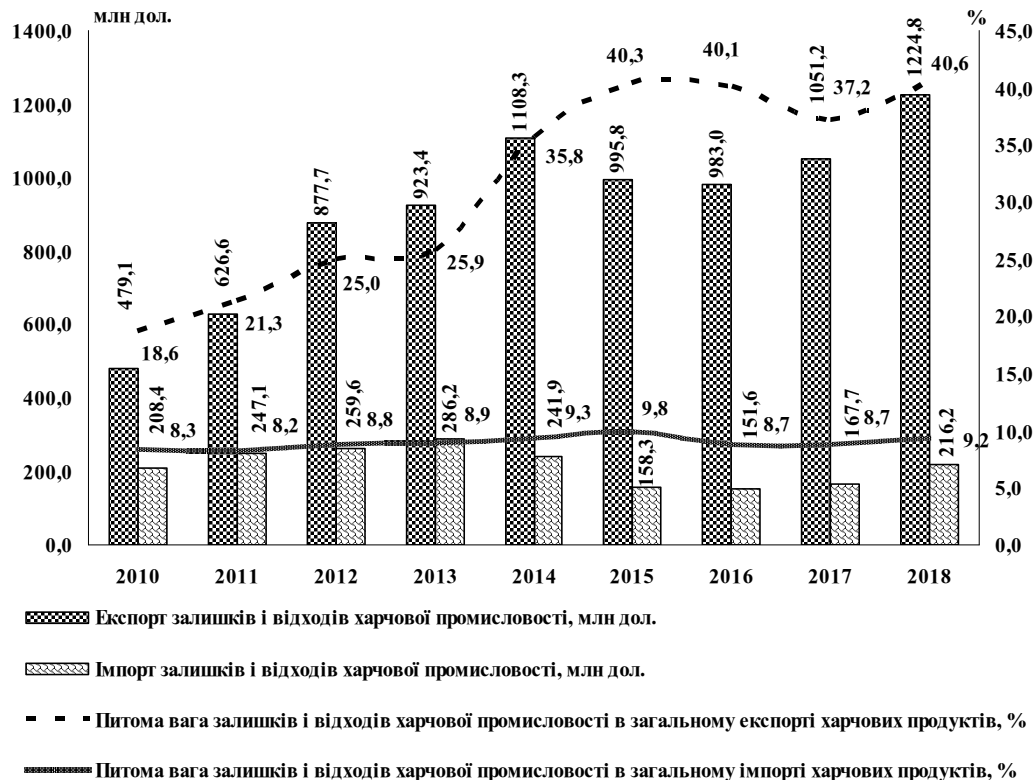

Рис. 6. Експорт та імпорт залишків і відходів харчової промисловості в Україні

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

частка залишків та відходів харчової промисловості — до 40% або 1224,8 млн дол., що пов'язано з накопиченням продовольчих та кормових напівфабрикатів і відсутністю відповідних потужностей для їх переробки всередині країни. Крім того, зменшилася абсолютна величина та частка експорту алкогольних та безалкогольних напоїв у 2018 році порівняно з 2010 роком — до 8% або 229,8 млн дол. (рис. 3). Причина цієї ситуації у високих ставках акцизу на спирт, що підвищує затратність у всіх подальших фазах агропродуктового ланцюга у виробництві спиртовмісних продуктів, що й знайшло своє відображення також у зменшенні експорту даної товарної групи. Крім того зменшились поставки готових продуктів з м'яса та риби, какао та продуктів з нього — до 9 та 7% відповідно.

У 2010 році Україна здійснювала імпорт значної кількості різноманітних готових продуктів харчування, що відображається найбільшою часткою в імпорті інших готових продуктів харчування — 56% або 1393,3 млн дол. Також висока питома вага припадала на какао та продукти з нього, алкогольні і безалкогольні напої та оцет і залишки та відходи харчової промисловості — 16%, 11% та 8% відповідно (рис. 4). Обсяги імпорту продовжували зростати завдяки стабільному курсу долара в Україні у 2010—

2013 роках, що формувало високу ємність внутрішнього ринку та відповідно підвищений попит на імпортні готові харчові продукти.

У 2018 році порівняно з 2010 роком відбулися значні структурні зміни в імпорті готових харчових продуктів, що пов'язано з перерозподілом внутрішнього ринку у зв'язку зі зменшенням купівельної спроможності населення через багатократну девальвацію національної грошової одиниці. У поточній ситуації імпортери стали робити акценти на найбільш затребувані готові харчові продукти. Зокрема зменшилася диверсифікованість готових харчових продуктів та збільшилася питома вага окремих товарних позицій, що пов'язані з певними звичками та культурою в країні або знаходяться на місці першої необхідності для населення. Зокрема значно збільшилось ввезення алкогольних та неалкогольних напоїв та готових харчових продуктів із зерна — до 21% та 7% у структурі поставок відповідно, проти 11% та 5% у 2010 році. Також зросли поставки залишків та відходів харчової промисловості на 1% у структурі або на 7,8 млн дол. за обсягом поставок (рис. 5).

Водночас червоною лінією збереження за Україною статусу сировинного придатка не лише Заходу, а й Сходу виступають значні обсяги експорту залишків і відходів харчової промисловості, які могли б перероблятися всере-

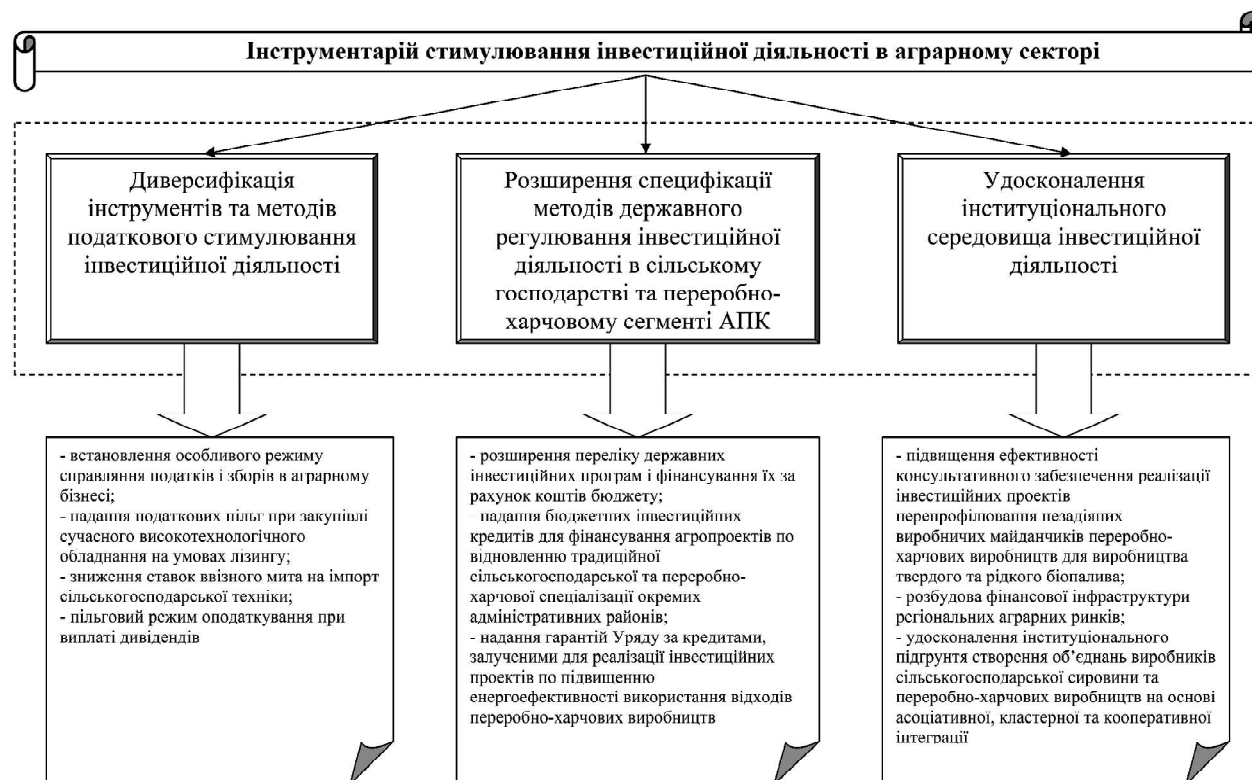

Рис. 7. Пріоритетні напрями забезпечення диверсифікації інвестиційних потоків у сировинному та переробно-харчовому сегментах аграрного сектора національної економіки

дині країни і таким чином забезпечувати нарощення експорту готових харчових продуктів. Залишки і відходи харчової промисловості охоплюють: готові корми для тварин — сюди входить борошно, крупи та гранули з м'яса або м'ясних субпродуктів, висівки (з уточненням за якісними характеристиками щодо вмісту крохмалю, білків, сухої речовини та ін.), а також відходи і залишки від виробництва крохмалю, буряковий жом, багаса, макуха, шрот отриманий від переробки сої, соняшнику, льону, ріпаку, а також продукти, що використовуються для годівлі тварин. Протягом 2010—2018 років експорт залишків та відходів харчової промисловості лінійно зростає від 479,1 млн дол. у 2010 році до 1224,8 млн дол. у 2018 році. Відповідна динаміка прослідковується і в питомій вазі 18,6% та 40,6% у 2010 та 2018 роках відповідно (рис. 6).

Так, у 2017 році експорт соняшникового шроту зріс на 20,5%, бурякового жому — на 51,5%, в той час як обсяги експорту соєвого та ріпакового шроту знизилися як в натуральному, так і у вартісному виразі. А за чотири місяці 2018 року Україна наростила експорт соєвого шроту (на 20%), бурякового жому (+44%), ріпакового шроту (+269%), в той час як експорт соняшникового шроту знизився (-7,1%). Зменшення обсягів експорту залишків та відходів харчової промисловості може бути забезпе-

чим за умови введення додаткових потужностей по їх переробці. Відкривати такі потужності в Україні може бути вигідно в тому випадку, якщо виробник матиме конкурентну перевагу на світовому ринку — наприклад, нижча собівартість виробництва, що дозволить продавати таку продукцію за ціною нижчою, ніж у виробників з Франції, Туреччини чи інших країн. Або ж, якщо зростатиме потреба у цій продукції на внутрішньому ринку [5]. У найближчій перспективі зростання експорту може відбуватися внаслідок збільшення обсягів переробки сої, соняшнику, ріпаку, буряку в Україні або за умови зниження обсягів внутрішнього споживання відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв.

У загальному плані досягнення проривних результатів стосовно підвищення рівня комплексності розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини залежить від покращення інвестиційного клімату в країні загалом, і в аграрному секторі зокрема. Базовим параметром для збільшення капітальних вкладень в національну економіку є стан інвестиційного клімату, котрий визначає подальші сценарії розвитку ділових процесів та розподіляє сфери економіки залежно від еластичності щодо зміни інвестиційного клімату. Водночас можна виділити сфери економіки що працюють для

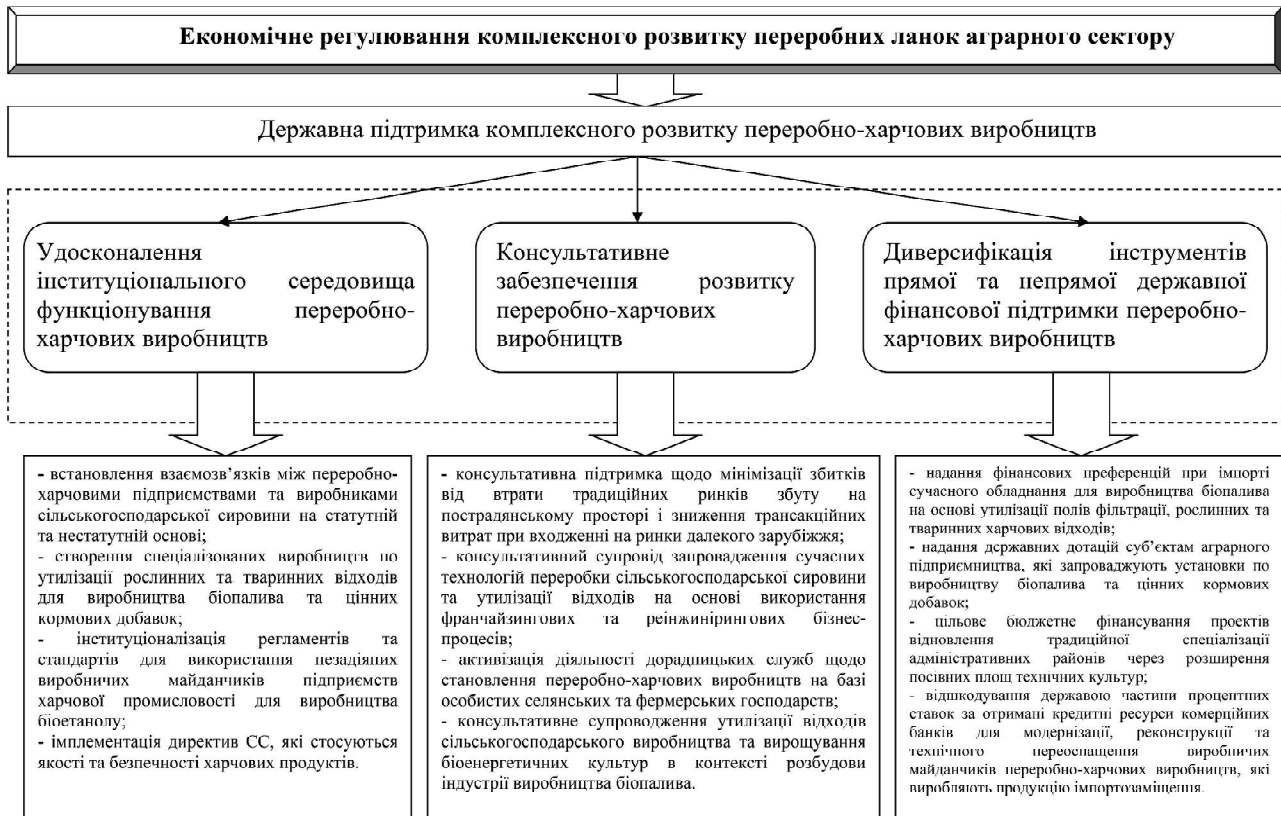

Рис. 8. Інституціональне підґрунтя інвестиційного забезпечення комплексного розвитку переробно-харчових виробництв

задоволення найнеобхідніших потреб населення і котрі не залежать від стану інвестиційного клімату. Також є сфери, котрі не суттєво реагують на зміну інвестиційного середовища, як правило, сюди відносяться виробництва товарів повсякденного попиту. Найбільш чутливим до зміни інвестиційного клімату є випуск товарів та послуг тривалого користування.

Разом із тим, на даний момент розвитку національної економіки потрібно розглядати три сценарії розвитку інвестиційного клімату в Україні. Перший сценарій передбачає продовження поточного тренду, тобто повільного відновлення в існуючому форматі без суттєвих змін щодо удосконалення інституціонального середовища диверсифікації джерел, методів та форм інвестиційної діяльності. Можливий і варіант відновлення економічного зростання в Україні та зміна інституціонального середовища в напрямку більш комфортних умов ведення бізнесу, тоді інвестори приймають протягом 6—12 місяців ряд позитивних рішень щодо капіталовкладень в інфраструктурні проєкти.

В умовах настання чергової фази світової фінансової кризи та збільшення глобальних ризиків через пандемію коронавірусу та воєнні конфлікти починає розвиватися третій сценарій — зниження ділової активності та темпів

економічного зростання. Інвестори відкладають на невизначений час рішення щодо вкладення коштів до позитивних наслідків економічних реформ. Сприятливий інвестиційний клімат практично відсутній. В такому випадку збільшується дефіцит державного бюджету та знецінюється національна грошова одиниця. Тому розвиваються сфери економіки, що задовольняють найбільш необхідні потреби населення.

Для забезпечення прийнятних темпів розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу та фінансової стабільності в аграрному секторі повинні забезпечуватися відповідні масштаби оновлення основних фондів та модернізація виробничих потужностей, що можливе лише у випадку здійснення значного обсягу капіталовкладень. Активізація інвестиційної діяльності в сільському господарстві та в секторі переробно-харчових виробництв можлива за умови створення необхідного інституціонального середовища через диверсифікацію інструментів та методів податкового стимулювання інвестиційної діяльності, розширення специфікації методів державного регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві та переробно-харчовому сегменті АПК (рис. 7).

Податкове середовище є важливою складовою сприятливості інвестиційного клімату і потребує встановлення особливого режиму справляння податків і зборів в аграрному бізнесі та надання податкових пільг при закупівлі сучасного високотехнологічного обладнання на умовах лізингу. Також потрібно знизити ставки ввізного мита на імпорт сільськогосподарської техніки та забезпечити пільговий режим оподаткування при виплаті дивідендів.

Для стимулювання інвестиційного процесу потрібно збільшувати кількість методів державного регулювання інвестиційної діяльності в переробно-харчовому сегменті АПК через формування державних інвестиційних програм і фінансування їх за рахунок коштів бюджету та надання бюджетних інвестиційних кредитів і гарантій Уряду для фінансування агропроектів.

Крім того, Уряд повинен проводити заходи щодо зміни інституціонального середовища інвестиційної діяльності для забезпечення високих конкурентних позицій порівняно з іншими країнами. Для цього пропонується створити умови для належного консультативного забезпечення реалізації інвестиційних проектів по перепрофілюванню незадіяних виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв для виробництва твердого та рідкого біопалива і розбудови фінансової інфраструктури регіональних аграрних ринків. Також необхідно удосконалювати інституціональне підґрунтя створення об'єднань виробників сільськогосподарської сировини та переробно-харчових виробництв на основі асоціативної, кластерної та кооперативної інтеграції.

Нарощення інвестиційних потоків у переробно-харчовий сегмент аграрного сектора національної економіки значною мірою залежить від взаємодії державних та приватних інститутів, яка повинна проявлятися не лише в фінансовому і фінансово-розподільчому напрямках, а і у вигляді створення сприятливого інституціонального середовища для введення додаткових потужностей у переробно-харчові виробництва. В цьому аспекті необхідно здійснювати заходи в напрямках удосконалення інституціонального середовища функціонування переробно-харчових виробництв, консультативного забезпечення розвитку переробно-харчових виробництв та диверсифікації інструментів прямої та непрямої державної фінансової підтримки переробно-харчових виробництв.

Покращення інвестиційного клімату через інституціональні зміни є основним напрямком

діяльності урядів економічно розвинутих країн, що дозволяє їм залучати іноземні інвестиції та сприяти розвитку переробно-харчового сегмента сільського господарства. В Україні в цьому контексті необхідно зміцнювати економічні відносини між переробно-харчовими підприємствами та виробниками сільськогосподарської сировини та впроваджувати стандарти директив ЄС, які стосуються якості та безпечності харчових продуктів.

Уряд також має здійснювати консультативне забезпечення розвитку переробно-харчових виробництв через інжинірингове супроводження процесів запровадження сучасних технологій переробки сільськогосподарської сировини та утилізації відходів на основі використання франчайзингових та реінжинірингових бізнес-процесів; активізацію діяльності дорадницьких служб щодо становлення переробно-харчових виробництв на базі особистих селянських та фермерських господарств; консультативне супроводження утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та вирощування біоенергетичних культур у контексті розбудови індустрії виробництва біопалива (рис. 8).

З метою досягнення комплексного результату та збільшення ефективності впливу формальних інститутів на економічні процеси підтримка переробки сільськогосподарської сировини повинна включати диференційовані методи, засновані на прямій та непрямій державній фінансовій підтримці переробно-харчових виробництв. Наприклад, шляхом надання фінансових преференцій при імпорті сучасного обладнання для виробництва біопалива, надання державних дотацій суб'єктам аграрного підприємництва, які запроваджують установки по виробництву біопалива, бюджетного фінансування проектів відновлення традиційної спеціалізації адміністративних районів через розширення посівних площ технічних культур та налагодження їх первинної переробки та відшкодування державою частини процентних ставок за отримані кредитні ресурси комерційних банків для модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв, які виробляють продукцію імпортозаміщення.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Однією з основних передумов розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу аграрного сектора національної економіки є забезпечення комплексного розвитку сфе-

ри переробки сільськогосподарської сировини. Це також важливий чинник формування агропродуктових ланцюгів із замкненим циклом виробництва, що сприятиме підвищенню рівня капіталізації агропродовольчого підприємництва та створенню нових робочих місць в адміністративних районах сільськогосподарської спеціалізації. Виходячи зі структури українського експорту та імпорту готових харчових продуктів, де значну питому вагу займають залишки і відходи харчової промисловості, можна стверджувати, що на даний момент розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини не відзначається достатнім рівнем комплексного розвитку.

Україна залишається одним з найбільших експортерів харчових та кормових напівфабрикатів на світовий ринок, що фактично призводить до виведення потенційно можливої доданої вартості в разі налагодження переробки названих напівфабрикатів всередині країни за кордон. Однією з основних причини низького рівня комплексності розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини є відсутність достатнього спектра джерел, форм та методів залучення інвестиційних потоків у відтворення основного капіталу переробно-харчових виробництв.

Дослідження показали, що пріоритетними напрямками диверсифікації інвестиційних потоків в сировинному та переробно-харчовому сегментах аграрного сектора національної економіки мають виступати: диверсифікація інструментів та методів податкового стимулювання інвестиційної діяльності, розширення специфікації методів державного регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві та переробно-харчовому сегменті АПК, удосконалення інституціонального середовища інвестиційної діяльності. В умовах гострої конкурентної боротьби на глобальних ринках продовольства для забезпечення прискорених темпів комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини важливе значення має консультативне забезпечення суб'єктів агропродовольчого підприємництва стосовно вибору методів та форм залучення інвестиційних потоків у модернізацію та реконструкцію основних засобів.

Література:

1. Байберова С.С. Використання прогресивних ресурсозберігаючих технологій в харчовій промисловості. Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ТДАТУ. 2017. С. 5—6.

2. Кривчун О.М., Шеремет О.О. Еколого-економічна ефективність переробки вторинної сировини харчової промисловості. Наукові праці НУХТ. 2010. № 33. С. 121—130.

3. Крисанов Д.Ф. Оптимізація інтеграційних зв'язків між підприємствами сільського господарства і переробно-харчових галузей в умовах посилення впливу євроінтеграційних процесів. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2016. Вип. 11. С. 137—151.

4. Тимчак В.С. Комплексне використання відходів харчової промисловості в умовах інноваційних викликів. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 10. С. 57—62.

5. Чому відходи харчопрому стали однією з основних статей українського експорту. Агропортал. URL: <http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/pochemu-otkhody-pishcheproma-stali-odnoi-iz-osnovnykh-statei-ukrainskogo-eksporta/>

References:

1. Bajbierova, S.S. (2017), "The use of advanced resource-saving technologies in the food industry", Problemy ta perspektyvy staloho rozvytku APK. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii TDATU [Problems and prospects of sustainable development of agro-industrial complex. Proceedings of the international scientific-practical conference of TSATU], pp. 5—6.

2. Kryvchun, O.M. and Sheremet, O.O. (2010), "Ecological and economic efficiency of processing of secondary raw materials of the food industry", Naukovi pratsi NUKhT, vol. 33, pp. 121—130.

3. Krysanov, D.F. (2016), "Optimization of integration relations between agricultural enterprises and processing and food industries in the conditions of strengthening the influence of European integration processes", Visnyk Kam'ianets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky, vol. 11, pp. 137—151.

4. Tymchak, V.S. (2016), "Integrated use of food industry waste in terms of innovative challenges", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 10, pp. 57—62.

5. Onyschenko, N. (2018), "Why food waste has become one of the main items of Ukrainian exports", Agroportal, available at: <http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/pochemu-otkhody-pishcheproma-stali-odnoi-iz-osnovnykh-statei-ukrainskogo-eksporta/> (Accessed 10 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 15.04.2020 р.

УДК 338.439.223

А. І. Карпук,

д. е. н., доцент, директор, відокремлений підрозділ НУБіП України

"Боярська лісова дослідна станція", м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-2920-8131

О. М. Дзюбенко,

к. е. н., начальник, Черкаське обласне управління лісового

та мисливського господарства, м. Черкаси

ORCID ID: 0000-0001-9837-696X

Ю. М. Марчук,

к. с.-г. н., завідувач кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-1184-261X

О. М. Олексієвцев,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-8658-438X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.38

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСТІЙНИХ ЛІСОКОРИСТУВАЧІВ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ: ІНВЕСТИЦІЙНІ АСПЕКТИ

A. Karpuk,

Doctor of Economic Sciences, senior lecturer, principal, separate division of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Kyiv

O. Dzyubenko,

PhD in Economics, chief, Cherkasy Forestry and Hunting Department, Cherkasy

Yu. Marchuk,

PhD in Agricultural Sciences, head of the Department of botany, dendrology and forest selection, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

O. Oleksiievets,

postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

IMPROVING FISCAL REGULATION OF PERMANENT FOREST USERS AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR FORESTRY DIVERSIFICATION: INVESTMENT ASPECTS

У статті обґрунтовується доцільність удосконалення фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів як важливої передумови диверсифікації лісогосподарювання в умовах поглиблення інституціональних перетворень та децентралізації. Обґрунтовано, що система фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів оперує податковими регуляторами із завищеними ставками, які фактично вимивають внутрішні джерела інвестування проектів модернізації лісогосподарської техніки та розбудови індустрії лісорозведення, лісовирощування,

лісозаготівель та транспортування деревини. Встановлено, що державні лісогосподарські підприємства, які здійснюють господарське освоєння лісоресурсного потенціалу, сплачують рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів і таким чином відшкодовують державі та територіальним громадам затрати минулих періодів. У 2013—2018 рр. у динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України від підприємств, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України, спостерігається загальом висхідна тенденція. Обґрунтовано, що рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів має залишатися основною формою вилучення лісоресурсної ренти, яка утворюється в результаті уречевлених затрат держави понесених у минулі періоди у зв'язку зі створенням лісових насаджень. Встановлено, що трансформація системи фіскального регулювання лісокористування має супроводжуватися переглядом принципів міжбюджетного розподілу тих податкових платежів, які надходять до публічних фінансових фондів від державних та комунальних лісогосподарських підприємств. Доведено, що вагомим чинником еквівалентного перерозподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є збільшення її надходжень до місцевих бюджетів, зокрема бюджетів сільських територіальних громад (сільські території виступають основним ареалом концентрації лісового багатства), оскільки лісоресурсний потенціал має конкретну територіальну прив'язку і формувався за участю місцевого населення протягом декількох десятиріч. Встановлено, що з метою формування регіональних фінансових фондів інвестиційної спрямованості, кошти яких дали б змогу збільшити обсяги лісовідновлення, варто підвищити частку відрахувань рентної плати за спеціальне лісокористування до бюджетів місцевого самоврядування.

The article substantiates the feasibility of improving the fiscal regulation of permanent forest users as an important prerequisite for the diversification of forestry in the context of deepening institutional changes and decentralization. It is proved that the system of fiscal regulation of permanent forest users operates with tax regulators with inflated rates, which actually wash out the internal sources of investment in projects for the modernization of forestry equipment and the development of the industry of afforestation, reforestation, logging and transportation of wood. It is established that state forestry enterprises engaged in economic development of forest resource potential pay rent for special use of forest resources and thus reimburse the state and territorial communities for the costs of previous periods. In 2013–2018, the dynamics of rent receipts for special use of forest resources to the Consolidated budget of Ukraine from enterprises subordinate to the State Agency for forest resources of Ukraine shows a generally upward trend. It is proved that rent for special use of forest resources should remain the main form of withdrawal of resource rent, which is formed as a result of materialized expenses incurred by the state in previous periods in connection with the creation of forest plantations. It is established that the transformation of the system of fiscal regulation of forest management should be accompanied by a review of the principles of inter-budgetary distribution of tax payments received from public financial funds, state and municipal forestry enterprises. It is proved that a significant factor in the equivalent redistribution of rent for special use of forest resources is an increase in its revenues to local budgets, including the budgets of rural territorial communities (rural territories are the main area of concentration of forest wealth), since the resource potential has a specific territorial reference and was formed with the participation of the local population for several decades. It is established that in order to form regional financial funds of investment orientation, the funds of which would make it possible to increase the volume of reforestation; it is necessary to increase the share of deductions of rent for special forest use to the budgets of local governments.

Ключові слова: фіскальне регулювання, рентна плата, міжбюджетні відносини, децентралізація, диверсифікація, місцеві бюджети.

Key words: fiscal regulation, rent, inter-budgetary relations, decentralization, diversification, local budgets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Постійні лісокористувачі відіграють вагомую роль в соціально-економічному піднесенні територій, які виступають основним ареалом концентрації лісоресурсних благ. Фактично вони виступають центрами ділової активності в лісо-

забезпечених районах і від результативності їх діяльності значною мірою залежать перспективи розширеного відтворення в суміжних ланках регіонального господарського комплексу. В останні роки спостерігається практика надмірного фіскального тиску на державні та комунальні лісогосподарські підприємства, що не дозволяє їм повною мірою своєчасно проводити фінансування капітальних інвестицій, тоб-

то забезпечувати модернізацію та реконструкцію основних лісогосподарських засобів. Така ситуація зумовлена тим, що система фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів оперує податковими регуляторами із завищеними ставками, які фактично вимивають внутрішні джерела інвестування проектів модернізації лісогосподарської техніки та розбудови індустрії лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель та транспортування деревини. Сплачуючи завищені розміри податкових та неподаткових платежів, постійні лісокористувачі позбавляються можливостей забезпечувати диверсифікацію виробничо-господарської діяльності, тобто розвивати ті види господарювання, які передбачають ефективніше використання несилових корисностей лісу та підвищення рівня комплексності використання лісосировини. Певною мірою нинішній рівень фіскального впливу на постійних лісокористувачів міг би бути виправданим, якби надходження лісоресурсних платежів та інших фіскальних інструментів концентрувалися б у спеціальних фондах розвитку лісового господарства і спрямовувалися б на фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проектів. З огляду на це трансформація системи фіскального регулювання лісокористування має супроводжуватися переглядом принципів міжбюджетного розподілу тих податкових платежів, які надходять до публічних фінансових фондів від державних та комунальних лісогосподарських підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В умовах поглиблення процесів деіндустріалізації та реалізації пріоритетів децентралізації все більшої ваги в забезпеченні прийнятних рівнів соціально-економічного розвитку відіграє лісове господарство. Ця ланка господарського комплексу за умови умонтування в регуляторний механізм лісогосподарювання кращих іноземних практик та передового вітчизняного досвіду минулих десятиліть може забезпечити на порядок вищий соціально-економічний та екологічний ефект для країни та окремих територій. На думку А. Бобка, сьогодні в Україні розпочався новий етап у реформуванні лісового господарства, що викликало багато дискусій з приводу його напрямів і економічних наслідків. Громадськість ще з радянських часів звикла до нього як до всеохоплюючого і під однотипний шаблон, незважаючи на істотні відмінності лісівництва залежно від природнокліматичних умов територіально-

го розміщення лісгоспів. Попередні реформи, здійснювані в умовах незалежності, позитивних результатів не дали [1]. З наведеної думки відомого вченого про результати реформування лісової галузі випливає висновок про те, що трансформаційні зміни у сфері лісогосподарського виробництва мають відбуватися на новій інституціональній основі і враховувати сучасні глобальні тренди розвитку лісівництва. Чи не найбільш головною проблемою побудови сучасного регуляторного механізму лісогосподарювання є реформування системи фіскального регулювання процесів господарського освоєння лісоресурсного потенціалу.

Удосконаленню фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів значна увага приділяється у працях вітчизняних вчених та вчених з близького зарубіжжя, де особливий наголос робиться на запозиченні іноземного досвіду як щодо адміністрування лісоресурсних платежів, так і щодо їх розподілу. Платежі суб'єктів лісогосподарського підприємництва концентруються у спеціальних фондах публічних бюджетів і потім спрямовуються на потреби лісового господарства. Зокрема цікавим є досвід Канади в побудові міжбюджетних відносин при розподілі доходів від використання лісів. Фінансові потоки в лісовому секторі економіки організовані так, щоб уникнути зустрічного руху грошових коштів. Тому частина платежів за лісові ресурси в розмірі суми, необхідної для оплати основних лісогосподарських робіт, залишаються на рівні лісового району, формуючи дохідну частину "лісового бюджету" провінцій [4]. Канадська практика перерозподілу доходів від використання лісів свідчить про те, що лівова частка цих платежів залишається на низовому рівні, що наближає фінансові потоки до реальних проблем розвитку лісового господарства. Якщо це оцінювати через призму доцільності імплементації цього досвіду в українську практику, то слід вести мову про формування регіональних та місцевих фондів розвитку лісового господарства, що дасть можливість на порядок збільшити асигнування на відтворення лісоресурсного потенціалу. Така практика створить умови для фінансового забезпечення реалізації регіональних та місцевих пріоритетів нарощення лісоресурсного потенціалу та збереження лісового біорізноманіття.

З точки зору збільшення фінансового потенціалу розширеного відтворення лісоресурсних благ та диверсифікації лісогосподарської діяльності цікавим є досвід Фінляндії. У Фінляндії основу системи фінан-

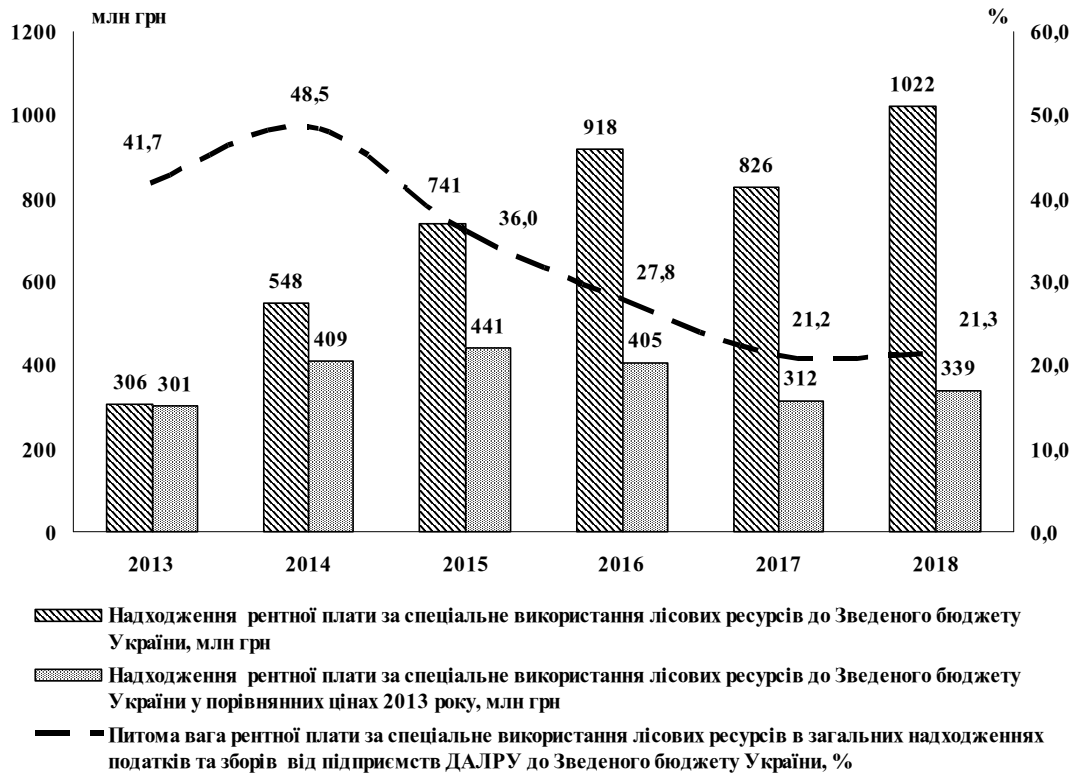

Рис. 1. Надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів від підприємств ДАЛРУ до Зведеного бюджету України у 2013–2018 роках

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

сування лісового господарства складають: доходи власників лісу від продажу деревини на пні у вигляді попеневої плати або від реалізації заготовленої деревини; витрати лісовласників на виконання лісовідновлювальних робіт на вирубаній площі лісової ділянки; податок на власність, що надходить до бюджету провінції. Отримавши доходи і сплативши податки, приватний лісовласник зобов'язаний здійснити лісовідновлення згідно з планом, затвердженим районним лісовим управлінням. Якщо у власника нині немає коштів для виконання необхідних робіт, держава виділяє цільові субсидії відповідно до представлених розрахунків. Практика показує, що близько 30% всіх витрат у приватних лісах покривається за рахунок субсидій. У Фінляндії співвідношення вкладених в ліси коштів до отриманого від їх використання доходу є більшим ніж в інших країнах — експортерах лісу, оскільки переважною формою власності лісів є приватна власність, за якої приватні лісовласники є постачальниками для лісової промисловості країни. А та частина лісів, яка знаходиться у власності держави, управляється державною компанією також не менш ефективно, роблячи лісове господарство вигідним бізнесом в цій країні [4].

Фінляндський досвід фінансування лісового господарства засвідчує, що збитковість окремих проектів, спрямованих на відтворення лісоресурсного потенціалу, покривається за рахунок державних субсидій. Тобто субсидії суб'єктам лісогосподарського підприємництва надаються навіть у найбільш забезпеченій лісосировиною країні, щоб стимулювати лісовласників і лісокористувачів реалізовувати проекти по лісовідновленню. Виходячи з фінляндського досвіду, створення ефективної системи фінансової підтримки реалізації лісогосподарських та лісоохоронних проектів в Україні, в тому числі через концентрацію частини фіскальних платежів лісогосподарських підприємств у спеціальних фондах розвитку лісового господарства, дасть можливість закласти дієві стимули для розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, в тому числі і в малолісних районах.

Водночас розробка ефективної системи фіскального регулювання лісогосподарської діяльності має в першу чергу враховувати базові атрибути побудови вітчизняної бюджетної системи та вимог фіскальної децентралізації [2; 3]. На переконання С. Ткачів, необхідно й далі вивчати та узгоджувати основні елементи фіскального регулювання в лісовому

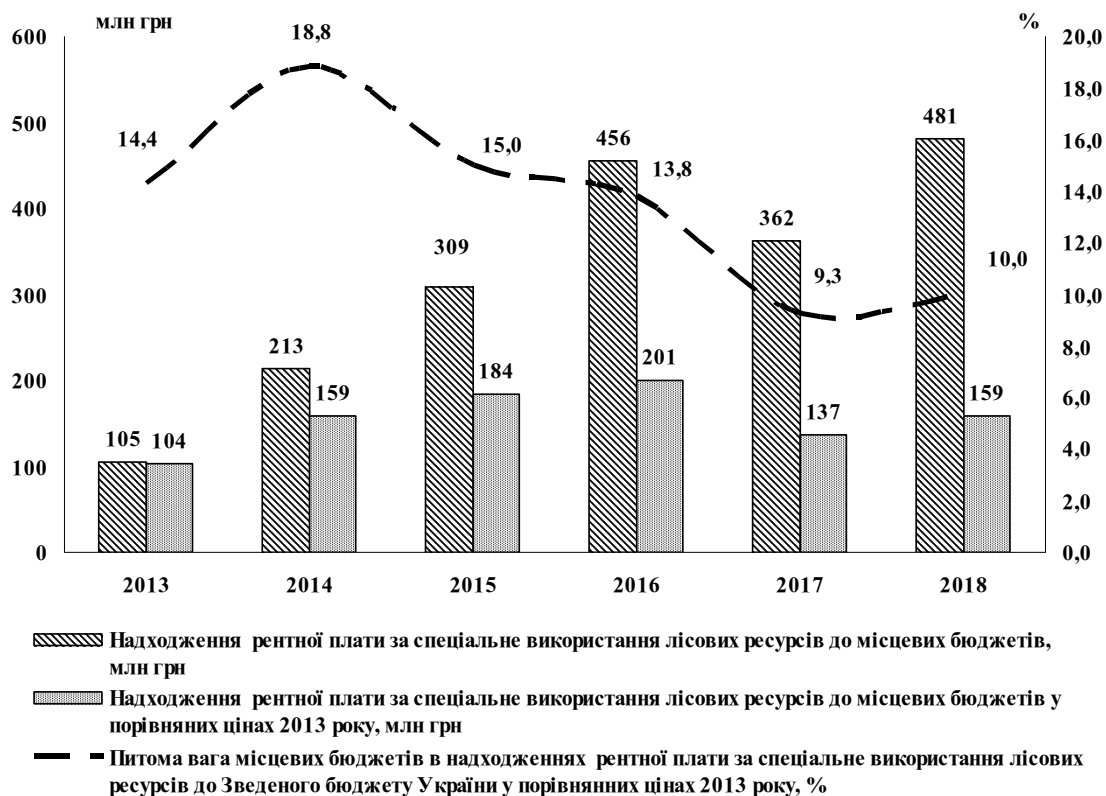

Рис. 2. Надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів від підприємств ДАЛРУ до місцевих бюджетів України у 2013–2018 роках

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

господарстві, що забезпечить спрямування коштів від рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, інших податкових платежів від реалізації деревини та іншої продукції лісу переважно на фінансування лісовідновлення та лісорозведення, заліснення, охорони та захисту лісу, виконання інших природоохоронних заходів, передбачених Лісовим кодексом України [5]. Тобто робиться наголос на необхідності прив'язки лісоресурсних платежів (рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, податкових платежів від реалізації деревини) до цілей фінансування потреб галузі лісового господарства, зокрема розбудови індустрії лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель та транспортування деревини.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є удосконалення фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів у частині еквівалентного вилучення лісоресурсної ренти як важливої передумови диверсифікації лісогосподарювання, виходячи з основних тенденцій надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до державного та місцевих бюджетів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державні лісогосподарські підприємства працюють в умовах надзвичайно високого фіскального та додаткового навантаження, що не дає можливості забезпечувати реінвестування значних сум прибуткових надходжень у розширене відтворення та модернізацію основного капіталу, а також вчасно поповнювати обігові кошти. Державні лісогосподарські підприємства як постійні лісокористувачі, які здійснюють господарське освоєння лісоресурсного потенціалу, сплачують рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів. У 2013–2018 рр. у динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів від підприємств, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України (ДАЛРУ), до Зведеного бюджету України спостерігається в цілому висхідна тенденція (рис. 1).

Зокрема у 2013 р. до Зведеного бюджету України державні лісогосподарські підприємства спрямували 306 млн грн рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, у 2015 р. — 741 млн грн, у 2018 р. — 1022 млн грн. Тобто у 2018 р. порівняно з 2013 р. надходження рентної плати за спеціальне використання

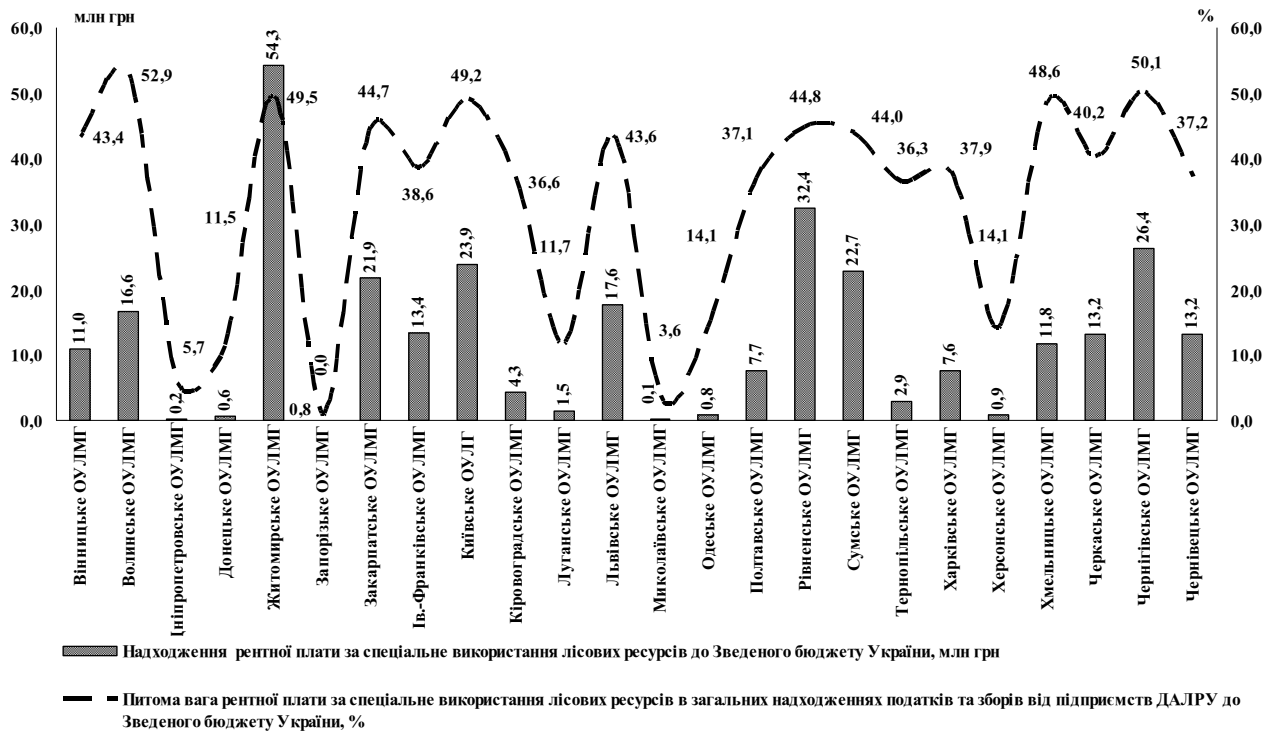

Рис. 3. Надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України в розрізі ОУЛМГ у 2013 році

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

лісових ресурсів до Зведеного бюджету України збільшилося у понад 3 рази. В основному це було забезпечено індексацією нормативів даного виду рентної плати.

Попри те, що в останні роки було розширено базу стягнення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, реального збільшення надходжень даного фіскального інструменту до Зведеного бюджету України не відбулося, свідченням чого є динаміка надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у порівнянних цінах до усіх публічних фінансових фондів.

Сума рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у порівнянних цінах розраховувалася шляхом ділення номінальної величини за відповідний рік на кумулятивний індекс цін виробників. Так, у 2013 р. сума рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у порівнянних цінах склала 301 млн грн, у 2015 р. — 441 млн грн, у 2018 р. — 339 млн грн.

Виходячи з того, що лісоресурсний потенціал має конкретну територіальну прив'язку і формувався місцевим населенням протягом декількох десятиріч, вагомим чинником еквівалентного перерозподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є збільшення її надходжень до місцевих бюджетів, зокрема бюджетів сільських терито-

ріальних громад (сільські території виступають основним ареалом концентрації лісового багатства). У 2013—2018 рр. загалом спостерігається висхідний тренд в надходженнях рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів. Якщо в 2013 р. до місцевих бюджетів спрямовувалося 105 млн грн такого виду рентної плати, у 2015 р. — 309 млн грн, то у 2018 р. — 481 млн грн (рис. 2).

Отже, у 2018 р. порівняно з 2013 р. номінальні надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів збільшилися більш ніж у 4 рази. Однак таке збільшення спостерігається лише в динаміці номінальних надходжень. У динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у порівнянних цінах має місце синусоїдна тенденція. Зокрема, в 2013 р. сума надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів складала 104 млн грн, у 2015 р. — 184 млн грн, а у 2018 р. — 159 млн грн.

Реальне збільшення надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів стане можливим за рахунок удосконалення процесів ідентифікації реальної бази стягнення такого фіскального інструменту, а також закладення необхідних стимулів для суб'єктів лісогосподарсь-

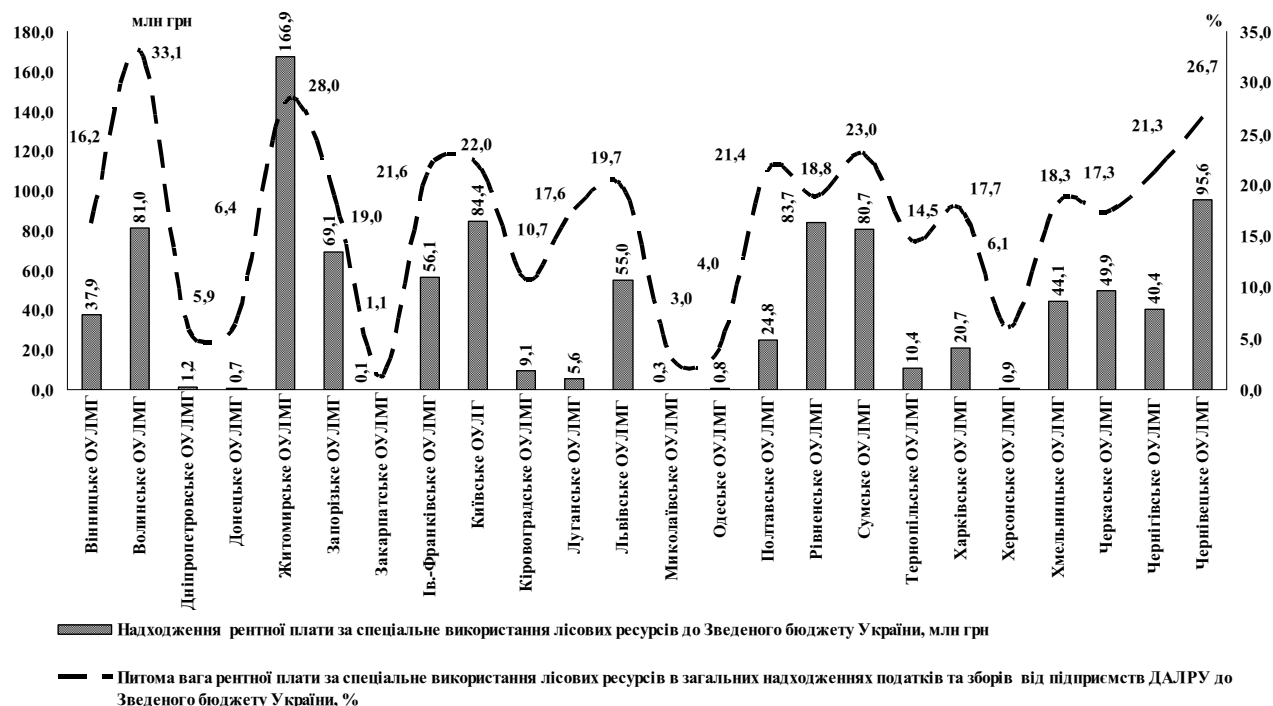

Рис. 4. Надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України в розрізі ОУЛМГ у 2018 році

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

кого підприємництва щодо доцільності добросовісної сплати рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів.

Виходячи з територіальної неоднорідності рівнів лісистості, спостерігається значний варіаційний розмах у надходженнях рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у розрізі обласних управлінь лісового та мисливського господарства (ОУЛМГ). Так, у 2013 р. найбільші обсяги рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів сплачувалися підприємствами Житомирського (54,3 млн грн), Закарпатського (21,9 млн грн), Київського (23,9 млн грн), Львівського (17,6 млн грн), Рівненського (32,4 млн грн), Сумського (22,7 млн грн) та Чернігівського (26,4 млн грн) ОУЛМГ. Відповідно питома вага рентної плати сплаченої підприємствами перерахованих ОУЛМГ у загальних надходженнях податків та зборів до Зведеного бюджету України відповідно становила 49,35%, 44,7%, 49,2%, 43,6%, 44,8%, 44,0% та 50,1% (рис. 3).

Тобто у 2013 р. половину всіх податків та зборів сплачених лісгосподарськими підприємствами найбільш заліснених регіонів становила рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, що свідчить про високу результативність вилучення лісоресурсної ренти на користь публічних фінансових фондів, що дало можливість відшкодувати державі части-

ну затрат понесених у попередні періоди на створення і догляд лісових насаджень.

У 2018 р. порівняно з 2013 р. у розрізі ОУЛМГ значно збільшилися суми сплати рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів лісгосподарськими підприємствами Волинського ОУЛМГ. Якщо у 2013 р. державні лісгосподарські підприємства сплачували до зведеного бюджету 16,6 млн грн рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, то у 2018 р. — 81,0 млн грн.

Тобто лісгосподарські підприємства Волинської області у 2018 р. порівняно з 2013 р. підвищили рівень ефективності вилучення лісоресурсної ренти на користь державного та місцевого бюджетів, що пов'язано з підвищенням рівня ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та розширенням бази нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів.

Як і у 2013 р. найбільші суми сплати рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України забезпечували лісгосподарські підприємства Житомирського (166,9 млн грн), Закарпатського (69,1 млн грн), Київського (84,4 млн грн), Львівського (55,0 млн грн), Рівненського (83,7 млн грн), Сумського (80,7 млн грн) ОУЛМГ. Також у 2018 р. порівняно з 2013 р. значно збільшилася сума сплати рентної плати за спеціальне ви-

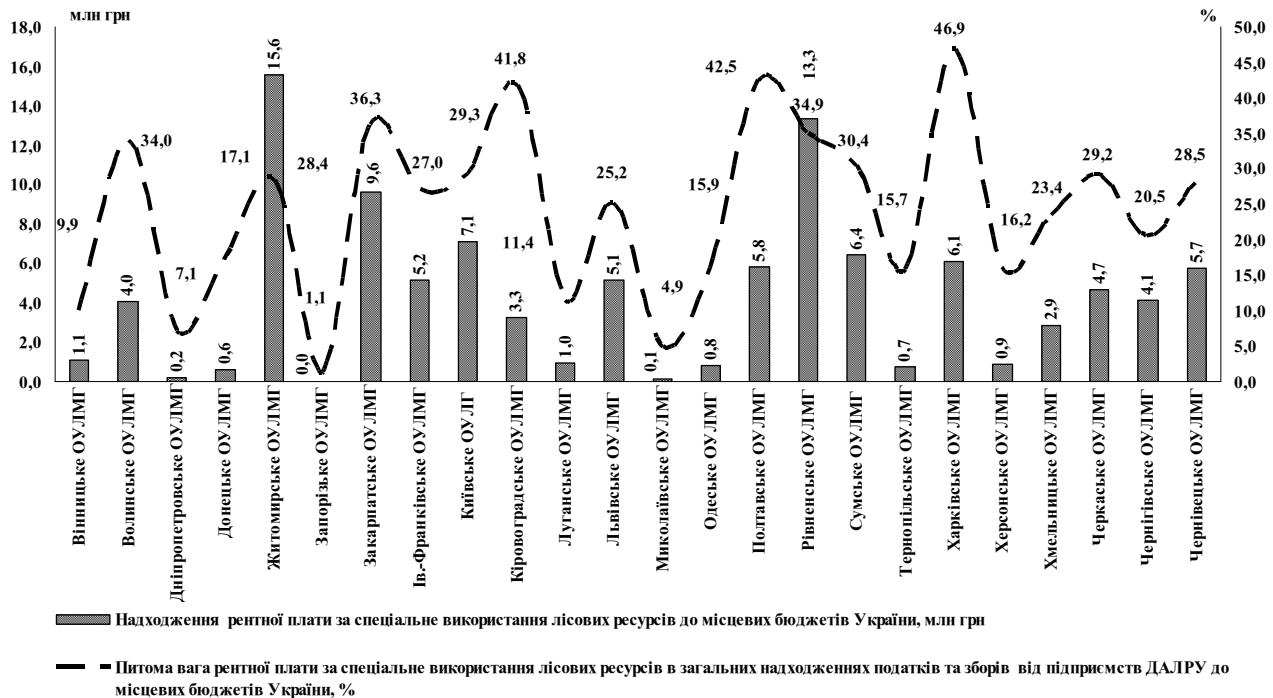

Рис. 5. Надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів України в розрізі ОУЛМГ у 2013 році

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

користання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України державними лісгосподарськими підприємствами Чернівецького ОУЛМГ (рис. 4).

Так, у 2018 р. вони сплатили даного фіскального інструменту до усіх публічних фінансових фондів на суму 95,6 млн грн, що у 7 разів більше, ніж у 2013 р. Однак у 2018 р. порівняно з 2013 р. значно зменшилася питома вага рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в загальних надходженнях податків та зборів до Зведеного бюджету України, що пов'язано з посиленням фіскального тиску на постійних лісокористувачів у зв'язку з зростанням величини сплати прямих податків, а також збільшення відрахувань дивідендів за рахунок чистого прибутку.

Щодо територіальних асиметрій надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів України в розрізі обласних управлінь лісового та мисливського господарства, то такого значного варіаційного розмаху між багатолісними регіонами та регіонами лісостепу як при сплаті рентної плати до Зведеного бюджету України в цілому не спостерігається. Це пов'язано з тим, що в ряді обласних управлінь лісового та мисливського господарства ефективно здійснюються заходи щодо заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісокористувань та

використання несировинних корисностей лісу для рекреаційних цілей, що є базою нарахування рентної плати яка спрямовується до місцевих бюджетів.

Зокрема в 2013 р. найбільші суми рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів надходили до місцевих бюджетів від лісгосподарських підприємств Житомирського (15,6 млн грн), Закарпатського (9,6 млн грн), Київського (7,1 млн грн), Полтавського (5,8 млн грн), Рівненського (13,3 млн грн), Сумського (6,4 млн грн), Харківського (6,1 млн грн) та Чернівецького (5,7 млн грн) ОУЛМГ (рис. 5).

Питома вага надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у загальних надходженнях податків та зборів до місцевих бюджетів склала у Волинському (34,0%), Закарпатському (36,3%), Кіровоградському (41,8%), Полтавському (42,5%), Рівненському (34,9%), Харківському (46,9%), Чернівецькому (28,5%) ОУЛМГ.

Отже, висока питома вага рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в загальних надходженнях податків та зборів до місцевих бюджетів у Кіровоградській, Полтавській та Харківській областях свідчить про те, що фіскальна віддача господарського освоєння лісоресурсного потенціалу може бути збільшена за рахунок ефективнішого використання тих складових, які є об'єктом стягнення

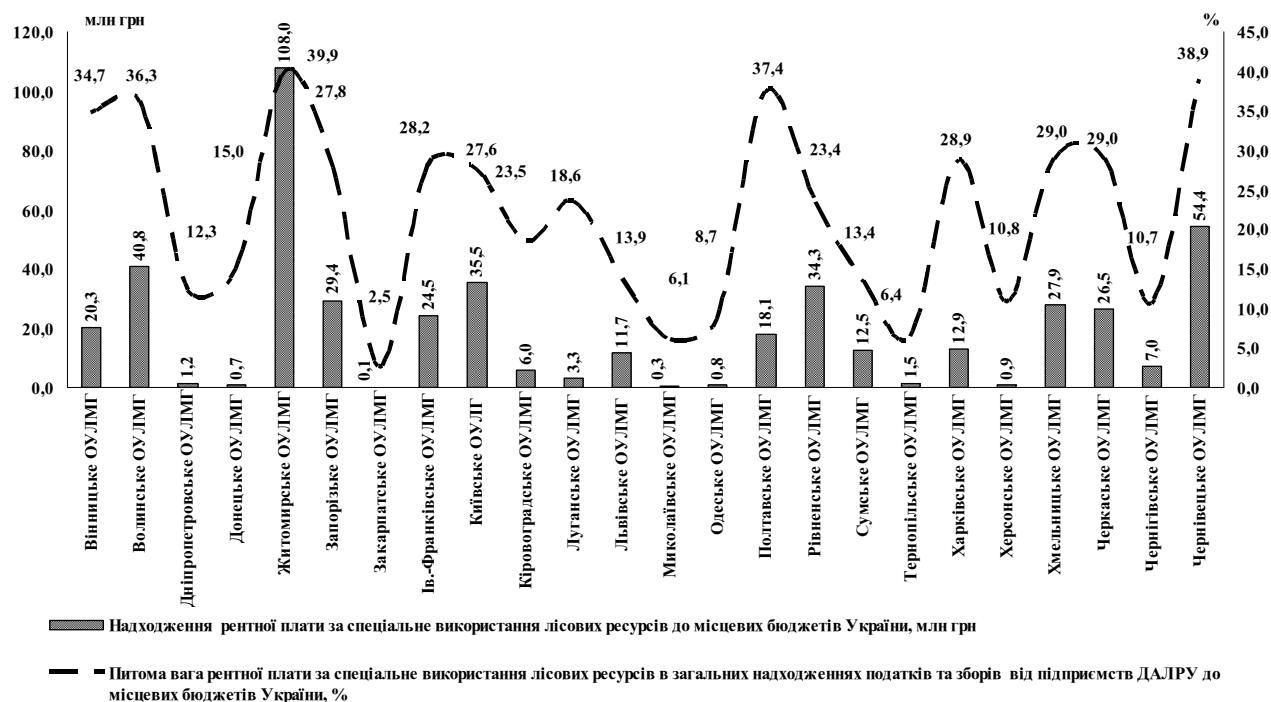

Рис. 6. Надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів України в розрізі ОУЛМГ у 2018 році

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, яка спрямовується до місцевих бюджетів.

У 2018 р. порівняно з 2013 р. значно зросли номінальні розміри надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів України, за винятком окремих обласних управлінь лісового та мисливського господарства. Так, надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у 2018 р. порівняно з 2013 р. від лісогосподарських підприємств Волинського ОУЛМГ зросли в понад 10 разів, Чернівецького ОУЛМГ — у 9 разів, Житомирського ОУЛМГ — в понад 7 разів (рис. 6).

Знизилася у 2018 р. порівняно з 2013 р. по більшості ОУЛМГ й питома вага рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в загальних надходженнях податків та зборів до місцевих бюджетів, які сплачують державні лісогосподарські підприємства. Це пов'язано з тим, що посилюється фінансовий тиск на постійних лісокористувачів і в частині сплати місцевих податків та зборів.

Створення лісових насаджень характеризується значним часовим лагом та уречевленими фінансовими затратами держави і затратами праці декількох поколінь місцевого населення, що і створило передумови для нинішнього покоління лісокористувачів присвоювати лісоресурсну ренту. З огляду на це, стягнення рен-

тної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є формою перерозподілу лісоресурсної ренти і засобом відшкодування затрат на створення лісових насаджень в минулому. Тому рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів виступає необхідним інструментом фінансового регулювання господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Водночас важливого значення набуває еквівалентне вилучення даної форми природно-ресурсної ренти, виходячи з матеріально-речової субстанції лісового активу (лісосировина, несировинні корисності лісу) з метою створення сприятливих фінансових передумов для формування внутрішніх джерел інвестування лісогосподарських та лісоохоронних проектів. Тягар сплати рентної плати має пропорційно розподілятися між складовими лісоресурсного потенціалу, які залучаються у господарський обіг, щоб не створювати надмірного фінансового тиску на постійних лісокористувачів.

Особливої ваги в умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування набуває питання фінансового регулювання використання лісових ресурсів місцевого значення, оскільки надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є вагомим чинником наповнення бюджетів територіальних громад. Загалом рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів займає значну питому вагу в загальній сумі спла-

чених державними лісгосподарськими підприємствами податків і зборів до бюджетів різного рівня. На жаль, рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів надходить до загального фонду бюджетів відповідного рівня і не має цільової прив'язки, що не дає можливості повною мірою фінансувати процеси відтворення лісоресурсного потенціалу.

З метою формування регіональних фінансових фондів інвестиційної спрямованості, кошти яких дали б змогу збільшити обсяги лісовідновлення, варто підвищити частку відрахувань рентної плати за спеціальне лісокористування до бюджетів місцевого самоврядування. Це дасть можливість забезпечити нарощення інвестиційної бази відтворення лісоресурсного потенціалу на регіональному рівні, зокрема в частині упорядкування територій, які нещодавно були переведені у лісовкриті площі (мова йде про колишні сільськогосподарські угіддя, які піддалися природній ренатуралізації).

ВИСНОВКИ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Дослідження показали, що удосконалення фіскального регулювання господарського освоєння лісоресурсного потенціалу є важливою складовою реформування регуляторного механізму лісгосподарювання. Варто максимальною мірою імплементувати у вітчизняну практику фіскального регулювання лісокористування передовий іноземний досвід, особливо в частині міжбюджетного розподілу лісоресурсної ренти та формування спеціальних фондів розвитку лісового господарства. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів має залишатися основною формою вилучення лісоресурсної ренти, яка утворюється в результаті уречевлених затрат держави понесених у минулі періоди у зв'язку зі створенням лісових насаджень. Забезпечення еквівалентного вилучення лісоресурсної ренти за господарське освоєння лісоресурсного потенціалу сприятиме диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів, зокрема діяльності, яка базується на використанні несіровинних користностей лісу. Необхідно забезпечувати цільову прив'язку надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у відповідні бюджети до пріоритетів фінансування проектів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу через її спрямування до спеціальних фондів розвитку лісового господарства. Виходячи з передового іноземного досвіду, доцільно збільшити частку рентної

плати за спеціальне використання лісових ресурсів, яка спрямовуватиметься до місцевих бюджетів, щоб підвищити результативність фінансового забезпечення лісоохоронних проектів на рівні територіальних громад.

Література:

1. Бобко А.М. Економіка лісівництва і проблеми його реформування в Україні. Економіка України. 2016. № 3. С. 88—96.

2. Голян В.А., Бардась В.М. Фіскальне регулювання природокористування: теоретико-методологічні засади врахування територіальних відмінностей рівня ресурсно-екологічної спрямованості податкових надходжень. Економіка та держава. 2011. № 10. С. 18—23.

3. Голян В.А., Бардась В.М. Фіскальне регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних перетворень: вибір пріоритетів та інструментів. Економічні науки. Сер.: Економічна теорія та економічна історія. 2013. Вип. 10. С. 55—64.

4. Макашина О.В., Таланова М.С. Зарубежный опыт финансирования лесного хозяйства. Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2014. № 22 (208). С. 42—46.

5. Ткачів С.М. Сутність механізму фіскального регулювання в лісовому господарстві. Збалансоване природокористування. 2016. № 2. С. 34—39.

References:

1. Bobko, A.M. (2016), "Economics of forestry and problems of its reform in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 3, pp. 88—96.

2. Holian, V.A. and Bardas', V.M. (2011), "Fiscal regulation of nature management: theoretical and methodological principles of taking into account territorial differences in the level of resource-ecological orientation of tax revenues", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 18—23.

3. Holian, V.A. and Bardas', V.M. (2013), "Fiscal regulation of nature management in the context of deepening institutional transformations: the choice of priorities and tools", *Ekonomiczni nauky. Ser.: Ekonomichna teoriia ta ekonomichna istoriia*, vol. 10, pp. 55—64.

4. Makashina, O.V. and Talanova, M.S. (2014), "Foreign experience in forestry financing", *Finansovaja analitika: problemy i reshenija*, vol. 22 (208), pp. 42—46.

5. Tkachiv, S.M. (2016), "The essence of the mechanism of fiscal regulation in forestry", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 2, pp. 34—39.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2020 р.

УДК 336.67

Т. В. Соломатіна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи,

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Україна

ORCID ID: 0000-0002-1949-3277

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.48

ФІНАНСОВА ДІАГНОСТИКА СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗРОСТАННЯ ВАРТОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

T. Solomatina,

PhD in Economics, Docent, Associate Professor of the Department

of Finance and Banking, V. Dahl East-Ukrainian national University, Ukraine

FINANCIAL DIAGNOSTICS OF STRATEGIC POTENTIAL OF COST GROWTH OF ENTITIES OF AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні основи і практичні аспекти фінансової діагностики стратегічного потенціалу зростання вартості суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, дані фінансової звітності сільськогосподарських підприємств. Під час проведення фінансової діагностики використано методи групування, коефіцієнтів, середніх величин. Метою статті є визначення стратегічного потенціалу зростання вартості суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки на основі дослідження складу і структури фінансових результатів, їх взаємозв'язку з грошовими потоками за видами діяльності.

За результатами фінансової діагностики з'ясовано, що протягом десятирічного періоду найбільший потенціал зростання мають середні і великі організаційні форми аграрного бізнесу. Основним джерелом приросту вартості активів є стійкі пасиви, представлені власним капіталом і довгостроковими зобов'язаннями. Здатність генерування додатних фінансових результатів досліджених підприємств за результатами фінансової діагностики визначено як достатньо високу. Виявлено статистично значущу кореляційну залежність між обсягом кумулятивного чистого прибутку і нерозподіленим прибутком суб'єктів господарювання, які у переважній більшості обрали стратегію капіталізації прибутку. Основний внесок у формування фінансового результату досліджених аграрних підприємств робить операційна діяльність, фінансові результати фінансово-інвестиційної діяльності є системно від'ємними через фінансові витрати, пов'язані з залученням позикового капіталу. За результатами структури сукупного грошового потоку встановлено їх збалансованість і важливість вхідних потоків від фінансової діяльності для покриття вихідних потоків операційної і, передусім, інвестиційної діяльності. Проведено оцінку капіталізації методом визначення наведеної і майбутньої вартості, яка засвідчила недостатність у більшості із них грошового потоку від операційної діяльності для забезпечення стійкого зростання вартості і залежність від зовнішніх джерел фінансування.

The subject of the research is theoretical bases, methodological bases and practical aspects of financial diagnostics of strategic potential of growth of value of economic entities of agricultural sector of economy. The methodological and informational basis of the work is scientific works, periodicals, Internet resources, financial statements of agricultural enterprises. Methods of grouping, coefficients, average values were used in the course of financial diagnostics. The purpose of the article is to determine the strategic potential for the growth of value of economic entities in the agricultural sector based on the study of the composition and structure of financial results, their relationship with cash flows by type of activity.

According to the results of financial diagnostics, medium and large organizational forms of agrarian business have the greatest growth potential over a ten-year period. The main source of growth in the value of assets is stable liabilities, represented by equity and long-term liabilities. The ability to generate positive financial results of the surveyed enterprises

according to the results of financial diagnostics is determined to be quite high. A statistically significant correlation was found between the amount of cumulative net income and the retained earnings of the entities that overwhelmingly chose the strategy of capitalization of profits. The major contribution to the formation of the financial result of the studied agricultural enterprises is made by operating activities, the financial results of financial and investment activities are systematically negative due to the financial costs associated with borrowing capital. According to the results of the structure of the aggregate cash flow, their balance and the importance of the inflow of financial activities to cover the outflow of operating and, above all, investment activity were established. Capitalization was estimated using the method of determining present and future value, which showed that in most of them the cash flow from operating activities was insufficient to ensure a steady increase in value and dependence on external sources of financing.

Ключові слова: фінансова діагностика, стратегічний потенціал, зростання вартості, суб'єкти господарювання, аграрний сектор, економіка.

Key words: financial diagnostics, strategic potential, cost growth, entities, agrarian sector, economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасній парадигмі фінансового менеджменту панівними є декілька концепцій, серед яких вагоме місце посідає вартісно-орієнтоване управління потенціалом підприємства [1, с. 204]. У його рамках прийняття стратегічних та оперативних рішень спрямовано на розвиток фінансового потенціалу через послідовний вплив на ланцюг об'єктів управління: фінансові результати — нерозподілений прибуток — збільшення балансового капіталу — вплив на вартість чистих активів — виплати власникам капіталу — зростання ринкової вартості і капіталізації підприємства. Стратегічний розвиток фінансового потенціалу підприємства та зростання його вартості знаходяться у прямо пропорційному зв'язку і мають спільне джерело у вигляді ефективного використання ресурсів, а також інтегральний результатний показник — зміцнення фінансової конкурентоспроможності і формування стійких ринкових переваг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Важливість формування і реалізації стратегічного потенціалу зростання вартості суб'єктів господарювання аграрного сектора еконо-

міки привертає увагу вчених до дослідження зазначеної проблеми. Сілантьєв О.І. визначає вартісну форму багатства як грошове вираження створеного і накопиченого суспільством продукту, втіленої та уречевленої у ньому суспільної праці. Вартість для виробника визначається виробничими витратами, нормою прибутку, ризиками та метою, яку він хоче досягти (стратегія); а для споживача — купівельною спроможністю, граничною корисністю, альтернативною вартістю та його потребами [2, с. 18]. Вартість землі визначається еколого-економічним ефектом землекористування, запасами і балансом гумусу [3, с. 36].

Скорук О.П., Майданик І.С. трактують концепцію управління вартістю підприємства як результат розвитку ринкового та ресурсного напрямів [4, с. 158]. Козак Л.В. зазначає, що основним чинником активізації процесів капіталізації сільськогосподарських підприємств є підвищення прибутковості авансованого капіталу та інвестиційної привабливості галузі [5, с. 193]. Андрійчук В.Г., Білич А.В. узагальнюють методичні підходи до оцінювання вартості аграрного підприємства на основі міжнародних стандартів фінансової звітності [6, с. 112]. Марченко В.М., Мединцевою М.О. систематизовано фактори, які впливають на ринкову вартість підприємства: зовнішні (наявність політичних криз і військових конфліктів, соціально-економічний стан, конкурентне середовище і рівень розвитку фінансового ринку, попит і ціни на продукцію підприємства), внутрішні (бізнес-модель підприємства, прогресивність техніки і технологій, знос основних засобів, забезпеченість ресурсами та ефективність їх викорис-

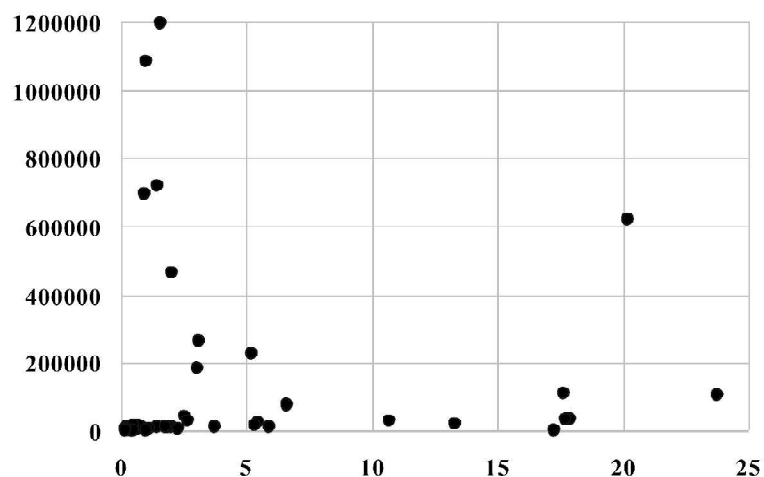

Рис. 1. Діаграма розсіювання "індекс росту" — "середня вартість активів, тис. грн" суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки протягом 2009—2018 рр. (весь діапазон)

Джерело: власні розрахунки.

тання) [7, с. 66]. Характеризуючи позиції аграрного сектора економіки за вартісними показниками, як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, Гуторова І.В. зазначає, що найбільшу конкурентоспроможність мають соняшник і зернові, найменшу — продукція тваринництва [8, с. 196]. Петренко В.С. характеризує вартість суб'єкта господарювання як критерій його функціонування, який має певну інформаційну ємність, агрегування, інтегрованість [9, с. 11]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати недостатню увагу до узагальнення практики формування і реалізації стратегічного вартісного потенціалу з використанням інструментарію фінансової діагностики.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення стратегічного потенціалу зростання вартості суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки на основі дослідження складу і структури фінансових результатів, їх взаємозв'язку з грошовими потоками за видами діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Вартісно-орієнтований менеджмент (VBM — Value Based Management) протистоїть традиційній концепції управління, в рамках якої метою діяльності підприємства проголошуєть-

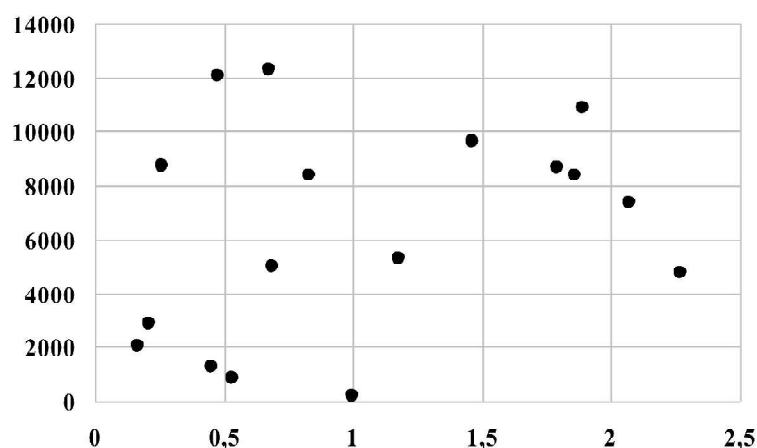

Рис. 2. Діаграма розсіювання "індекс росту" — "середня вартість активів, тис. грн" суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки протягом 2009—2018 рр. (1 квадрант)

Джерело: власні розрахунки.

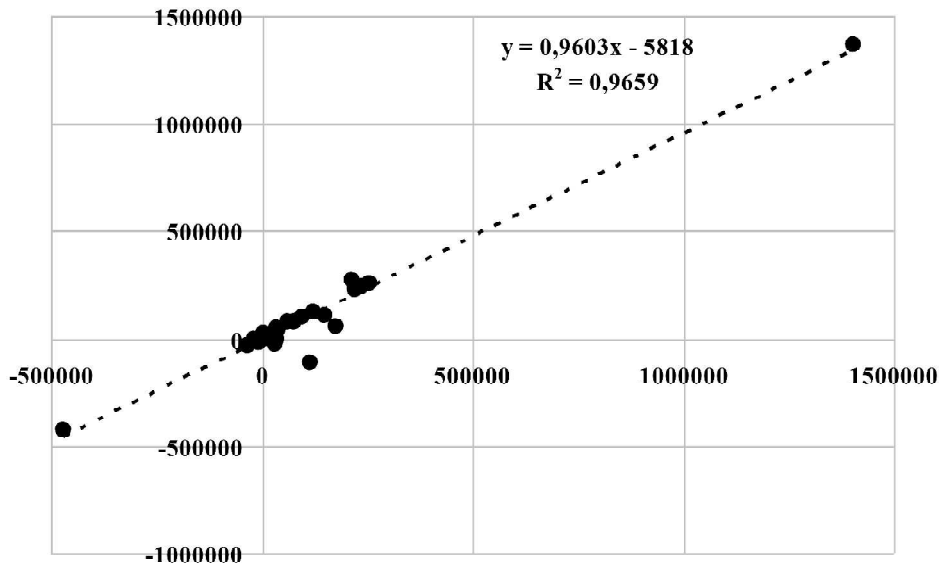

Рис. 3. Залежність приросту нерозподілених прибутків (непокритих збитків) (Y) від кумулятивного чистого прибутку (збитку) (X) досліджуваних суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки протягом 2009—2018 рр., тис. грн

Джерело: власні розрахунки.

ся отримання поточних прибутків. Об'єктом VBM є довгостроковий рух фінансових ресурсів, грошових потоків, внутрішні і зовнішні драйвери вартості, ринкові трансакції із купівлі-продажу, злиття-поглинання підприємств [10, с. 92].

Об'єктом дослідження є вибірка із 41 підприємства агропромислового комплексу, яка репрезентує більшість регіонів України, основні галузі рослинництва і тваринництва, результати їх діяльності протягом 2009—2018 рр.

На рисунку 1 наведено діаграму розсіювання, на якій вісь Y — середня вартість активів підприємства, вісь X — індекс росту вартості активів протягом десятирічного періоду.

Індекс росту коливається від 0,17 до 23,8, скорочення (індекс менше 1) демонстрували 11 підприємств (26,8%), темпи зростання, які не перевищують п'ять разів (індекс від 1 до 5), був притаманний 16 суб'єктам господарювання (39%), від 5 до 10 — 5 підприємств (12,2%), від 10 до 15 — 2 підприємства (4,9%), від 15 до 20 — 5 підприємств (12,2%), більше 20 разів — 2 підприємства (4,9%). Таким чином, тенденція до стратегічного зростання вартісного потенціалу притаманна переважній більшості досліджуваних підприємств.

Найбільша концентрація спостережень (17, або 41,5% від загальної кількості) має місце в квадранті, обмеженому середньою вартістю активів 14 млн грн і темпами їх росту до 2,5 разів (рис. 2).

Причому скорочення активів (темпи росту до 1) продемонстрували 10 підприємств (58,9% від сконцентрованих у квадранті і 90,9% від загальної кількості суб'єктів господарювання, активи яких скоротилися). Таким чином, тенденція до втрати вартісного потенціалу притаманна найбільш дрібним сільськогосподарським підприємствам. Протягом 2009—2018 рр. основним джерелом зміни вартості активів підприємств (як скорочення, так і зростання) є власний капітал, про що свідчить від'ємне значення питомої ваги зміни власного капіталу у зміні вартості активів лише в умовах п'яти підприємств: ПАТ "Агрокомбінат "Калита" — приріст вартості становив 262,1 млн грн, при цьому власний капітал скоротився на 434,7 млн грн, а довгострокові зобов'язання збільшилися на 608,3 млн грн (частка власного капіталу у прирості активів становила (-165,8%), а довгострокових зобов'язань 232,1%).

У ПрАТ "Ольгівське" у разі зростання активів на 1689 тис. грн скорочення власного капіталу становило 109 тис. грн на фоні приросту довгострокових зобов'язань на 497 тис. грн, таким чином частка власного капіталу у прирості активів становила (-6,5%), а довгострокових зобов'язань 29,4%. На рибницьких підприємствах ПрАТ "Жовтень", ПАТ "Хмельницьке", ПрАТ "Вільшанка" зростання активів складало відповідно 160, 7035, 10502 тис. грн, а скорочення власного капіталу — відповідно 537, 20799, 35458 тис. грн, що ах обумовило його від'ємні частки — відповідно (-335,7%), (-295,7%), (-

337,6%). На двох останніх підприємствах мало місце збільшення довгострокових зобов'язань на 25241 тис. грн і на 28662 тис. грн, а їх частка у прирості активів — відповідно 358,8% і 272,9%. Таким чином, у разі збільшення активів на фоні скорочення власного капіталу відбувалося заміщення останнього довгостроковими зобов'язаннями.

У решти 36 підприємств частку власного капіталу у прирості вартості активів до 38,1% мають 8 суб'єктів (22,2%), від 38,1% до 70,1% — також 8 суб'єктів (22,2%), від 70,1% до 102,1% — 17 підприємств (47,3%), більше 102,1 — 3 підприємства (8,3%). Таким чином у 3/4 досліджених підприємств приріст власного капіталу є основним джерелом приросту вартості активів. Довгострокові зобов'язання мають значний внесок у приріст вартості активів лише на одному із решти підприємств — у ПрАТ "Агрокомбінат "Слобожанський" приріст вартості підприємства склав 416,2 млн грн, у т.ч. внесок власного капіталу склав 69,0%, а довгострокових зобов'язань — 70,3% (разом 139,3%). Останні мали від'ємний вплив більше 20% на вартість активів лише на одному підприємстві, в інтервалі [-9,3%; 4,7%] — на 28 підприємствах (77,8% їх кількості), в інтервалі [4,7%; 18,7%] — на 6 підприємствах (16,7% їх кількості). Сумарний вплив змін власного капіталу і довгострокових зобов'язань на вартість активів є більш значущим, ніж їх окремих вплив: у 18 підприємств (50%) він становить [75%; 109%], у 9 підприємств (25%) — [40,9%; 108,9%] і лише у 8 підприємств (22,2%) — менше 40,9%.

Досліджувані підприємства істотно різняться ефективністю діяльності — максимальні чисті кумулятивні збитки і приріст непокритого збитку у I розділі пасиву балансу має ПАТ "Агрокомбінат "Калита" — відповідно (-423830) тис. грн і (-469061) тис. грн, максимальний кумулятивний чистий прибуток і приріст нерозподіленого прибутку в балансі — ПрАТ "СФ "Агротон" (відповідно 1367064 тис. грн і 1403746 тис. грн). Попри це, точки з зазначеними координатами знаходяться на одній прямій (рис. 3), яка майже функціонально ($R^2=0,9659$) описує залежність приросту нерозподілених прибутків (непокритих збитків) (Y) від кумулятивного чистого прибутку (збитку) (X).

Частка кумулятивного чистого прибутку у прирості вартості активів має нормальне розподілення: на інтервалах [-369%; -249%] та [-249%; -129%] знаходиться по 2 підприємства, на інтервалі [-129%; -9%] — 5 підприємств, на інтервалах [110%; 230%] та [230%; 350%] — відповідно 3 і 2 підприємства. Основна їх кількість — 28 під-

приємств (77,8%) зосереджена в інтервалі [-9%; 111%], що свідчить про важливу роль чистого прибутку як джерела формування вартості підприємства. Із досліджуваної сукупності 41 підприємства — 8 суб'єктів господарювання (19,5%) демонстрували беззбиткову діяльність і отримали такі кумулятивні чисті прибутки (у тис. грн) із відповідним приростом нерозподілених прибутків у них (у %): СПРАТ "Україна" (81122; 76,9%), ПрАТ "Добробут" (27494; 23,0%), ПАТ СП "Чорноморська перлина" (256544; 99,9%), СПРАТ "Охоче" (17542; 81,1%), ПАТ "Моспанівське" (239600; 98,9%), СПРАТ ім. Шевченка (97490; 98,8%), СТОВ "Україна" (49731; 70,5%), ПрАТ "Кремін" (121584; 102,9%).

Таким чином, майже усі підприємства, окрім ПрАТ "Добробут", переважну частину свого прибутку залишали нерозподіленою.

У 4 підприємств (9,8%) отримані кумулятивні збитки за модулем не перевищували 1% кумулятивних прибутків, які також майже не підлягали розподілу між власниками: ПрАТ "СФ "Агротон" (1371711; 102,7%), ПАТ "СП "Надія Нова" (225349; 99,5%), ПрАТ "Олексіївське" (32519,9; 96,8%), ПрАТ АФ "Іржавецька" (22467; 98,7%). У 10 підприємств кумулятивні прибутки перевищують кумулятивні збитки, у т.ч. у 9 з них коефіцієнт перевищення знаходиться в інтервалі [1,13; 9,73], у 1 — становить 19,47. Таким чином, 22 підприємства (53,7%) мають значний потенціал зростання вартості за рахунок отримання додатних фінансових результатів.

Виключно збитковою була діяльність 5 суб'єктів господарювання, які отримали такі кумулятивні збитки (у тис. грн): СПОП "Березоволицьке" (-111526), СРППРАТ "Вільшанка" (-33259), ПрАТ "СП "Селекція-Племресурси" (-3248), ПрАТ "Ольгівське" (-955), СРППРАТ "Жовтень" (-13,2). У 14 підприємств кумулятивні збитки були більше, ніж кумулятивні прибутки, причому у 8 з них додатні фінансові результати не перевищували 4% від'ємних (у тис. грн): ПрАТ ім. Щорса (-27207), ПрАТ ім. Шевченка (-20673), ПАТ "Хмельницьке виробниче ВСРП" (-10798), ПрАТ "Сула Агро" (-8187,2), ПрАТ "Ново-Майданецьке" (-2920), ПАТ "СП "Дмитрівка" (-2236,2), СПАТ "Поділля" (-1393,8), ПрАТ "СП Шубківське" (-1042,3). Попри переважну збитковість 19 підприємств, обсяг акумульованих ними збитків значно менший порівняно з прибутками, генерованими потенційно прибутковими підприємствами.

Для оцінки ролі окремих видів діяльності у зростанні вартості аграрних підприємств протягом 2009—2018 рр. розраховано питому вагу

кумулятивного прибутку від операційної діяльності у фінансових результатах до оподаткування від звичайної діяльності. У 6 підприємств (14,6% досліджуваної вибірки) отриманий результат виявився від'ємним (у %), оскільки вони отримали прибуток від операційної діяльності (тис. грн) при від'ємних фінансових результатах від звичайної діяльності: СТОВ "Калина" (-3151,8%; 137984; -4378,0), СПРАТ "Водолий" (-462,1%; 2976; -644,0), ПРАТ "СП Шубківське" (-145,8%; 1485; -1018,9), СПОП "Березоволуцьке" (-112,2%; 125072; -111512,0), СРППРАТ "Жовтень" (-62,1%; 8; -13,2), ПАТ "Агрокомбінат "Калита" (-18,1%; 76475; -423261,0). Зазначена ситуація пояснюється від'ємними фінансовими результатами від фінансової та інвестиційної діяльності. Аналогічне пояснення можна дати випадкам, коли аналізована питома вага є додатною, але перевищує 100%, при додатних фінансових результатах від звичайної діяльності до оподаткування. Найбільшою вона є у ПРАТ "Обрій" (347,7%; 855; 246), у 2 підприємств знаходиться в інтервалі [179%; 220%], у 3 підприємств — в інтервалі [137%; 178%], у 22 підприємств — в інтервалі [94%; 136%]. Тільки у 7 підприємств (17% досліджуваної сукупності) частка фінансових результатів від операційної діяльності у сукупних від звичайної діяльності значно менше 100%, у т. ч. у 4 підприємств — в інтервалі [52,7%; 94,7%], у 3 підприємств — в інтервалі [10,7%; 52,7%]. У зазначені інтервали входять підприємства з ситуацією, коли фінансові результати від операційної діяльності і від звичайної діяльності одночасно є від'ємними, а фінансовий результат від фінансово-інвестиційної діяльності є додатним. Але таких підприємств лише п'ять, а наведені далі показники прибутку від зазначених видів діяльності (у тис. грн) є незначними: ПРАТ "Украгро" (2166), ПРАТ "Ново-Майданецьке" (1176), ПРАТ "Криворізьке рибоводне СП" (784), ПРАТ "СП "Селекція-Племресурси" (160), СПРАТ ім Шевченка (81).

Джерелом створення вартості підприємства є також грошові потоки. По досліджуваній сукупності підприємств чистий сукупний кумулятивний грошовий потік за 2009—2018 рр. є від'ємним у 12 із них (29,3%), у т.ч. по операційній діяльності — 17 із них (41,5%), по інвестиційній — 30 із них (73,2%), по фінансовій — 13 підприємств (31,7%). Це свідчить про те, що підприємства мають різні за знаками чисті грошові потоки за окремими видами діяльності, які балансують один одного, а розмах варіації за чистим сукупним кумулятивним грошовим потоком є незначним: мінімальне значення —

(-1722) тис. грн, максимальне значення — 63236 тис. грн. Значно більший розмах варіації спостерігається за чистим кумулятивним потоком за видами діяльності: операційна [-300243; 492082] тис. грн; інвестиційна [-566897; 30667] тис. грн; фінансова [-226420; 463206] тис. грн.

Найбільший чистий додатний кумулятивний сукупний грошовий потік у сумі 63236 тис. грн має ПРАТ "СФ "Агротон", операційна діяльність якого забезпечує чистий вхідний потік у сумі 314908 тис. грн, а інвестиційна і фінансова — вихідні потоки у сумах відповідно (-150297) тис. грн і (-101375) тис. грн.

Найбільший від'ємний кумулятивний грошовий потік від інвестиційної діяльності у сумі (-566897) тис. грн має СТОВ "Прогрес-Плюс", який компенсується додатними від операційної (133994) і фінансової (433955) діяльності, що в сумі дає невеликий за розміром вхідний сукупний кумулятивний потік у сумі 1052 тис. грн.

Найбільший за розміром додатний кумулятивний грошовий потік від фінансової діяльності у сумі (463206) тис. грн згенеровано в умовах СПОП "Березоволуцьке" при наявності вихідних грошових потоків за операційною (-279829) і інвестиційною (-179712) діяльністю та додатного сукупного потоку 3665 тис. грн. Найбільший чистий вихідний кумулятивний потік від операційної діяльності (-300243) мав місце в умовах СТОВ "Калина" при інших додатних потоках: від інвестиційної діяльності (1178), від фінансової діяльності (300171) та сукупному потоці (1106).

Найбільший вхідний кумулятивний грошовий потік від операційної діяльності спостерігався у ПРАТ "Агрокомбінат "Слобожанський" (492082) при досить значних відтоках за інвестиційною (-267384) та фінансовою (-226420) діяльністю, сума яких забезпечила від'ємний сукупний грошовий потік (-1722) тис. грн. Додатний кумулятивний грошовий потік, отриманий в результаті операційної діяльності у ПАТ "Моспанівське" в сумі 242157 тис. грн був спрямований на фінансування інвестиційної діяльності (-239351) та від'ємного грошового потоку за фінансовою діяльністю (-2764), що в сумі дало сукупний додатний грошовий потік 42 тис. грн.

Для визначення потенціалу створення вартості було проведено оцінку грошових потоків у часі із позицій минулого і майбутнього. У якості ставки приведення і нарощування прийнято темп інфляції (зростання споживчих цін) за 2009—2018 рр. Було проведено порівняння кумулятивного дисконтованого грошового потоку від операційної діяльності з вартістю влас-

ного капіталу на початок аналізованого періоду: у 17 підприємств (41,5%) значення зазначеного коефіцієнта є від'ємним, у 8 підприємств знаходиться в інтервалі $[0; 0,32]$, у 6 підприємств — в інтервалі $[0,32; 0,64]$, у 1 підприємства — 0,8. Тільки у 9 підприємств (22%) значення коефіцієнта капіталізації перевищує 1: ПАТ "Моспанівське" — 14,48, СПРАТ "Україна" — 9,75, ПрАТ "Агрокомбінат "Слобожанський" — 5,05, ПрАТ "СФ "Агротон" — 4,06, ПрАТ "Кремінь" — 4,02, СТОВ "Прогрес-Плюс" — 1,79, СПРАТ "Охоче" — 1,39, ПрАТ "Украгро" — 1,3, СПРАТ ім. Шевченка — 1,25.

Результати розрахунків на основі відношення нарощеного кумулятивного грошового потоку від операційної діяльності до вартості власного капіталу на кінець періоду дає трохи відмінні результати: його від'ємне значення мають 14 підприємств, у 13 підприємств коефіцієнт капіталізації знаходиться в інтервалі $[0; 0,32]$, у 1 підприємства — 0,4, у 3 підприємств — в інтервалі $[0,64; 1]$. Разом окреслена сукупність становить 31 підприємство (75,6%). Розмах варіації значень коефіцієнтів капіталізації, що перевищують 1, не такий значний, як у випадку дисконтування, — максимальне значення — 4,17 у ПАТ "Хмельницьке виробниче ВСПП", високе (3,06) — у ПрАТ "Ольгівське" (обидва підприємства відсутні у лідерах попереднього способу розрахунків), мінімальні значення — 1,54 у ПрАТ "Ново-Майданецьке" (відсутнє у лідерах попереднього способу розрахунків) і СПРАТ "Україна". У перелік лідерів 10 підприємств, визначених методом визначення майбутньої вартості грошових потоків від операційної діяльності, не увійшли два підприємства-лідери, визначені попереднім способом, — ПрАТ "СФ "Агротон" і СПРАТ ім. Шевченка. У зазначених суб'єктів господарювання спостерігалися дуже високі темпи зростання власного капіталу — відповідно у 29,4 і 17,2 разів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. За результатами фінансової діагностики з'ясовано, що протягом десятирічного періоду найбільший потенціал зростання мають середні і великі організаційні форми аграрного бізнесу. Основним джерелом приросту вартості активів є стійкі пасиви, представлені власним капіталом і довгостроковими зобов'язаннями, які в умовах досліджених суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки здатні заміщувати втрати власного капіталу через отримані збитки.

2. Здатність генерування додатних фінансових результатів досліджених підприємств за результатами фінансової діагностики визначено як достатньо високу. Виявлено статистично значущу кореляційну залежність між обсягом кумулятивного чистого прибутку і нерозподіленим прибутком суб'єктів господарювання, які у переважній більшості обрали стратегію капіталізації прибутку. Випадки розподілу поточного прибутку власними є винятковими.

3. Основний внесок у формування фінансового результату досліджених аграрних підприємств робить операційна діяльність, фінансові результати фінансово-інвестиційної діяльності є системно від'ємними через фінансові витрати, пов'язані з залученням позикового капіталу.

4. Протягом дослідженого довгострокового періоду сукупний чистий кумулятивний грошовий потік виявився збалансованим у рамках операційної, інвестиційної, фінансової діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки. За результатами структури сукупного грошового потоку встановлено важливість вхідних потоків від фінансової діяльності для покриття вихідних потоків операційної і, передусім, інвестиційної діяльності. Це свідчить про високу залежність стратегічного розвитку аграрних підприємств від зовнішніх джерел фінансування.

5. Проведено оцінку капіталізації аграрних підприємств за чистим грошовим потоком від операційної діяльності методом визначення приведеної і майбутньої вартості, визначено суттєві розбіжності, які пропонується нівелювати застосуванням комбінованого методу. Виявлено значну диференціацію досліджуваних підприємств за рівнем капіталізації і недостатність у більшості із них грошового потоку від операційної діяльності для забезпечення стійкого зростання вартості.

Метою подальших досліджень є розробка рекомендацій із бюджетного забезпечення стратегічного розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки.

Література:

1. Міценко Н.Г., Ковалишин М.Р. Вартісно-орієнтований підхід в управлінні потенціалом підприємства. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. 2014. Вип. 46. С. 203—205.
2. Сілантьєв О.І. Вартісна форма багатства як відображення впливу її факторних складових на потенціал економічного розвитку. Бізнес Інформ. 2018. № 4. С. 14—20.

3. Порудєєва Т. Запаси і баланс гумусу як критерії вартісної оцінки земель сільськогосподарського призначення. Економіст. 2012. № 2. С. 35—36.

4. Скорук О.П., Майданик І.С. Проведення вартісної оцінки ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Вінницької області. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 9. С. 148—160.

5. Козак А.В. Рівень капіталізації та вартість капіталу аграрних підприємств. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Економіка. 2010. Вип. 14. С. 188—195.

6. Андрійчук В.Г., Білич А.В. Вартість аграрного підприємства: методичні підходи та специфіка оцінювання. Формування ринкових відносин в Україні. — 2014. № 5. С. 107—114.

7. Марченко В.М., Мединцева М.О. Обґрунтування факторів впливу на вартість аграрних підприємств України. Підприємництво та інновації. 2015. Вип. 1. С. 61—67.

8. Гуторова І.В. Аналіз вартісних показників конкурентоспроможності основних видів сільськогосподарської продукції. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. 2011. Т. 13. № 1 (1). С. 192—197.

9. Петренко В.С. Алгоритм управління вартістю спільного аграрного підприємства на основі застосування багатоваріантних розрахунків. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 6 (2). С. 7—12.

10. Мусієнко В.Д., Богдан М.М. Теоретичні засади впливу стратегічного потенціалу на вартість підприємства. Формування ринкових відносин в Україні. 2018. № 3. С. 89—93.

References:

1. Mitsenko, N. H. and Kovalyshyn, M. R. (2014), "Value-oriented approach in enterprise potential management", Visnyk Lvivskoi komeretsiinoi akademii. Serii ekonomichna, vol. 46, pp. 203—205.

2. Silantiev, O. I. (2018), "The value form of wealth as a reflection of the influence of its factor components on the potential of economic development", Biznes Inform, vol. 4, pp. 14—20.

3. Porudieieva, T. (2012), "Humus reserves and balance as criteria for the value of agricultural land", vol. 2, pp. 35—36.

4. Skoruk, O. P. and Maidanyk, I. S. (2017), "Carrying out cost estimation of resource potential of agricultural enterprises of Vinnytsia region",

Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky, vol. 9, pp. 148—160.

5. Kozak, L. V. (2010), "Level of capitalization and cost of capital of agricultural enterprises", Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]. Ser.: Ekonomika, vol. 14, pp. 188—195.

6. Andriichuk, V. H. and Bilych, A. V. (2014), "Cost of agrarian enterprise: methodological approaches and specificity of evaluation", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 5, pp. 107—114.

7. Marchenko, V. M. and Medyntseva, M. O. (2015), "Substantiation of factors of influence on the value of agricultural enterprises of Ukraine", Pidpryemnytstvo ta innovatsii, vol. 1, pp. 61—67.

8. Hutorova, I. V. (2011), "Analysis of cost indicators of competitiveness of the main types of agricultural products", Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii im. Gzhytskoho, vol. 13, no. 1 (1), pp. 192—197.

9. Petrenko, V. S. (2017), "The algorithm of cost management of agrarian enterprise based on the use of multivariate calculations", Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi, vol. 6 (2), pp. 7—12.

10. Musiienko, V. D. and Bohdan, M. M. (2018), "Theoretical bases of the influence of strategic potential on the value of the enterprise", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 3, pp. 89—93.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.43

С. В. Васильєв,

к. е. н., доцент кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-4388-4091

А. О. Кривонос,

к. е. н., професор кафедри менеджменту, Дніпровський інститут Приватного акціонерного товариства "Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна Академія Управління персоналом"

ORCID ID: 0000-0002-9810-2018

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.56

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

S. Vasil'ev,

Ph. D. in Economics, Associate Professor of Economics Department

Dnipro State Agrarian and Economic University

A. Krivonos,

Ph. D. in Economics, Professor of Management Department, Dnepr institute of the Private joint-stock company

"Higher educational establishment "Interregional Academy of Management a personnel"

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE GRAIN COMPLEX OF UKRAINE

Досліджено сучасний стан розвитку зернового комплексу України, визначено та проаналізовано основні його проблеми, а також окреслено перспективи його подальшого розвитку.

Розкрито загальні тенденції розвитку виробництва зернових та зернобобових культур, проведено їх аналіз за критерієм продуктивного використання земельних угідь.

Встановлено, що найбільш проблемним питанням зернового комплексу нині залишається істотне зниження родючості ґрунтів і нездатність більшості сільськогосподарських підприємств її відтворювати, попри поліпшення.

Визначено, що Україна вже зараз є досить потужним експортером зернових культур. В останні роки питома вага експорту зерна сягає понад половину його валового збору.

Окреслено основні проблеми, вирішення яких дасть поштовх для подальшого розвитку зернового комплексу України, підвищення його конкурентоспроможності і розширенню експортних можливостей.

The current state of development of the grain complex of Ukraine is investigated, its main problems are identified and analyzed, and the prospects for its further development are outlined. In recent years, the country's grain complex has shown positive dynamics of gross production. There has been a steady upward trend in cereal production. At the same time, Ukraine is far from fully utilizing the potential of its grain complex.

The general tendencies of development of production of grain and leguminous crops are revealed, their analysis by criterion of productive use of land is carried out. The main indicators show a generally positive upward trend, although they are still far from the average values that are typical for most of the leading countries of the world, as well as the relatively available resource potential of the agrarian sector of the Ukrainian economy.

It is established that the most problematic issue of the grain complex of Ukraine now remains a significant reduction in soil fertility and the inability of most agricultural enterprises to reproduce it, not to mention improvement. The soil cover is significantly degraded and continues to degrade. The main reason in Ukraine for declining soil fertility in most agricultural enterprises is their financial condition, namely low profitability.

It is determined that Ukraine is already a very powerful exporter of cereals. In recent years, the share of grain exports has reached over half of its gross collection. This gives reason to hope that the volume of grain exports in Ukraine and in the future will depend, first of all, on its gross collection, which is mainly determined by the economic potential of the grain complex, which is not yet in full use.

The main problems are identified, which will give impetus for the further development of the grain complex of Ukraine, increasing its competitiveness and expanding export opportunities, namely: storage infrastructure is quite old and inefficient, exploitation of outdated machinery and technologies, use of inefficient methods of agricultural activity, and extremely undeveloped export infrastructure.

Ключові слова: зерновий комплекс, виробництво зерна, оренда землі, родючість землі, експорт зерна, потенціал зернового комплексу.

Key words: grain complex, grain production, lease of land, fertility of the earth, grain export, potential of the grain complex.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою складовою сільськогосподарського виробництва в Україні традиційно виступає зерновий комплекс, від реалізації продукції якого сільськогосподарські товаровиробники і держава загалом отримують майже третину грошових надходжень. Так, навіть у складі колишнього СРСР обсяги виробництва зерна в Україні у кращі роки становили понад 50 млн т (у 1989 р. — 51,2 і 1990 р. — 51,0 млн т), що істотно перевищувало потреби внутрішнього споживання. З набуттям незалежності, а саме з початку 90-х років ХХ ст. Україна стає вагомим і самостійним економічним суб'єктом на світовому ринку зерна. Обсяги виробництва зерна досягли 75,1 млн т, з якого майже половина спрямовується на експорт [11]. Інакше кажучи, зерновий сектор України є "...стратегічним та експортоорієнтованим, що за своїми потенційними обсягами здатний впливати на світову продовольчу безпеку" [5, с. 84].

Дослідження зернового комплексу охоплює широке коло питань: техніко-технологічної оснащеності, відтворення родючості ґрунтів, різних аспектів виробництва, збереження, транспортування, переробки й реалізації зерна, напрями його використання. Одним із головних напрямів використання зерна для сучасної України є експорт, тобто зерновий комплекс України є експортоорієнтованим. Частка експорту зерна у загальному його виробництві в останні роки становить понад третину від його валового збору. Крім того, потрібно спрямувати увагу на доцільність для України збільшення обсягів використання зерна на внутрішні потреби, на корм і виробництво біопалива зокрема. Адже тваринницька галузь на сьогодні далеко не забезпечує внутрішні потреби населення країни за науково обґрунтованими нормами. Водночас природно-ресурсний потенціал зернового комплексу здатний істотно збільшити обсяги виробництва зерна за рахунок використання нереалізованих можливостей і зменшення втрат при зби-

ранні зернових. Але це потребує належної техніко-технологічної оснащеності зернового виробництва, тобто істотних інвестицій, обсяг яких на теперішній час є недостатнім.

З огляду на вказане актуальними є дослідження різних аспектів зернового комплексу України і перспектив його розвитку як для внутрішнього, так на світового аграрних ринків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика різних аспектів розвитку зернового комплексу висвітлюється у працях багатьох науковців, зокрема В.І. Бойко, П.І. Гайдуцького, І.І. Вініченко, М.В. Зубець, Ю.О. Лупенко, В.Я. Меселя-Веселяка, П.Т. Саблука, Р.П. Саблука та багато інших. Попри значну увагу до цієї проблеми, не вирішеними залишаються деякі питання і насамперед, пов'язані з пошуком оптимальних напрямів підвищення ефективності виробництва зернових культур та посилення експортного потенціалу. Йдеться про ті з них, що дозволяють враховувати інтереси як виробників зерна, так і національні інтереси.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження зернового комплексу України, виділення та аналіз основних його проблем, а також визначення перспектив його подальшого розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аграрний сектор економіки України має один із найкращих виробничих потенціалів в Європі. Передусім мова йде про земельні ресурси як головний незамінний специфічний виробничий ресурс аграрного виробництва. Земля — важлива складова національного багатства нашої країни. До складу земель сільськогосподарського призначення належить 41,5 млн гектарів, з них 32,5 млн гектарів орні землі [9, с. 79]. За землезабезпеченістю в розрахунку на одного жителя Україна займає лідируючі позиції в

Таблиця 1. Використання сільськогосподарських угідь в Україні (усі категорії господарств)

Показники	1990	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р., млрд грн	282,8	151,0	179,6	194,9	239,5	254,6	249,2	269,4
на одну особу, грн	5449	3071	3813	4249	5589	5967	5865	6374
Валовий збір зернових та зернобобових, млн т	51,0	24,5	38,0	39,3	60,1	66,1	61,9	70,1
Урожайність зернових і зернобобових культур, ц/га	35,1	19,4	26,0	26,9	41,1	46,1	42,5	47,4

Джерело: [8, с. 46; 83; 92].

Європі. На кожного українця припадає близько 0,7 га сільськогосподарських угідь, що утричі більше, ніж у середньому в світі. У структурі родючості 73 % ріллі становлять чорноземі й лучно-чорноземні ґрунти [2, с. 11].

Практично загальноновизнаним положенням серед вітчизняних науковців є те, що аграрний потенціал здатний забезпечити продовольчу безпеку країни на найвищому рівні. Вважається, що країна знаходиться у стані продовольчої безпеки, "... якщо вона здатна забезпечити достатнє харчування всіх громадян за нормальних умов та мінімально необхідне — за надзвичайних обставин" [9, с. 165, 172]. А враховуючи, що природно-кліматичний аграрний потенціал України оцінюється високим балом (родючі ґрунти та сприятливі кліматичні умови), то питання про гарантування продовольчої безпеки взагалі не повинно стояти на порядку денному.

Стосовно розвитку зернового комплексу, то Національним проектом "Зерно України" перед сільськогосподарським виробництвом поставлено відповідальне завдання досягти протягом найближчих років валового виробництва зерна на рівні 80 млн т щорічно [9, с. 120]. В 2019 р. — одержано рекордний за всі роки урожай зерна 75,1 млн т, що на 7,2% більше, ніж у 2018 році (70,08 млн т) [11]. Водночас, загальновідомим є той факт, що Україна далеко не в повній мірі використовує потенціал зернового комплексу. Зокрема, урожайність основних культур приблизно в 2,5 рази менша, ніж в США та ЄС, хоча якість українських ґрунтів на порядок вища, ніж в інших країнах світу.

Суспільний інтерес, а відповідно і держави, у здійсненні аграрної реформи можна визначити в двох моментах. По-перше, найбільш повне використання природного потенціалу земельних ресурсів. Від цього залежать продовольча і в значній мірі економічна безпека країни. По-друге, відтворення родючості ґрунтів, рослинних ресурсів. Варто наголосити, що в інтересах суспільства є поєднання високопро-

дуктивного використання землі з одночасним збереженням її родючості, а по можливості й поліпшення. Останнє має вирішальне значення, оскільки земельні ресурси не тільки обмежені, але й їхні площі зменшуються. Тоді як відновлення й підвищення їхньої родючості є базою, основою розширеного відтворення плодотворності земель.

Здійснення ринкової трансформації земельних відносин виходило з очікування на позитивні результати щодо землекористування за обома зазначеними вище напрямками. Адже саме в цьому полягає суспільний інтерес проведення реформи. За напрямом продуктивного використання земельна реформа принесла певні позитивні результати. Продуктивне використання земельних угідь можна охарактеризувати наступними даними (табл. 1).

Наведені дані показують, що виробництво валової продукції сільського господарства все ще не досягло рівня 1990 р. і менше на 4,7%. Більш повно динаміку продуктивності використання землі характеризує показник виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу. За цим показником результат позитивний (відбулося збільшення на 17,0%), підвищилася і урожайність зернових (на 35,0%). Слід зазначити, що з 2000 по 2010 рр. ці показники були провальними для сільського господарства України. В той час, як в Україні один із найкращих в світі потенціал землеробства.

Земельний фонд України становить 60,3 млн гектарів, або близько 6 відсотків території Європи, сільськогосподарські угіддя — близько 19 відсотків загальноєвропейських, у тому числі рілля — близько 27 відсотків. Загальна площа чорноземів в Україні становить від 15,6 млн до 17,4 млн гектарів, а це близько 8 відсотків світових запасів [10]. Тоді як, по урожайності зернових і зернобобових культур вона поступається багатьом країнам. Так, у 2013 р. цей показник становив у Нідерландах — 85,8 ц/га, Німеччині — 72,7 ц/га, США — 72,4 ц/га,

Франції — 70,0 ц/га, Великобританії — 64,8 ц/га [12].

Загалом приватизація земель сільськогосподарського призначення призвела до більш продуктивного їх використання у порівнянні з державною власністю на землю в розрахунку на одиницю земельної площі. Результат земельної реформи у цьому контексті — позитивний.

Стосовно відновлення родючості землі, то аграрна реформа не дала очікуваного ефекту. Тут від'ємний результат набув руйнівного характеру. Якщо продуктивність земель можна підвищити порівняно швидко, то відновлення їх родючості потребує тривалого часу. На такий стан проблеми звертають увагу провідні вітчизняні науковці і практики, вказуючи на те, що "земельні ресурси настільки виснажені, що без серйозної роботи над відновленням їхньої родючості важко розраховувати на конкурентоспроможність галузей" [3, с. 3—4]. У сучасних складних умовах господарювання "питання збереження та підвищення родючості ґрунтів є дуже непростим, але вкрай важливим" [1, с. 7].

За роки державної незалежності істотно втрачена родючість ґрунту і здатність більшості сільськогосподарських підприємств її відтворювати, не кажучи вже про поліпшення. Ґрунтовий покрив значно деградований та продовжує деградувати. Найбільш істотним фактором зниження продуктивності земель і зростання деградації агроландшафтів є водна ерозія ґрунтів. Так, загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії, становить 13,3 млн гектарів (32 відсотки), у тому числі 10,6 млн гектарів орних земель. У складі еродованих земель перебуває 4,5 млн гектарів із середньо- та сильнозмитими ґрунтами, у тому числі 68 тис. гектарів повністю втратили гумусовий горизонт. На якісний стан земельних ресурсів впливають також інші негативні фактори, такі, як вітрова ерозія, засоленість, солонцюватість, перезволоженість, кислотність, кам'янистість [10]. Нині в абсолютній більшості агроструктур питання відтворення родючості ґрунту вирішується за залишковим принципом.

З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що реформи в аграрному секторі України негативно позначилися на родючості ґрунтів. Однією із головних причин, які зумовлюють наявність проблеми зниження родючості ґрунту, на наш погляд, є те, що не була втілена в життя первинна мета земельної реформи — наблизити "власність на землю безпосередньо до виробника". У секторі сільськогосподарських підприємств практично по-

вністю має місце уособлення процесів землеволодіння і землекористування, земля належить одним, а використовують її інші суб'єкти.

У розвитку орендних земельних відносин можна розглядати як позитивні, так негативні моменти. До позитивних наслідків оренди землі слід зарахувати те, що вона дає аграрним виробникам змогу досягти оптимальних розмірів землекористування. В цьому випадку їм не треба авансувати свої кошти на купівлю землі, яка коштує дорого, що зменшує їх витрати. При порівняно низьких доходах вони не швидко окупляться. З іншого боку, оренда землі істотно загальмувала процес її фрагментації і децентрації аграрного виробництва. Передусім, це знаходить прояв в утворенні надвеликих аграрних формувань, "десять найбільших з яких налічують у своєму землекористуванні близько 3 млн га земель, одержуючи монопольну ренту, постійно нарощує свій земельний банк" [4, с. 16]. Концентрація аграрного виробництва, встановлений прямий зв'язок розмірів посівних площ з їх продуктивністю, а також обсягів продажу сільськогосподарської продукції з вищими показниками рентабельності і продуктивності діяльності виробників стали загальною тенденцією сучасного етапу розвитку зернового комплексу України [7, с. 12].

Оренда сільськогосподарських земель більшістю вчених оцінюється переважно в негативному плані, передусім з точки зору виснаження орендованої землі, втратою нею родючості. В.М. Геєць у цьому зв'язку справедливо зазначав: "...той, хто взяв землю в оренду, зовсім не несе за її якість ніякої відповідальності. Це слабе місце наших стратегій" [9, с. 38]. Однак, на наш погляд, в Україні головна проблема не в оренді земельних паїв, а в її абсолютному переважанні в секторі сільськогосподарських підприємств (близько 9/10). Для оренди земельних паїв нині характерним є: по-перше, короткі терміни (понад 80% до 5 років), а відповідно незацікавленість орендарів у збереженні родючості ґрунту, використання ними переважно "комерційних" сівозмін; по-друге, в оренду здаються порівняно невеликі земельні площі (4—6 га), а відповідні більш-менш великі аграрні формування заключають орендні договори з великою кількістю власників земельних паїв, що у випадку довгострокового анулювання договору загрожує цілісності обробітку орендованих земельних масивів.

З точки зору впливу на ефективність аграрного бізнесу в цілому, та ефективного й раціонального використання землі зокрема, можна зазначити, що власність на землю для під-

Таблиця 2. Динаміка сільськогосподарської техніки в підприємствах у 2005–2017 рр., тис. шт.

Вид техніки	2005	2010	2015	2016	2017	2017 р. до 2005 р., %
Трактори	216,9	151,3	127,9	132,7	129,3	59,6
Зернозбиральні комбайни	47,2	32,8	26,7	27,4	26,8	56,8
Кукурудзозбиральні комбайни	4,8	2,5	1,6	1,5	1,5	31,3
Сівалки	97,0	72,4	65,5	67,2	70,3	72,5
Сінокосарки тракторні	13,7	8,2	7,9	8,2	8,0	58,4
Жатки валкові	23,1	15,2	13,6	14,5	15,4	66,7

Джерело: [8, с. 70].

Таблиця 3. Співвідношення обсягів виробництва зерна і його експорту по Україні

Показники	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Виробництво, млн т	24,5	38,0	39,3	60,1	66,1	62,0	70,1
Експорт, млн т	1,3	12,7	14,2	38,3	41,5	42,5	42,9
Питома вага експорту до валового збору, %	5,3	33,4	36,1	63,7	62,8	68,6	61,2

Джерело: розраховано за даними [8, с. 213].

приємців вигідніша, ніж оренда, оскільки сприяє залученню капіталу, покращує умови для управління й інвестування, а також є гарантією проти можливого припинення договорів оренди з метою зміни цільового призначення землі.

Головною причиною в Україні зниження родючості ґрунтів у більшості сільськогосподарських підприємств є їхній фінансовий стан, низька прибутковість. Так, у 2018 р. — 13,3% від усіх підприємств галузі одержали чистий збиток. Звідси, якщо і виділяються кошти на відновлення родючості ґрунту, то по залишковому принципу. Про це у певній мірі свідчить істотне зменшення внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури. Так, у 1990 р. сільськогосподарськими підприємствами України на 1 га посівної площі під всі посіви було внесено 141 кг поживної речовини, а в 2018 р. — 121 кг, що значно менше [8, с. 121; 169]. Замість 10–12 тонн органічних добрив на 1 га останнім часом вносять максимум 1 тону.

Через недостатність коштів у підприємств малих та середніх форм господарювання, недосконалість кредитної та амортизаційної політики, недостатню державну підтримку матеріально-технічне забезпечення підприємств різних форм господарювання знаходиться на неналежному рівні. Натепер час забезпечення сільськогосподарських підприємств технічними засобами не досягає й половини від технологічної потреби, а стосовно забезпеченості

основними видами техніки простежуються тенденції до зниження (табл. 2). Порівняно з 2005 р. оснащеність сільськогосподарських підприємств основними видами техніки у 2017 р. значно знизилася. Так, у сільськогосподарських підприємствах нині використовується лише 129,3 тис. тракторів, 26,8 тис. зернозбиральних і 4,6 тис. кормозбиральних комбайнів, 70,3 тис. шт. сівалок усіх видів, близько 8 тис. шт. сінокосарок тракторних, 15,4 тис. шт. жаток.

Виробництво зернових культур високої якості з найменшою собівартістю неможливо без використання сучасної, ресурсозберігаючої техніки, що дозволяє знизити трудомісткість виробництва. Тому в зерновому комплексі України проблеми оснащеності сільськогосподарською технікою та ефективності її використання мають особливу значущість.

Головною метою кожного товаровиробника є максимізація прибутку, який, за даних витрат, визначається розміром ринкових цін. І якщо вони вищі на зовнішніх ринках у порівнянні з внутрішніми, то це буде стимулювати експорт певного товару. Крім того, у тій чи іншій країні нерідко виробляються товари понад внутрішні потреби у ньому і це також стимулює їхній експорт. Таким товаром для України є зерно, про що свідчать дані балансу зерна (табл. 3).

Як свідчать дані таблиці 3, зерновий комплекс України на сьогодні є експортоорієнтованим. В останні роки питома вага експорту зер-

на сягає понад половину його валового збору, у середньому за 2015—2018 рр. 64,1%, а в 2017 р. — 68,6%. У цьому плані є підстави сподіватися, що обсяги експорту зернових в Україні і в подальшому будуть залежати, передусім, від валового його збору, який в основному визначається економічним потенціалом зернового комплексу. А як вже зазначалося раніше, природний потенціал вітчизняного зернового виробництва є одним з найкращих у світі. Але використовується він поки що далеко не повною мірою.

Україна вже зараз є досить потужним експортером зернових культур. За обсягами експорту пшениці Україні належить шосте місце в світі (близько 7% від обсягу світової торгівлі), а за обсягами експорту ячменю вийшла в світові лідери (частка на світовому ринку складає 36%) [12].

Водночас дослідження перспектив розвитку експортного сегмента зернового комплексу має враховувати не тільки вітчизняний його потенціал, але й інші важливі обставини, які безпосередньо пов'язані з його реалізацією на світовому ринку зерна. Йдеться передусім про такі фактори: 1) можливості вигідного для України експорту зерна, тобто достатнього рівня прибутковості, принаймні не меншого, ніж на внутрішньому ринку зерна (конкурентоспроможність зерна на зовнішніх ринках); 2) врахування альтернативних експорту напрямів внутрішнього використання зерна; 3) прибутковість зерновиробництва щодо усіх суб'єктів, починаючи з його виробників і закінчуючи експортерами зерна. Отримання землевиробниками низького прибутку унеможливує відтворення виробництва зерна на інтенсивно-інноваційних засадах і підриває основи експорту зерна.

ВИСНОВКИ

Зерновий комплекс України є однією з пріоритетних сфер внутрішнього економічного розвитку та основою розширення зовнішньоекономічної діяльності. Від його розвитку залежить продовольча безпека країни, її експортний потенціал, ефективність використання наявних ресурсів та факторів виробництва.

В останні роки аграрна галузь української економіки демонструє відносно стабільний розвиток і є основою розширення її експортного потенціалу. Основним напрямом українського агробізнесу є рослинництво (близько 70% сільськогосподарської продукції). Найбільші обсяги в експорті продукції рослинного походження займають зернові культури.

Втім, нарощування обсягів виробництва зернових культур в Україні спричиняє вирішення певного кола гострих проблем, серед яких можна виділити такі:

1. Вже зараз в країні виробляється такий обсяг зернових, який є набагато більшим від потрібного для забезпечення потреб населення. До того ж в Україні склалась така пагубна практика, що кожного року після жнив екпортується значний обсяг зерна за кордон за низькими цінами, але потім, коли настає нагальна потреба, країна змушена здійснювати імпорту за набагато вищими цінами.

2. Вкрай нерозвинута експортна інфраструктура.

3. Інфраструктура зберігання в Україні є досить старою і неефективною. Втрати при зберіганні дуже високі, що спричиняє високу вартість зберігання зерна на елеваторах. До того ж українські елеватори мають схильність до зловживання своїм монопольним становищем.

4. Продуктивність виробництва зернових культур є досить невисокою у порівнянні з природно-кліматичними можливостями, що спричинене застарілим обладнанням та технікою, неефективними методами ведення сільського господарства.

5. Ціни на зернові культури не відзначаються сталістю і характеризуються досить великими коливаннями. Це пов'язано не тільки із зміною попиту й пропозиції, а й іншими важливими чинниками, як-от: обмінний курс і світова ціна на певні види зернових.

Світова практика дає підстави стверджувати, що вирішення даних проблем дасть поштовх для подальшого розвитку зернового комплексу України, підвищення його конкурентоспроможності і розширенню експортних можливостей.

Література:

1. Бойко Л.В. Формування економічного механізму збереження потенціалу родючості земель / Л.В. Бойко // Агросвіт. — 2012. — № 1. — С. 7—10.
2. Вініченко І.І. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: стан і перспективи / І.І. Вініченко, Д.В. Маховський // Агросвіт. — 2013. — № 21. — С. 10—13.
3. Зубець М.В. Інноваційно-випереджувальна модель якісного нового розвитку агропромислового виробництва / М.В. Зубець, П.Т. Саблук, С.О. Тивончук // Економіка АПК. — 2008. — № 12. — С. 3—8.
4. Мартинюк М.П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та

перспективи запровадження / М.П. Мартинюк // Економіка АПК. — 2017. — № 3. — С. 15—21.

5. Саблук Р.П. Сучасні тенденції світової торгівлі зерном / Р.П. Саблук, О.В. Коваленко // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 84—88.

6. Саблук Р.П. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / Р.П. Саблук // Економіка АПК. — 2015. — № 2. — С. 10—17.

7. Сітковська А.О. Проблеми розвитку виробництва сільськогосподарської продукції в Україні / А.О. Сітковська // Агросвіт. — 2019. — № 1—2. — С. 10—14.

8. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2018 рік / Державний служба статистики України. — К., 2019. — 235 с.

9. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників (Київ, 16—17 жовтня 2012 р.) / редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 762 с.

10. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF>

11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Food and Agriculture Organization of the United Nations [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/ru>

References:

1. Boyko, L.V. (2012), "Forming of economic mechanism of land fertility potential preservation", Agrosvit, vol. 1, pp. 7—10.

2. Vinichenko, I.I and Makhovsky, D.V. (2013), "Competitive ability of agrarian enterprises: current condition and prospects", Agrosvit, vol. 21, pp. 10—13.

3. Zubets, M.V. Sabluk, P.T. and Tyvonchuk, S.O. (2008), "Innovation and proactive qualitatively new model of agriculture production", Ekonomika APK, vol. 12, pp. 3—8.

4. Martyniuk, M.P. (2017), "The market of agricultural lands in Ukraine: the situation and prospects of implementation", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 15—21.

5. Sabluk, P.T. and Kovalenko, O.V (2009), "Current trends in the world grain trade", Ekonomika APK, vol. 9, pp. 84—88.

6. Sabluk, P.T. (2015), "State and directions of development of agrarian reform", Ekonomika APK, vol. 2, pp. 10—17.

7. Sitkovska, A.O. (2019), "Problems of development of agricultural production in Ukraine", Agrosvit, vol. 1—2, pp. 10—14.

8. State Statistics Service of Ukraine (2019), Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2018 [Agriculture of Ukraine 2018. Statistical yearbook], State Statistics Service, Kyiv, Ukraine.

9. Lupenko, Yu.O. Sabluk, P.T. and others (2013), "The development strategy of the agricultural sector for the period to 2020", Zbirnyk materialiv Chotyrnadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv [Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine, 16—17 ocn.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "Strategy for improving the management mechanism in the field of use and protection of state-owned agricultural lands and their disposal", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF> (Accessed 12 April 2020).

11. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 12 April 2020).

12. FAO (2020), available at: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/ru> (Accessed 15 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 22.04.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 332.33.004.45:631.95

Л. П. Альошкіна,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту ЗЕД, доцент кафедри
менеджменту, Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-1647-0141

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.63

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ НА ОСНОВІ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

L. Alioshkina,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Managing
International Relations, Associate Professor, Uman National University of Horticulture

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF LAND RESOURCES MANAGEMENT BASED ON THE OPTIMIZATION OF ECOLOGICALLY SOUND LAND USE

У статті розглянуто специфіку управління земельними ресурсами на основі створення ефективної системи менеджменту, в основі якої — оптимізація раціонального та екологічно безпечного землекористування. Розроблено авторську економіко-математичну модель для удосконалення системи управління земельними ресурсами на регіональному рівні. Обґрунтовано, що систему менеджменту землекористування доцільно формувати на основі розроблених нами оптимальних структур посівних площ залежно від типу ґрунтів. Запропоновано алгоритм оцінки факторів, що впливають на ефективність управління землекористуванням та оптимізацію екологічно безпечного землекористування. В статті автором систематизовано рекомендації щодо раціоналізації системи управління земельними ресурсами на регіональному рівні на основі економіко-математичного моделювання шляхом оптимізації структури посівних площ з урахуванням типів ґрунтів та збалансування розвитку рослинництва та тваринництва. Це забезпечить отримання максимальної прибутковості при збереженні родючості ґрунтів та їх відтворення.

The article deals with the specifics of land management based on the creation of an effective management system, which is based on the optimization of rational and environmentally friendly land use.

At the present stage of the economic crisis in Ukraine, solving the problems of efficient and effective land use is a priority. Thus, the low level of systematic thinking of land management business and the absence of long-term land management strategies in most domestic companies lead to the deterioration of the economic, environmental and social situation of the country.

The purpose of the article is to develop an effective land management strategy at national and regional levels, to identify effective instruments of state environmental policy on land resources and to formulate a systematic approach to land management, taking into account the basic types of soils region, their agrotechnical characteristics and crop rotation system. The issue of land use optimization is still one of the most pressing issues despite its traditional character and its undeniable practical importance.

The author of the article proposed an algorithm for estimating the factors that influence the effectiveness of land management and optimization of environmentally safe land use. The author's economic and mathematical model for improving the system of land resources management at the regional level has been developed. It is substantiated that it is advisable to form a land management management system on the basis of the optimal structures of acreage developed by us, depending on the type of soil. The recommendations on rationalization of the land management system at the regional level based on economic-mathematical modeling by optimizing the structure of the acreage taking into account soil types and balancing the development of plant and animal husbandry were also systematized.

Developing an effective land management strategy at national and regional levels should be based on the principles and criteria for sustainable economic development. This will promote the combination of plant and animal husbandry, the rational and environmentally sound use of the potential of land resources to ensure parity of environmental, economic and social aspects. Ensures maximum yield while maintaining soil fertility and reproduction.

Ключові слова: управління, оптимізація, екологобезпечне землекористування.

Key words: management, optimization, environmentally sound land use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Особливість нинішнього етапу вирішення проблем управління землекористуванням полягає в тому, що інтенсивність використання земельних ресурсів агроформуваннями не знижується, а зростає. Збільшення темпів споживання різних ресурсів у суспільному виробництві провокує порушення природних механізмів відтворення земельних ресурсів.

Існуючі нині підходи і механізми щодо раціоналізації використання земель різних категорій, головним чином, ґрунтуються на отриманні максимальних доходів та економічної вигоди. Залишаючи поза увагою процеси відтворення та охорони земель. Тому вкрай важливо, розробляти шляхи формування системи менеджменту вітчизняних аграрних підприємств, спрямованих на екологічно безпечне використання земель.

На сьогодні система управління земельними ресурсами має недостатній рівень інституціонального забезпечення. Як результат, це не може забезпечити високої економічної ефективності та належного рівня екологічної безпеки в землекористуванні. Тому доцільно докорінно переглянути концептуальні основи і напрямки перерозподілу повноважень щодо управління землями на різних рівнях і ланках влади. Значна частина повноважень щодо управління має відводитись центральним органам влади, інша частина — органам місцевого самоврядування. Це зумовлює розробку рекомендацій щодо вдосконалення діючої системи земельного управління. Основними принципами в моделі управління земельними ресурсами має бути застосування системного підходу та доступності інформації, забезпечення охорони земель за їх раціональному використанні та дотримання вимог екологічного контролю.

На етапі приведення вітчизняної законодавчої бази до вимог Європейського Союзу, проблеми ефективного і раціонального управління земельними ресурсами є першочерговим завданням, адже недовгий менеджмент призводить

до погіршення економічного, екологічного та соціального стану всієї держави [11].

Основні проблеми, що виникають у сільському господарстві в процесі управління земельними ресурсами не можуть бути вирішені в межах діючої системи менеджменту. Тому основною метою подальшого удосконалення земельного управління є створення ефективної системи менеджменту для забезпечення конструктивної взаємодії держави і суспільства в інтересах раціонального та ефективного використання земельних ресурсів і поступового розвитку економіки країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Вагомий внесок у вивчення, розвиток та удосконалення системи управління земельними ресурсами в Україні внесли відомі вчені та дослідники С.К. Богатирчук-Кривко [1], В.В. Горлачук [2], Д.С. Добряк [3], О.С. Дорош [4], В.М. Другак [5], О.П. Канах [6], А.Я. Новаківський [7], А.Я. Сохнич [8], А.М. Третьак [9], Н.А. Третьак [10, 11], М.М. Федоров [12] та інші. Проте в роботах вітчизняних учених особлива увага, зазвичай, приділяється систематизації основних напрямів і механізмів управління земельними ресурсами, що включають правові, організаційно-економічні та землепорядні.

Серед сучасних зарубіжних вчених, які досліджували проблеми землекористування слід відмітити П. Сіаіан, Ю. Свінен, Л. Вранкен, Ю. Костецький [13]. Однак на сьогодні у світовому господарстві активно розвивається науковий напрям, спрямований на формування ефективної і раціональної системи управління земельними ресурсами, орієнтованої на екологічно безпечне використання та охорону земель у контексті сталого розвитку економіки країни.

МЕТА СТАТТІ

Серед визначальних і принципових питань, що потребують подальших наукових дослід-

жень, залишається розробка системи управління земельними ресурсами на основі оптимізації раціонального землекористування, що передбачає збереження земельних ресурсів, їх родючості і відтворення для максимальної ефективності та прибутковості.

Питання оптимізації використання земель все ще залишається одним із найактуальніших не зважаючи на його традиційність і безперечне практичне значення. Водночас, враховуючи наявні досягнення науки у зазначеному питанні нині багато є не розв'язаних завдань регіонального (зонального) рівня.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Управління земельними ресурсами — це частина існуючої економічної системи, що є складним і багатогранним процесом, який залежить від суспільних і виробничих відносин, форм власності на землю, ефективності використання та охорони земель. Це обумовлює те, що:

- економічна ефективність управління земельними ресурсами формується під впливом розподілу земельних ресурсів й організації земельних територій та організації виробництва і навпаки;

- соціальна ефективність має за основу рівень забезпечення громадян земельними ділянками, удосконалення земельних відносин, стабільності прав землевласників і землекористувачів;

- екологічна ефективність викликана необхідністю охороняти землі, раціонально їх використовувати та відтворювати.

У майбутньому сталий розвиток країни безпосередньо буде залежати від збереження природного капіталу, через це перед владою й землекористувачами постає необхідність збалансовувати економічні та соціальні інтереси з екологічними [11].

Система менеджменту земельних ресурсів не може діяти без належного інституціонального забезпечення оскільки воно безпосередньо пов'язане з впливом держави на розподіл земель, переведення їх з одного стану в інший залежно від цільового призначення.

Управління земельними ресурсами включає прийняття й виконання рішень, процедуру їх раціонального і ефективного використання з метою забезпечення сталого розвитку та прибутковості [10].

Розвиток різних організаційно-правових форм господарювання на землі без державно-

го екологічного контролю, обмеженості відповідної законодавчої бази зумовили споживацьке ставлення до земельних ресурсів, а в аграрній сфері — до ігнорування екологічних вимог на противагу економічним інтересам. До того ж, активно відбуваються процеси виснаження та деградації ґрунтів через інтенсивне їх використання при відсутності сівозмін. Тому більш вагомого значення в нинішніх умовах господарювання набуває питання охорони земель. За відсутності спеціальних нормативних актів та застосування відповідальності за нераціональне використання земельних ресурсів дозволяли землевласникам та землекористувачам поспоживацьки відноситися до національного багатства — землі. Цей недолік у законодавстві має бути ліквідованим.

В умовах інтенсифікації виробництва кількість інформації, потрібної для прийняття рішень про необхідність використання ресурсного потенціалу, різко зростає. Це призводить до не обміркованих і необґрунтованих управлінських рішень, що знижує ефективність використання наявних ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Така ситуація вимагає удосконалення раціоналізації системи менеджменту на основі прийняття виважених рішень із залученням економіко-математичних методів.

Стратегія використання землі в сучасних умовах обумовлюється нерозривними інтересами землеробства й тваринництва та переходом від екстенсивного розвитку, що переважав раніше, до інтенсивного розвитку галузі. В умовах глобалізації та інтеграції України до міжнародних структур збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції рослинництва можливе лише на основі ефективної системи менеджменту земельних ресурсів, зростаючої культури землеробства, підвищення родючості ґрунтів за раціонального використання місцевих ґрунтово-кліматичних ресурсів і засобів виробництва, застосування інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Це дозволить аграрним товаровиробникам розробляти стратегічні плани і планувати систему менеджменту, яка враховуватиме взаємозв'язок галузей рослинництва та тваринництва, збереження і раціоналізацію використання земельних ресурсів, що забезпечить отримання максимального прибутку.

Для вирішення зазначеної проблеми нами рекомендовано застосування системного підходу до управління землекористуванням з врахуванням основних типів ґрунтів регіону, їх

агротехнічних особливостей, системи сівозмін. Водночас мають бути враховані розміри господарств та їх організаційно-правові форми, рівень удобрення для відтворення родючості ґрунту, створення умов розвитку тваринництва за повноцінного забезпечення кормами. Це пов'язано з формуванням і високоефективним використанням виробничих ресурсів.

Однією із проблем управління в системі землекористування на рівні регіону є порушення оптимальних структур посівних площ, які повинні передбачати не тільки певний набір різних культур, їх чергування та співвідношення, а й враховувати особливості ґрунтів та природнокліматичні умови господарювання. Попри застереження, як у науковій літературі, так і в нормативних правових актах щодо збереження сівозмін, певна трансформація їх все ж неминуча.

На регіональному рівні застосування комплексного підходу до взаємозв'язку складових цього процесу, у разі забезпечення максимального прибутку, можливе шляхом використання інструментів економіко-математичного моделювання для знаходження оптимального плану.

Це забезпечить оптимальне поєднання галузей та сільськогосподарських культур, які вирощуються на різних типах ґрунтів, а також відбір, із можливих варіантів, найкращої схеми сівозміни для кожного типу ґрунтів у регіоні. Водночас враховується наявність і потреба в матеріальних ресурсах аграрних формувань та виконання підприємствами обґрунтованої виробничої програми.

У результаті дослідження особливостей використання земель сільськогосподарського призначення аграрними формуваннями Черкаської області за період із 2017 по 2019 рр. нами систематизовано рекомендації щодо раціоналізації системи управління земельними ресурсами на регіональному рівні на основі оптимізації структури посівних площ з урахуванням типів ґрунтів, збалансування розвитку галузей рослинництва й тваринництва.

Максимум прибутку був вибраний як базовий критерій оптимальності, але, враховуючи необхідність екологічно безпечного використання та охорони земель, підвищення економічної ефективності, раціоналізації використання та удосконалення системи управління земельними ресурсами, нами передбачалося спочатку вирішення задачі на максимальне відтворення ґрунту.

Розроблена нами економіко-математична модель має такий вигляд:

знайти $x_{lr}, x_{slr}, x_{sr}, x_i, x_j, x_q, x_z, x'_{sl\mu}, x_{ur}, y_j^i$, які перетворюють в максимум цільову функцію

$$Z_{\max} = \sum_{r \in R} \sum_{s \in S} c_{sr} x_{slr} + \sum_{j \in J} c_j x_j - x_z \quad (1).$$

Таким чином, у математичній моделі склад змінних залежить від кількості схем сівозмін, за якими вирощувалися сільськогосподарські культури на різних типах ґрунтів. Крім того, по всіх культурах введені змінні для позначення кількості продукції як на корм у різних галузях тваринництва, так і на товарні цілі. Тваринницькі галузі, відображені кількістю змінних, які характеризують статеві-вікові групи кожного виду тварин у відповідності з технологією вирощування. Для зручності розробки й аналізу економіко-математичної моделі система змінних представлена у вигляді блоків, що забезпечує групування обмежень за певною ознакою.

Врахування в математичній моделі умов, описаних вище, в їх взаємообумовленості і взаємозв'язку дозволили визначити оптимальні рекомендовані розміри посівних площ сільськогосподарських культур по кожному типу земель, потребу в мінеральних добривах, поголів'я різних видів тварин та птиці, зміна яких у значній мірі впливає на все виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами регіону. Впровадження оптимального плану високоефективного виробництва продукції на різних типах земель призводить не тільки до зміни обсягів виробництва в будь-якій галузі, але й до зміни спеціалізації господарств внаслідок відродження галузей тваринництва.

Використання найбільш доцільної для цього типу земель сівозміни та встановлення оптимальних площ посівів приведе до диференційованого підходу до структури посівних площ.

За результатами розрахунків питома вага зернових культур для чорноземів типових буде оптимальною на рівні 51,3 %, а для чорноземів опідзолених, опідзолених лісових, дерново-підзолистих ґрунтів — 40% (табл. 1).

Виходячи з агротехнічних властивостей ґрунту, технічні культури доцільніше вирощувати на чорноземах опідзолених, опідзолених лісових ґрунтах для отримання високого економічного ефекту. Їх площі залежать від типу ґрунту, і в підприємствах Черкаської області можуть займати 18,6—28,0 % загальної посівної площі. Кормові культури повинні займати 30,0—34,9 % структури посівної площі, для того щоб забезпечити галузь тваринництва повноцінними кормами в повному обсязі.

Таблиця 1. Оптимальна структура посівних площ за типами ґрунту на 2025 р., %

Показник	Типи ґрунтів				
	чорноземі типові	чорноземі опідзолені	опідзолені лісові ґрунти	лучно-болотні та лучні	дерново-підзолисті
Вся посівна площа	100	100	100	100	100
Зернові культури з них:	51,3	40,0	40,0	49,3	40,0
пшениця	18,6	17,4	17,4	18,4	17,4
жито	2,8	2,6	2,6	2,6	2,6
ячмінь	5,4	13,3	-	12,9	13,3
овес	-	-	-	6,5	6,7
кукурудза	7,1	-	20,0	8,9	-
зернобобові	17,4	6,7	-	-	-
Технічні культури з них:	18,6	28,0	28,0	23,1	25,0
цукрові буряки	0,9	25,0	25,0	-	25,0
соняшник	14,1	-	-	-	-
соя	-	-	-	21,9	-
ріпак	2,9	-	-	-	-
Овоче-баштанні культури, картопля	0,7	3,0	3,0	1,2	-
Кормові культури з них:	30,0	32,0	31,9	27,3	34,9
кормові коренеплоди	3,6	-	-	-	2,9
кукурудза на силос і зелений корм	-	32,0	31,9	4,7	32,0
однорічні трави	3,6	-	-	3,1	-
багаторічні трави	22,8	-	-	19,5	-

Джерело: Авторська розробка за результатами економіко-математичної моделі.

Запропонована структура посівних площ, дотримання технології вирощування сільськогосподарських культур дасть можливість збільшити обсяги виробництва продукції, а головне забезпечить раціональне використання земель, що в свою чергу підвищить їх родючість (табл. 2).

Тому керівникам діючих агроформувань доцільно розробляти систему управління земле-

користуванням на основі рекомендованих нами структур посівних площ в залежності від зони господарювання. Це забезпечить отримання максимуму прибутку при збереженні родючості ґрунтів та їх відтворення.

Аналіз результатів одержаного рішення свідчить, що в регіоні створюються сприятливі умови підвищення ефективності використання земельних ресурсів як за рахунок підвищення родючості ґрунтів, так і за рахунок раціонального сполучення галузей рослинництва й тваринництва.

Результати розробленої нами економіко-математичної моделі дозволять приймати раціональні рішення стосовно формування системи управління земельними ресурсами як на рівні окремих суб'єктів господарювання, так і на регіональному рівні. Удосконалення галузевої структури забезпечить підвищення прибутковості аграрного бізнесу, ефективності сільськогосподарського виробництва, в тому числі раціоналізації використання земельних угідь. Аналогічні

моделі доцільно розробити для всіх регіонів України, що дозволить оптимізувати загальний рівень використання земель сільськогосподарського призначення і покращити їх екологічну безпеку.

Основою удосконалення системи управління земельними ресурсами має стати державна екологічна політика та політика щодо зе-

Таблиця 2. Показники перспективного використання основних типів ґрунтів в агроформуваннях Черкаської області

Показник	Роки				В т.ч. за основними типами ґрунту**				
	2017*	2018*	2019*	2025**	чорноземі типові	чорноземі опідзолені	опідзолені лісові ґрунти	лучно-болотні та лучні	дерново-підзолисті
Валова продукція рослинництва в порівнянних цінах 2010 р., млн грн	6702,4	6411,1	6437,1	8023,5	4761,3	856,2	210,0	2038,2	157,8
Площа с.-г. угідь, тис. га	881,1	814,7	805,7	936,8	581,8	103,0	28,6	209,6	13,8
Площа ріллі, тис. га	812,4	794,0	772,5	883,0	554,0	94,9	24,0	198,0	12,1
Вироблено валової продукції рослинництва на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	760,7	786,9	798,4	856,5	818,4	831,3	734,3	972,4	1143,5
Виробництво на 100 га ріллі:									
зерна, ц	3684,2	3386,7	3540,6	4968,8	5290,4	5294,4	4840,8	6585,8	2834,8
цукрових буряків, ц	567,0	1066,8	593,3	6622,3	2271,4	473,8	-	509,9	13467,8

Джерело: * Складено авторами на основі даних звітності підприємств.

** Авторська розробка за результатами економіко-математичної моделі.

мельних ресурсів, котра передбачає розробку та впровадження єдиної стратегії землекористування.

Впровадження системи сталого землекористування в Україні повинна базуватися на використанні адміністративних, правових, фінансових, економічних, організаційних та соціальних інструментів. Адміністративні інструменти повинні включати інституціональні, адміністративно-контрольні та дозвоільні заходи. Використання правових інструментів передбачає застосування нормативно-правових актів. До функцій фінансових та економічних інструментів належать заходи економічного стимулювання та гарантування, кредитних, іпотечних, фіскальних та інноваційних засобів. Організаційні інструменти передбачають застосування комплексу землепорядних, планувальних. До соціальних інструментів розвитку земельних відносин відносяться моральні переконання та переконання щодо наукового забезпечення інноваційного розвитку земельних відносин

Отже, для досягнення збалансованого використання галузей рослинництва і тваринництва, раціонального та екологічно безпечного використання земельних ресурсів необхідно удосконалити систему розподілу повноважень державних органів управління та знайти шляхи взаємодії влади та бізнесу в сучасних умовах господарювання.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Формування ефективної стратегії управління землекористуванням як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях повинно ґрунтуватися на принципах та критеріях сталого економічного розвитку. Це сприятиме поєднанню галузей рослинництва і тваринництва, раціональному та екологічно безпечному використанню потенціалу земельних ресурсів для забезпечення паритету екологічних, економічних та соціальних аспектів.

Дослідженням встановлено, що формування системи управління земельними ресурсами повинно базуватися на результатах розробленої нами економіко-математичної моделі оптимізації структури посівних площ залежно від типів ґрунтів. Це забезпечить раціональне використання земель при отриманні максимального прибутку, збереженні родючості ґрунтів та їх відтворення.

Література:

1. Богатирчук-Кривко С.К. Удосконалення еколого-економічного механізму управління земельними ресурсами в сільському господарстві. Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 120—127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2016_1_25 (дата звернення: 17.03.2020).
2. Горлачук В.В. Компроміс між державою і суспільством як фактор ефективного сільськогосподарського землекористування. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2016. № 1 (2). С. 11—14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_1\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_1(2)_5) (дата звернення: 17.03.2020).
3. Добряк Д. Проблеми сучасного землеустрою. Землевпорядний вісник. 2012. № 1. С. 30—34.
4. Дорош О. Екологічні відносини у контексті прав власності та прав користування землею. Вісник Львівського національного аграрного університету. Сер: Економіка АПК. 2013. № 20 (2). С. 47—52. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20(2)_11) (дата звернення: 17.03.2020).
5. Другак В.М. Економічні інструменти державної земельно-екологічної політики у сфері використання природних ресурсів сільських територій. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 1—2. С. 95—100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2013_1-2_16 (дата звернення: 17.03.2020).
6. Канах О.П. До питання про еколого-економічну оптимізацію використання земель, упорядкування угідь та обґрунтування сівозмін (на прикладі Дніпропетровської області). Землеустрій і кадастр. 2014. № 2. С. 3—11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zik_2014_2_2 (дата звернення: 17.03.2020).
7. Новаковський А. Сучасні проблеми регулювання земельних відносин в Україні. Землевпорядний вісник. 2013. № 6. С. 2—6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zv_2013_6_2 (дата звернення: 17.03.2020).
8. Сохнич А. Удосконалення ринкового механізму екологізації виробництва підприємств. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2015. № 22 (2). С. 14—18. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2015_22\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2015_22(2)_5) (дата звернення: 17.03.2020).
9. Третяк А. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин в Україні на 2015—2025 роки. Землевпорядний вісник. 2014. № 12. С. 18—22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zv_2014_12_7 (дата звернення: 17.03.2020).
10. Третяк Н. Інституціональні засади вдосконалення управління земельними ресурсами

як економічної функції власності на землю. Землевпорядний вісник. 2012. № 9. С. 17—21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zv_2012_9_7 (дата звернення: 17.03.2020).

11. Третяк Н.А. Оцінка тенденцій здійснення екологічної політики держави у сфері управління земельними ресурсами та землекористуванням. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2015. № 1. С. 81—87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2015_1_12 (дата звернення: 17.03.2020).

12. Федоров М.М. Інституціональні засади трансформації земельних відносин в аграрній сфері: матеріали міжрегіональних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Луганськ, 30 березня 2011 р.). Луганськ: "Янтар", 2011. С. 55—67.

13. Institutional factors affecting agricultural land markets / Pavel Ciaian, d'Artis Kancs, Jo Swinnen, Kristine Van Herck, Liesbet Vranken // Faktor markets: working paper. 2012. No. 16, February 2012. P. 17—18.

14. Kostecki J. Ochrona gleb w swietle prawa krajowego i europejskiego / J. Kostecki, R. Fruzinska. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogorskiego. Inzynieria Srodowiska, W., 2012. № 146 (26) S. 5—14.

References:

1. Bogatyrchuk-Kryvko, S.K. (2016), "Improvement of ecological and economic mechanism of management of land resources in agriculture", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, [Online], vol. 1, pp. 120—127, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2016_1_25 (Accessed 17 March 2020).

2. Horlachuk, V. V. and Dziubak, K. M. (2016), "The compromise between the state and society as a factor of efficient agricultural land", Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal "Internauka", [Online], vol. 1 (2), pp. 11—14, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_1\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_1(2)_5) (Accessed 17 March 2020).

3. Dobriak, D. (2012), "Problems of modern land management", Zemlevporiadnyi visnyk, vol. 1, pp. 30—34.

4. Dorosh, O. Tretiak, N. and Svyrydova, L. (2013), "Ecological relations in the context of property rights and land use rights", Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu, vol. 20(2), pp. 47—52, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20\(2\)_1](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20(2)_1) (Accessed 17 March 2020).

5. Druhak, V. M. and Tretiak, M. A. (2013), "Economic instruments of public land and environmental policy in the use of natural resources in rural areas", Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel', [Online], vol. 1—2, pp. 95—100, available

at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2013_1-2_16 (Accessed 17 March 2020).

6. Kanash, O. P. (2014), "On the ecological and economic optimization of land use, land arrangement and justification of rotation (for example, Dnipropetrovsk region)", Zemleustriy i kadastr, [Online], vol. 2, pp. 3—11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zik_2014_2_2 (Accessed 17 March 2020).

7. Novakovskiy, L. (2013), "Modern problems of regulation of land relations in Ukraine", Zemlevporiadnyi visnyk, [Online], vol. 6, pp. 2—6, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zv_2013_6_2 (Accessed 17 March 2020).

8. Sokhnych, A. and Melnyk, V. (2015), "Improving market mechanism greening production enterprises", Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu, [Online], vol. 22 (2), pp. 14—18, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2015_22\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2015_22(2)_5) (Accessed 17 March 2020).

9. Tretiak, A. (2014), "The strategic directions of development of land relations in Ukraine in 2015—2025 years", Zemlevporiadnyi visnyk, [Online], vol. 12, pp. 18—22, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zv_2014_12_7 (Accessed 17 March 2020).

10. Tretiak, N. (2012), "Institutional fundamentals improve land management as the economic functions of land ownership", Zemlevporiadnyi visnyk [Online], no. 9, pp. 17—21, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zv_2012_9_7 (Accessed 17 March 2020).

11. Tretiak, N. A. (2015), "Assessment of trends implementation of environmental policy in the field of land management and land use", Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel', [Online], vol. 1, pp. 81—87, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2015_1_12 (Accessed 17 March 2020).

12. Fedorov, M.M. (2011), "Institutional principles of transformation of land relations in agriculture", Materialy mizhrehional'nykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv [Materials of the Inter-regional Meeting of the All-Ukrainian Congress of Agricultural Economists], Yantar, Luhansk, Ukraine, 30 march, pp. 55—67.

13. Ciaian, P. Kancs, d'A. Swinnen, J. Herck, K. V. and Vranken, L. (2012), "Institutional factors affecting agricultural land markets", Faktor markets: working paper, vol. 16, pp. 17—18.

14. Kostecki, J. and Fruzinska, R. (2012), "Ochrona gleb w swietle prawa krajowego i europejskiego", Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogorskiego, Inzynieria Srodowiska, vol. 146 (26), pp. 5—14.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2020 р.

УДК 334.73: [338.43: 634/635] (477)

Л. М. Галат,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій, Державний вищий навчальний заклад
"Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон, Україна
ORCID iD: 0000 0003 0075 9730

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.70

КООПЕРАТИВИ ТА ГІБРИДНІ ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ МАЛИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ У ПЛОДООВОЧЕВІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

L. Galat,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management of organization,
State Higher Educational Institution "Kherson State Agrarian University", Kherson, Ukraine

COOPERATIVES AND HYBRID FORMS OF ECONOMIC COOPERATION OF SMALL PRODUCERS IN THE FRUIT AND VEGETABLE INDUSTRY OF UKRAINE

Формування справедливих партнерських відносин малих сільськогосподарських виробників, що працюють у плодоовочевому секторі з середнім та великим бізнесом є проблемним питанням, тому пошук нових, альтернативних способів економічної взаємодії є важливим як для селянських господарств, так і для великих підприємств. Основною метою проведеного дослідження є визначення переваг, проблем та перспектив розвитку різних моделей партнерських відносин, що формуються між господарствами населення і кооперативами, вертикально інтегрованими підприємствами, гібридними формами реалізації інтересів суб'єктів ринку пов'язаними з функціонуванням плодоовочевої галузі.

Дослідження наукової літератури щодо практики, проблем і переваг які сформувалися у співпраці малих форм господарювання у плодоовочівництві з бізнес-партнерами і суб'єктами відкритого ринку засвідчує, що кооперативні та різноманітні, у тому числі гібридні, форми взаємодії набувають розвитку та поступово сприяють підтвердженню статусу особистих селянських господарств, як повноцінних сільськогосподарських товаровиробників.

У статті досліджено зарубіжний досвід та українські реалії у створенні і динаміці розвитку обслуговуючих кооперативів у середовищі особистих селянських господарств, що працюють у плодоовочівництві. Проаналізовано причини низької активності господарств населення у створенні обслуговуючих кооперативів у плодоовочівництві.

Здійснено аналіз механізму співпраці господарств населення з підприємствами-агрегаторами та мережевими (гібридними) формуваннями. Проведено порівняльний аналіз факторів і мотивів, які спонукають особисті селянські господарства до співпраці з підприємствами-агрегаторами, квазікооперативами та іншими формами господарювання. Визначено основні переваги в моделях функціонування обслуговуючого кооперативу, підприємства-агрегатора, логістичного центру та інших гібридних форм взаємодії.

Надані пропозиції щодо подальшого розвитку малих товаровиробників у галузі овочівництва, ягідництва і садівництва України. Зазначено, що для активного залучення господарств населення до кооперованих форм співпраці необхідне корегування національного законодавства в частині оподаткування обслуговуючих кооперативів та організаційна, інформаційна, фінансова підтримка держави, органів місцевого самоврядування та громадських інституцій у формуванні партнерських відносин співпраці.

Formation of fair partnerships between small farmers working in the fruit and vegetable sector with medium and large businesses is a problematic issue, so finding new, alternative ways of economic interaction is important for both farmers and large enterprises. The main purpose of the conducted research is to determine the advantages, problems and prospects of development of different models of partnerships that are formed between households and cooperatives, vertically integrated enterprises, hybrid forms of realization of interests of market subjects related to the functioning of the fruit and vegetable industry.

Research into the scientific literature on the practices, problems, and benefits that have emerged from the collaboration of small businesses in fruit growing with business partners and open market entities shows that cooperative and diverse, including hybrid, forms of interaction are evolving and gradually contributing to peasant farms as full-fledged agricultural producers.

The article explores foreign experience and Ukrainian realities in the creation and dynamics of development of service cooperatives in the environment of personal peasant farms working in the vegetable industry. The reasons for the low activity of households in the creation of servicing cooperatives in fruit-growing are analyzed.

The mechanism of cooperation of households with aggregate enterprises and network (hybrid) formations is analyzed.

The comparative analysis of the factors and motives that motivate the individual peasant farms to cooperate with the enterprises-aggregators, quasi-cooperatives and other forms of management is carried out. The main advantages in the models of functioning of the cooperative, the enterprise-aggregator, logistic center and other hybrid forms of interaction are determined.

Suggestions for further development of small producers in the field of vegetable growing, berry and horticulture of Ukraine are given. It is stated that in order to actively involve households in cooperative forms of cooperation, the national legislation in the field of taxation of cooperative societies is needed, as well as organizational, informational, financial support of the state, local self-government bodies and public institutions in forming partnership relations of cooperation.

Ключові слова: плодоовочівництво, господарства населення, особисті селянські господарства, кооперативи, підприємства-агрегатори, гібридні форми співпраці.

Key words: fruit and vegetable growing, households, personal peasant farms, cooperatives, enterprises-aggregators, hybrid forms of cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дрібнотоварний сектор в Україні представлений господарствами населення, які у секторі плодоовочівництва в період ринкової трансформації економіки виробляють переважну частину продукції, зокрема більше за інші види вони виробляють картоплі — 98% та овочів — 86%, плодів, ягід 78%, винограду — 44% [1]. Проте обмеженість ресурсів (земельні ділянки не більше 2 га на 1 особисте селянське господарство), неможливість придбання та використання високопродуктивної техніки та знарядь, нестача коштів для інвестування у зберігання, реалізацію маркетингових заходів для просування продукції на ринки чи у торговельні мережі не дають таким товаровиробникам отримати значний ефект від масштабу, вести розширене відтворення бізнесу, виступати цивілізованим партнером на ринку, впроваджувати сучасні інноваційні технології, сертифікувати вироблену продукцію, бути конкурентним суб'єктом на ринку. Не ринковий статус і слабкі позиції господарств населення як суб'єктів ринкової економіки призвели до засилля на ринку плодоовочевої продукції чисельних перекупників, реалізаторів, суттєвого збільшення торгових місць на ринках для реалізації саме фруктів та овочів, як вигідного джерела отримання доходів. За оцінками експертів обсяги тіньового ринку в секторі селянських домогос-

подарств зростають — по овочам він перевищує 80%. Частка виробника (господарств населення) у кінцевій ціні сільськогосподарської продукції становить по овочам — 20% [2, с. 39—40]. Форс-мажорні обставини весни 2020 року, пов'язанні з закриттям ринків оптової та роздрібною торгівлі овочами призвели до того, що саме дрібнотоварний сектор втратив ринки та можливість збуту вирощеної продукції взагалі.

Інструментами подолання зазначених проблем могли б стати різні форми партнерської співпраці особистих селянських господарств, фермерів від кооперативів до багатоваріантних гібридних форм взаємодії, які б сприяли інтеграції ресурсів, активів, людського капіталу з метою використання ефекту економії на масштабі виробництва, у закупівлі ресурсів та формуванні товарних партій виробленої продукції. Добре відомий досвід формування ланцюгів постачання сировини компанією "Данон-Україна" на основі укладання договорів зі збутовими кооперативами-партнерами створеними господарствами населення, які реалізують полуницю, малину та молоко для переробки.

Крім того, зміни в аграрному бізнесі, формах торгівлі, розвиток цифрових технологій призводять до появи нових видів партнерської взаємодії, які не зважаючи на значний потенціал їх застосування та значення для подаль-

шого розвитку теорії організацій, не отримали наукового обґрунтування.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Для проведення дослідження було використано наступні методи: монографічний — під час вивчення і аналізу сучасних наукових праць вчених щодо проблематики розвитку кооперативів, підприємств-агрегаторів, гібридних форм партнерських відносин, що функціонують у плодоовочевій галузі; аналізу і синтезу, порівняння, табличний — при дослідженні різних форм партнерської взаємодії малих господарюючих суб'єктів у плодоовочівництві; спостереження — під час вивчення поведінки різних господарюючих суб'єктів учасників логістичних ланцюгів у плодоовочівництві; системний — під час обґрунтування перспектив розвитку різних форм партнерської взаємодії у плодоовочівництві та на відповідних ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам функціонування малих форм господарювання, кооперативному руху у їх середовищі, формуванню партнерських відносин за участі цих суб'єктів господарювання як у вітчизняній економіці, так і в інших країнах присвячено значну кількість праць. Зокрема це Малік М.Й., Шпікуляк О.Г., Дієсперов В.С., Зіновчук В.В., Гончаренко В.В., Молдаван Л.В., Микитюк В.М., Пантелеймоненко А.О., Ушкаренко Ю.В., Кузняк Б.Я., Тулуш Л.Д., Шинкарук І.П., Котляров І.Д., та інші. Однак зазначені науковці розглядали малі форми господарювання та їх кооперування і взаємодію з іншими суб'єктами бізнесу стосовно аграрного сектору загалом, або окремі проблеми їх діяльності (наприклад, оподаткування, зайнятість сільського населення, інфраструктурне забезпечення, ринки збуту, молочарські кооперативи та інше). Взаємодія особистих селянських господарств з гібридними формуваннями слабо висвітлена в науковій літературі. Тому вказана проблематика стосовно процесів, що відбуваються у плодоовочевому секторі, як найповніше представленого господарствами населення потребує окремого дослідження. Ця тема привертає увагу і через стрімкі зміни, які відбуваються в структурі ринку плодоовочевої продукції, загостреними проблемами збуту продукції дрібними товаровиробниками викликані поточними кризовими процесами.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення переваг, проблем та перспектив розвитку різних моделей

партнерських відносин, що формуються між господарствами населення і кооперативами, вертикально інтегрованими підприємствами, гібридними формами реалізації інтересів суб'єктів ринку пов'язаними з функціонуванням плодоовочевої галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Понад 85 % плодоовочевої продукції в Україні виробляється малими суб'єктами господарювання — переважно особистими селянськими господарствами. Проте їх ресурсний потенціал, масштаби та технологія виробництва, різноманітність діяльності по самозабезпеченню родин, соціально-економічні умови сільського життя, часто територіальна віддаленість від ринків збуту не формують позицію рівноправних суб'єктів ринкових відносин. Диктат агротрейдерів щодо цін на сільськогосподарську продукцію й матеріально-технічні ресурси на вітчизняному аграрному ринку, відсутність реальних соціальних гарантій та економічної підтримки держави, хронічна нестача власних фінансових ресурсів зумовлюють низьку ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах. Додатковим ускладненням, що досить часто не усвідомлюється навіть самими селянами, є постійне зниження врожайності сільськогосподарських культур унаслідок виснаження й хімічного забруднення ґрунтів [3, с. 33].

Домінуючою формою протидії потужним гравцям на ринку, завоювання власної ніши на товарних ринках можливо через поєднання зусиль багатьох учасників, які мають спільні інтереси. Пошук ефективних механізмів економічної співпраці завжди залишаються важливою практичною проблемою. Одна з найдавніших форм господарського співробітництва, яка набула розвитку практично на усіх континентах світу є кооперація: у світовій практиці на нинішньому етапі функціонує близько 750 тис. кооперативних структур, членами і користувачами послуг яких є понад 800 млн осіб. Переважна їхня частка припадає на країни Азії — 63%, ЄС — 22%, на Північну і Південну Америку — 13%. У світовому сільському господарстві переважає сільськогосподарська і кредитна кооперація У більшості країн 9 з 10 фермерів є членами одного або кількох кооперативів [4, с. 86].

Одним з основних мотивів, що зумовлює формування кооперативного об'єднання сільськогосподарських товаровиробників, є зміцнення позицій його членів на ринку, ство-

рення та закріплення конкурентних переваг їхньої продукції за рахунок одержання позитивного ефекту від спільного розв'язання завдань при організації маркетингової діяльності виробників сільськогосподарської продукції на кооперативних закладах [3, с. 34].

У більшості країн світу кооперативи займають значну частку на продовольчих ринках, на ринках матеріально-технічних, фінансових, інформаційних ресурсів і послуг. Зокрема, лише у Бельгії та Нідерландах через кооперативи збувається 96% плодоовочевої продукції [4, с. 87]. У скандинавських країнах через обслуговуючі кооперативи реалізується 80% сільськогосподарської продукції, в Японії та Китаї — 90%, у Німеччині, Франції, Іспанії — 50—52%, у США на кооперативній основі переробляється 82% молока, постачається 80% електроенергії, 26% матеріальних ресурсів для фермерів, виробляється 51% цукру, виділяється 33% кредитів. У країнах ЄС на обслуговуючі кооперативи припадає більше ніж 50% виробничих поставок, а в таких країнах як Швеція, Фінляндія, — 60% [5, с. 71].

В Україні, попри позитивний досвід країн світу, кооперативний рух серед фермерів, особистих селянських господарств не набув розвитку. На початкових етапах реформ у сільському господарстві з довготривалим розпаюванням земель та переважним розграбуванням наявного у тодішніх КСП майна реальних юридичних і соціально-економічних підстав та надійних механізмів створення та функціонування кооперативів не було. Законодавчу базу для створення кооперативів сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні формують Закон України "Про кооперацію" (2002 р.) та Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" (2012 р.). На сьогодні фактичний стан розвитку кооперації в Україні є недостатнім: із загальної кількості понад тисячі зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів реально здійснюють господарську діяльність лише 640, якими об'єднано 25,7 тисяч осіб. За видами діяльності 640 діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів розподілилися на: переробні — 34, заготівельно-збутові — 150, постачальницькі — 12, з надання інших послуг — 136 та багатофункціональні — 308. Із загальної кількості діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні спеціалізуються на плодоовочівництві лише 76, або 12,9% [6, с. 130—131].

При цьому, слід зазначити, що органи державної статистики не ведуть обліку обслуго-

Таблиця 1. Кількість кооперативів у Херсонській області за роками

Вид кооперативу	Роки							
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кооперативи, з них:	610	576	554	547	578	604	603	602
виробничі	43	46	49	53	53	55	54	52
обслуговуючі	399	383	358	348	362	356	352	349
споживчі	30	31	40	38	39	44	43	43
сільськогосподарські виробничі	18	12	12	12	16	21	22	24
сільськогосподарські обслуговуючі	40	42	45	46	55	56	59	62

вуючих кооперативів, показників їх діяльності. Оперативні ж дані, щодо кількості кооперативів у регіонах, які надходять від головних управлінь агропромислового розвитку облдержадміністрацій Міністерству аграрної політики і продовольства України "грішать" достовірністю. Обстеження в районах свідчать, що нерідко до обслуговуючих кооперативів відносять виробничі кооперативи та малі підприємства створені декількома особами для закупівлі у сільського населення сільськогосподарської продукції і перепродажу її на міських ринках або переробним підприємствам, надання послуг з оранки присадибних ділянок та проведення інших робіт за комерційними цінами [4, с. 89].

Зокрема, у Херсонській області у 2018 році зареєстровано 59 кооперативів, з яких 48 діючі, 19 з яких заготівельно-збутові, 27 багатофункціональних і по одному заготівельні та інші [6, с. 130—131].

Порівняльний аналіз чисельності кооперативів у Херсонській області (табл. 1) вказує на те, що їх питома вага у загальній чисельності кооперативів не значна: від 7 до 10% [7, с. 346]. Кількість обслуговуючих кооперативів з року в рік змінюється, що свідчить про нестабільний характер їх діяльності, або метою їх створення були тимчасові цілі їх учасників.

Найбільш усталені позиції щодо існування мають обслуговуючі кооперативи водопостачання, газопостачання, гаражні, будівельні, дачні та ін.

Відомості про діючі кооперативи особистих селянських господарств, навіть фермерів, які функціонують у плодоовочевому секторі відсутні. Історія створення і діяльності низки кооперативів у галузі плодоовочівництва свідчить про те, що не зважаючи на економічні переваги та вигоди від поєднаних зусиль та ресурсів, витрати на адміністрування, інституційні недосконалості, швидкі зміни у цьому секторі сільгоспвиробництва призводять до того, що інтереси членів кооперативу з плином часом розходяться, що призводить до припинення його діяльності.

Так, наприклад, у 2004 році одинадцять господарств Каховського району започаткували обслуговуючий кооператив "Овочі Херсонщини", долучивши до участі ще 5 асоційованих членів, які вирощували овочі за інтенсивними технологіями на площах у 800 га. Створення кооперативу дозволило його учасникам зекономити понад 25 тис. грн на оптовій закупці стрічки краплинного зрошення, досягли 15% знижки на закупівлі великої партії засобів захисту рослин, при укладанні договорів збуту продукції з компанією "Чумак" вдалося відпрацювати договір близький до справжніх партнерських відносин постачальників сировини з переробниками: а саме, скорочено термін оплати за здану продукцію майже вдвічі, спрощено, раціоналізовано документообіг між здавачами продукції та переробним підприємством; усунуто неоднозначні вимоги до якості продукції, яка постачалася. Проте через рік кооператив припинив діяльність в основному через те, що члени кооперативу не розуміли ролі та ефектів від кооперації взагалі [8, с. 225].

У Херсонській області налічується 88,3 тис. особистих селянських господарств, більша частина з яких знаходиться в районах, де вирощують овочі і потенціал для кооперування на перший погляд значний, проте процесу кооперування ні в попередні роки ні у теперішній час не відбувається. На наш погляд, головними причинами є такі:

- переважна більшість овочів, що вирощується господарствами населення готова до реалізації у різні терміни, тому збутова кооперація ускладнена, або неможлива;

- дрібні товаровиробники значну частину своєї продукції реалізують на локальних ринках, тому є одночасно і конкурентами;

- масштаби діяльності більшості господарств населення у плодоовочівництві незначні, тому оцінка витрат на створення і адміністрування кооперативу з перевагами від кооперації відбувається не на користь останньої;

- господарства населення з року в рік часто змінюють культури для вирощування, що впливає на строки і характер майбутньої збутової діяльності, відповідно на можливості об'єднувати збутові дії;

- у разі значного парцельованого виробництва дуже важко забезпечити значні товарні партії продукції однакової за якісними характеристиками, що часто призводить до суперечок і непорозумінь у колі партнерів та з покупцями;

Крім специфічних для галузі плодоовочівництва, не сприяють їх розвитку і низка еконо-

мічних та правових причин. Стримуючим фактором розвитку кооперативів є, насамперед, недосконале законодавче забезпечення. У чинному кооперативному законодавстві викривлені принципи функціонування кооперативів, зокрема, стосовно специфіки ціноутворення в кооперативі, сутності і правил розподілу кооперативних виплат членам кооперативу відповідно до їх участі у діяльності кооперативної структури, оподаткування кооперативів. Досить "розмитими" є статті, котрі унормовують принципи формування та використання пайового, резервного та спеціалізованого фондів обслуговуючого кооперативу [4, с. 89].

Іншим не менш важливим стримуючим чинником, що стримує розвиток кооперативів є відсутність державної підтримки як на етапі створення, так і подальшого функціонування. Ці функції в Україні виконували іноземні інвестори, які були зацікавлені у отриманні сировини, окремі підприємства, громадські організації, що фінансувалися за рахунок технічної допомоги інших держав.

Іншою формою взаємодії господарств населення є партнерські відносини з підприємством-агрегатором, яким може бути переробне підприємство, один із найбільш потужних сільгосптоваровиробників продукції що агрегується для формування товарних партій, підприємство-логістичний центр та інше. У практиці країн Західної Європи та США функції збуту, переробки сільськогосподарської продукції виконують обслуговуючі кооперативи, членами яких і є фермери-виробники. Відділивши в процесі розвитку маркетингові функції кооперативу, вони сформували збутову інфраструктуру, власні логістичні центри, інші необхідні об'єкти для просування на ринок продукції членів кооперативу.

В умовах України, коли основними виробниками овочів є не фермери, а велика кількість особистих селянських господарств, об'єднання їх у кооперативи ускладнене. Більш прийнятними є м'які форми співпраці — спільна реалізація продукції, використання сховищ, техніки іншого суб'єкта тощо. Досвід такої співпраці господарств населення уже є і в Україні. Так, у 2017 році у селі Водяне Кам'янка-Дніпровського району Запорізької області створено пакувальну платформу, яка є першою чергою логістичного центру по агрегації плодоовочевої продукції, яка розрахована для обробки 80 т овочевої продукції на добу. Об'єкт має спеціалізований склад площею 850 кв. м., естакадні, сортувальні та пакувальні майданчики, обладнання для охолодження, тамбури для

відвантаження овочів партіями по 18—19 т, складське обладнання та вантажні автокари. Розмір партій для агрегації від 10 кг до 10 т, що прийнятно для будь-якого навіть дрібного виробника. Мотиви та передумови створення пакувальної платформи різнопланові. У селі Водяне понад 2000 домогосподарств з теплицями, у навколишніх населених пунктах так само. У цьому районі протягом 40 км вздовж лівого з прийнятними для виробництва овочів берегу Каховського водосховища на площі 2000 га землі розташовані плівкові теплиці, де господарства населення на своїх присадибних ділянках з ранньої весни до пізньої осені вирощують переважно помідори та огірки. Населення цього району вирощує овочі протягом багатьох років, їх основними ринками збуту були південно-східний регіон України та Крим, які після 2014 року були втрачені і виникла потреба в пошуку нових ринків. Перший досвід реалізації томатів на ринку ЄС переконав засновників логістичного центру у необхідності будівництва пакувальної платформи, щоб отримати можливість не лише агрегувати продукцію дрібних товаровиробників у товарні партії, а і забезпечити її належну якість для реалізації у тому числі на Європейському ринку. Перспективність такої бізнес-моделі співпраці дрібних, середніх товаровиробників обумовлена і тим, що виробництво налагоджено, інфраструктура виробництва розбудована, в локальному регіоні вирощується понад 500 тисяч тонн овочів закритого ґрунту на рік. Ще одним мотивуючим чинником створення логістичного центру була консультаційна та фінансова підтримка Українського проекту бізнес-розвитку плодоовочівництва UHBDP, Міністерством міжнародних справ Канади та Асоціації MEDA. Започаткована модель бізнесу — це модель розвитку не одного фермера, а модель, яка дає можливість малим і середнім товаровиробникам стати частиною експортного ланцюга, створювати конкурентоспроможну продукцію яка може бути представлена на ринках з високою доданою вартістю [9, с. 5—9].

Досвід роботи підприємств-агрегаторів, що працюють з свіжою продукцією вказує на те, що головні проблеми у партнерських відносинах виникають через якість поставлених овочів та терміни розрахунків за поставлену продукцію. Така форма передбачає і зворотній зв'язок підприємства-агрегатора з товаровиробниками з приводу реакції на зміни запитів ринку — колір томатів, сорти, переважний калібр плодів, терміни формування торгових партій продукції, санітарні норми тощо. Такий ло-

гістичний центр може забезпечити комплекс маркетингових дій спрямованих на просування продукції у торговельні мережі та на експорт — сертифікацію, пакування, рекламу, формування власного локального бренду тощо.

Більш складною формою об'єднання зусиль багатьох учасників як по виробництву, так і по доробці або переробці, зберіганню та просуванню продукції до споживача є вертикально кооперовані агропромислові організації у сільському господарстві, які формуються в межах продуктового ланцюга. Цей ланцюг може складатися з кількох учасників вертикальної взаємодії та багатьох суб'єктів — господарства населення, які виробляють сировину. Така модель може діяти, як це склалося у багатьох країнах Західної Європи та США, в межах кооперативу, тому що у цьому випадку реалізуються інтереси як окремого виробника сільськогосподарської продукції, так і кожного члена кооперативу. В умовах України при такій моделі практично нівелюється проблема диспаритету цін між сільським господарством і наступними за ним сферами агропромислового комплексу. Ефективність вертикальної інтеграції обумовлюється й особливістю системи оподаткування кооперативних структур: кругооборот капіталу в їхніх межах у вигляді сировини, напівфабрикатів і готових продуктів без виходу у зовнішнє середовище не оподатковується, що зумовлено неприбутковою природою кооперативів, оскільки вони є продовженням основного виробництва господарств своїх членів. Після відшкодування своїх витрат і відшкодувань у передбачені статуту фонди кооператив усі надходження перераховує своїм членам. Завдяки цьому значна частина коштів, яка через фіскальну систему податків на прибуток мала би бути вилучена у процесі руху сировини від виробника до приватної компанії і далі, повертається до членів кооперативу, що сприяє зміцненню їх економічного становища [4, с. 87].

Проте в Україні набули певного розповсюдження вертикально-кооперовані агропромислові організації, де продуктовий ланцюг вибудовується не знизу, як у разі формування кооперативу, а зверху, коли інтегруючою компанією виступає підприємство переробник (Данон-Україна, Чумак), або відокремлені підрозділи, що входять до торговельних мереж. Мотивуючим чинником створення таких формувань була потреба у сировині для переробних підприємств чи торгівлі, тому підприємства-агрегатори створювали та фінансували діяльність об'єктів необхідної інфраструктури — складів, сховищ, холодильників, лабораторій

Таблиця 2. Порівняльний аналіз моделей функціонування обслуговуючого кооперативу, підприємства-агрегатора та інших гібридних форм взаємодії

Критерій порівняння	Обслуговуючий кооператив	Підприємство-агрегатор	Інші гібридні форми, у т.ч. (тимчасові угоди, інтернет-платформи, проєкти технічної допомоги)
Засновник	Ініціативні ОСГ	Окреме підприємство	Підприємство переробки, ОТГ, посередник, інше
Мотивація створення	Нарощування доходності функціонування за рахунок синергії об'єднання	Збільшення доходності за рахунок обсягів виробництва або збуту	Надання послуг, супутні послуги,
Принципи формування	Добровільна участь виробників	Взаємодія на основі угод, або відкрита взаємодія	Угоди, вільний доступ
Управління	Умовно-колективне, (групове, лідерське)	Централізоване з боку підприємства-агрегатора	Як супровід, координація, адміністрування
Конфлікт інтересів	Можливий – між учасниками, між дійсними членами та асоційованими	Можливий за умови угод, якість продукції	Можливий, через неявні, приховані порушення домовленостей
Відповідальність	Обмежена, в межах зобов'язань згідно із статутом, або іншими ухваленими правлінням кооперативу правилами	Повна відповідальність для підприємства, для партнерів у межах угод	Обмежена, в межах домовленості, угоди
Автономність, відокремленість	Часткова відокремленість	Повна відокремленість	Повна автономність
Активи	Подільні, неподільні, дольові внески	Власні приватні, або статутний капітал	Активи партнерів відокремлені
Розподіл доходів	У розрахунку на частку, пай	Між партнерами, згідно з угодами, згідно з балансом підприємства	Непрямі вигоди, від реклами, за послуги
Ризики	Часткові, середні	Часткові, високі	Мінімальні
Просторове розміщення	Переважно локальне	Локальне	Локальне і віддалене

Джерело: власні дослідження та [10, с. 57].

тощо. У такому формуванні передбачається юридична незалежність усіх учасників в рамках вибудованого виробничо-логістичного ланцюга, проте і створена у ланцюгу додана вартість розподіляється не на користь кінцевих виробників сировини — господарств населення, а на користь інших учасників ланцюга, тих які реалізують кінцеву продукцію споживачеві (табл. 2).

У бізнес-моделі Данон-Україна для заготівлі молока та полуниці довелося створювати збутові кооперативи, тому що суб'єкт-інтегратор мав збирати і охолоджувати сировину у стислі терміни, щоб не втратити її якості. У такій моделі позитивно реалізується і соціальна складова, по-суті, підприємством-агрегатором створюються робочі місця, забезпечується зайнятість сільського населення, упорядковується соціальна інфраструктура. Проте про перерозподіл доданої вартості у такому харчовому ланцюзі можемо визначити по тому, що ціни на продукцію господарств населення (полуниця, молоко) та кінцеву продукцію у торгівельних мережах відрізняються у 4—5 разів.

Таке формування, хоч і називають кооперативом, та воно не відповідає принципам діяльності кооперативу, визначеним як у теорії кооперації, так і в чинному законодавстві. Жоден селянин член такого кооперативу практично немає жодного права голосу, не бере участі в його управлінні, та отримує перевагу від його діяльності лише за можливість реалізувати не завжди за прийнятними цінами власну сільськогосподарську продукцію.

Дещо модифікована модель агрегації продукції сільськогосподарських товаровиробників для забезпечення торгівельної мережі вибудована у Росії французькою мережею гіпермаркетів "Ашан". Це форма співпраці, яка передбачає довготривалу співпрацю юридично незалежних підприємств в рамках побудованого виробничо-збутового ланцюга — аграрного фільтра (ланцюг виробництва продуктів харчування з повним циклом — від поля до полиці гіпермаркету, включаючи необхідну логістичну складову). На думку Котлярова І.Д. така форма кооперації у сільському господарстві притаманна для західних країн, коли низка

функцій і задач передаються для виконання профільним операторам, що доживість нарошувати загальну ефективність підприємств-партнерів [11, с. 89].

Така форма співпраці великого та дрібного бізнесу підвищує загальну економічну ефективність за рахунок економії на масштабі, скороченні трансакційних витрат, пов'язаних з управлінням, створенням та використанням спільних інфраструктурних об'єктів (складів, холодильників, пакувальних платформ, інформаційних ресурсів інше), зменшенню ризиків за рахунок довготривалих господарських зв'язків, можливості залучати державну допомогу, та значну кількість дрібних товаровиробників до співпраці.

Наступною бізнес-моделлю гібридної форми кооперації є взаємодія партнерів аграрного виробництва і торгівлі через інтернет-платформи, таким є проект LavkaLavka, що діє у Росії. По суті, це інтернет-магазин, а точніше сайт, де торгівлю проводять не оператор сайту, а виробники сільськогосподарської продукції, з якими він уклав договір про співпрацю. Інтернет-платформа працює в рамках асортименту лише екологічно чистої продукції. Оператор сайту формує асортимент, відбирає сільгоспвиробників-партнерів, просуває сайт, забезпечує логістику та роботу платіжної системи. Ефективність створення такого проекту забезпечується за рахунок зовнішньої економії на масштабі маркетингового та логістичного забезпечення продажів. Жоден товаровиробник, тим більше дрібний чи фермер не збіг би створити та утримувати інтернет-магазин, логістичний центр [12, с. 109—110]. Таке гібридне формування створене не як збутовий кооператив для збуту продукції сільгоспвиробниками, а зверху шляхом відбору постачальників аграрної продукції певного асортименту, воно не має спільних активів, дохід отримує як долю від продажів оператора, який власне виконує роль організатора і координатора збуту.

Така форма партнерських відносин має значні обмеження: співпрацею можуть бути охоплено лише обмежена частина товаровиробників, вимоги якості та свіжості продукції не можна забезпечити через додаткові потреби у холодній логістиці, неможливо охопити віддалені від логістичного центру регіони. Така форма може бути перспективною для великих міст, де є певна концентрація споживачів з високими доходами, які здатні сплачувати за доставку.

Пошук більш вигідних умов реалізації власної плодоовочевої продукції господарствами

населення спонукає до співпраці на регіональному рівні окремих ініціативних товаровиробників з локальними переробниками, магазинами, підприємствами HoReCa. На нашу думку, така бізнес-модель може розвиватися у малих містах, селах і селищах, де немає торговельних мереж. Наприклад, родинний овочевий бізнес однієї з сімей у селі Матвіївка Запорізької області, який починався з теплиці на присадибній ділянці зріс до фермерського господарства, пізніше переробним цехом власним колом магазинів-партнерів та інших постачальників. В межах сімейного бізнесу стало можливим впроваджувати систему харчової безпеки, забезпечувати якість продукції та розширювати коло споживачів [13, с. 25—27]. У цій моделі родина з виробника стала підприємством-агрегатором, яке залучає на переробку овочі інших виробників та реалізацію овочеву продукцію з високим рівнем доданої вартості.

ВИСНОВКИ

Проведений порівняльний аналіз ефективності та перспектив розвитку партнерських відносин у межах кооперативів, с підприємствами-агрегаторами, вертикально-кооперованими агропромисловими організаціями та іншими гібридними формами співпраці особистих селянських господарств, що функціонують у плодоовочевому секторі дають підстави зробити наступні висновки.

Модель співпраці плодоовочевих особистих селянських господарств в рамках обслуговуючих кооперативів, на нашу думку, будуть розвиватися в окремих видах діяльності, де переважає зберігання, переробка плодів та овочів за умови фінансової, організаційної, інформаційної допомоги з боку держави, органів місцевого самоврядування, технічної допомоги або ін. Потребує нормативного врегулювання неприбутковий статус обслуговуючих кооперативів з внесенням відповідних змін у чинне законодавство.

У секторі виробників свіжих овочів будуть зберігатися прямі форми реалізації продукції через оптові ринки та на замовлення, а також набуватимуть розвитку гібридні форми партнерських відносин з логістичними центрами, пакувальними станціями, підприємствами-агрегаторами, торговельними мережами.

З проникненням діджиталізації у різні сфери життя переважної більшості людей будуть виникати різноманітні гібридні форми співпраці суб'єктів плодоовочевого сектору: інтернет-ринки, локальні інтернет-платформи для постачання фруктів та овочів, вирощування на

замовлення, формування локальних ланцюгів виробництва, переробки, поставки, формуватися пряма комунікація виробників овочів з локальною сферою HoReCa.

Підтримка з боку держави та громадських інституцій кооперації особистих селянських господарств, формування ними партнерських відносин з великим бізнесом переробки та торгівлі виступає необхідною умовою організаційної допомоги сільському населенню отримувати доходи на легальній основі, використовуючи власний ресурсний та людський потенціал та сприяти розвитку сільських територій.

Література:

1. Рослинництво України. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Тулуш Л.Д. Податкове стимулювання розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 37—42.

3. Зіновчук Н.В., Лесь А.В., Ращенко А.В. Мотиваційні чинники організації органічних сільськогосподарських кооперативів в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 33—37.

4. Молдаван Л.В. Економічні та соціогуманістичні основи розвитку кооперативних форм господарювання в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 3. С. 85—95.

5. Кузняк Б.Я. Проблеми розвитку в Україні фермерських господарств і кооперативів, що їх обслуговують. *Економіка України*. 2019. № 5. С. 68—78.

6. Аверчева Н.О. Кооперація як основа ефективного розвитку дрібнотоварних господарств галузі. Сучасні тренди і перспективи розвитку овочівництва у Херсонській області: колект. моногр. Херсон: Гельветика. 2019. С. 125—143.

7. Статистичний щорічник Херсонської області за 2018 р. / За ред. Вознюка В.А. Херсон. 2019. С. 346.

8. Ушкаренко Ю.О. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі: монографія. Херсон. Айлант. 2009. 404 с.

9. Рубан Н. Лоцман в експортном море. *Агроіндустрія*. 2017. № 10. С. 4—9.

10. Шиндирук І.П. Кооперація та корпоратизація в системі економічної співпраці господарюючих суб'єктів // *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 54—59.

11. Котляров И.Д. Вертикально-кооперированные агропромышленные организации в сельском хозяйстве стран СНГ // *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 89—94.

12. Котляров И.Д. Фермерские интернет-моллы как сетевые формы партнерства // *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 108—112.

13. Сухорукова О. Квашена додана вартість. *Плантатор*. 2019. № 11. С. 25—27.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Vegetation of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 March 2020).

2. Tulush, L.D. (2014), "Tax incentives for the development of agricultural service cooperatives", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 37—42.

3. Zinovchuk, N.V. Les', A.V. and Raschenko, A.V. (2016), "Motivational factors of the organization of organic agricultural cooperatives in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 33—37.

4. Moldavan, L.V. (2017), "Economic and socio-humanistic bases of development of cooperative forms of management in Ukraine", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 3, pp. 85—95.

5. Kuzniak, B.Ya. (2019), "Problems of development in Ukraine of farms and cooperatives that serve them", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5, pp. 68—78.

6. Averkheva, N.O. (2019), "Cooperation as a basis for effective development of small farms in the industry", *Suchasni trendy i perspektyvy rozvytku ovochivnytstva u Khersons'kij oblasti* [Current trends and prospects for the development of vegetable growing in the Kherson region], *Hel'vetyka*, Kherson, Ukraine, pp. 125—143.

7. Vozniuk, V.A. (2019), *Statystychnyj shorichnyk Khersons'koi oblasti za 2018 r.* [Kherson Oblast Statistical Yearbook 2018], Kherson, Ukraine.

8. Ushkarenko, Yu.O. (2009), *Sil's'kohopodars's'ka kooperatsiia v evoliutsijnomu vymiri* [Agricultural cooperation in the evolutionary dimension], *Ajlant*, Kherson, Ukraine.

9. Ruban, N. (2017), "Pilot in the export sea", *Ahroyndustryia*, vol. 10, pp. 4—9.

10. Shyndyruk, I.P. (2016), "Cooperation and corporatization in the system of economic cooperation of economic entities", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 54—59.

11. Kotliarov, Y.D. (2016), "Vertically-cooperated agricultural organizations in agriculture of the CIS countries", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 89—94.

12. Kotliarov, Y.D. (2015), "Farm Internet malls as online partnerships", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 108—112.

13. Sukhorukova, O. (2019), "Pickled added value", *Plantator*, vol. 11, pp. 25—27.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2020 р.

УДК 339(088.72)

О. Ю. Красовська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля
ORCID ID: 0000-0002-6981-2213

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.79

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ІСНУЮЧИХ КЛАСИФІКАЦІЙ ДО МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ОЦІНКИ БРЕНДУ ПІДПРИЄМСТВ

O. Krasovska,
PhD in Economics, Associate Professor, associate Professor of the department
of international marketing, Alfred Nobel University in Dnipro

SYSTEMATIZATION OF THE EXISTING CLASSIFICATIONS OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION OF ENTERPRISE BRAND

У статті розглянуто основні підходи науковців до оцінки бренду. Наведено класифікацію підходів оцінки вартості бренду відповідно до ресурсів підприємства, а саме: бюджетну, інноваційну, розвиток бек-офісу бренду, оптимізація фронт-офісу бренду через контроль всіх зовнішніх комунікацій компанії.

Зроблено висновок, що первинна необхідність вимірювання або оцінки бренду виникла через наявність його особливої істотної ролі, як найважливішого інтелектуального активу, економічного інструменту стратегічного управління компанією, які впливають на економічний результат роботи, ефективність ринкової діяльності суб'єкта товарного виробництва. Інвестиційний характер коштів, які застосовуються під час створення, розвитку та просування бренду, є другою передумовою виникнення потреби в оцінці його вартості. Необхідність проведення перелічених змін та дій є третьою передумовою необхідності проведення оцінки вартості бренду. Четвертою передумовою проведення оцінки вартості бренду є економічна доцільність.

Розглянуто класифікацію методів оцінки бренду, які наводять різні науковці.

Проведення загальної оцінки вартості бренду повинно включати оцінку кожної складової: матеріальної, інформаційної, ідеологічної. Урахування передумови проведення оцінки вартості бренду допоможе зорієнтуватися з вибором відповідного методологічного підходу та найбільш точного методу оцінки. Відсутність єдиного погляду на проблему розкриває простір для подальшого дослідження та дискусій з цього питання.

The article deals with the main approaches of scientists to the evaluation of a brand. The classification of approaches to the estimation of brand value according to the resources of the enterprise is presented, namely: budget, innovative, development of the back office of the brand, optimization of the front office of the brand through control of all external communications of the company.

It was concluded that the primary necessity of measuring or estimating the brand arose because of its special role as the most important intellectual property, the economic tool of strategic management of the company that affects the economic result of the work, the effectiveness of the market activity of the subject of commodity production. The investment nature of the funds used to create, develop and promote the brand is the second precondition for the need to assess its value. The need for the listed changes and actions is the third precondition for the need for a brand value assessment. The fourth precondition for estimating the value of a brand is economic feasibility.

The classification of brand assessment methods suggested by different scholars has been considered.

Accordingly, in the work, the algorithm of the marketing research process is substantiated. It has been determined that in order to identify the existing level of satisfaction and loyalty of consumers regarding the products of the enterprise, it is necessary to perform the monitoring. At the beginning, the company should clearly identify the purpose and objectives of the monitoring of the consumer satisfaction. The monitoring of consumer satisfaction should include the following stages: planning, implementation and improvement. The algorithm of the process of monitoring of consumer satisfaction of the enterprise has been presented.

Conducting a general assessment of brand value shall include assessment of each component: material, informational, and ideological. Taking into account the preconditions for evaluating the brand value will help to orientate with the choice of the appropriate methodological approach and the most accurate method of evaluation. The lack of a unified view of the problem reveals the space for further research and discussion on this issue.

Ключові слова: бренд, оцінка, методи, вартість, класифікація.

Key words: brand, evaluation, methods, value, classification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність фінансової оцінки бренду, вивчення фінансових і комбінованих моделей таких оцінок, виявлення переваг і недоліків сформова-

ної практики визначення ефективності інвестицій в бренд, визначили дослідницьку задачу роботи. Ключовим для цього дослідження в цілому є аналіз існуючих моделей і їх подальша модифікація.

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні аспекти сутності поняття, класифікації та методів оцінки бренду представлені у працях багатьох учених (Балабанова Л.В., Горбаль Н.І., Кендюхов О.В., Нестерева Ю., Нусінова О.В., Шмиголь Н.М., Черникова Е.В., та ін.). Проте, і досі потребують наукового обґрунтування методи оцінки підприємства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є в аналіз сучасних науково-методологічних підходів стосовно оцінки бренду підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основна перевага оцінки вартості бренду полягає в тому, що вона зводить всю складність оцінки цінності і властивостей бренду до одного фінансового показника. Попри всю складність і брак точності процесу, в деяких ситуаціях оцінка вартості бренду досить істотна. Наприклад, у разі злиття і поглинання або при вирішення юридичних і податкових питань оцінки вартості бренду може бути саме тим, що потрібно в таких ситуаціях.

Більш спірним видається запитання, чи корисна оцінка вартості бренду як засіб спостереження за його "здоров'ям", а також як спосіб обґрунтування бюджетних рішень і стратегії бренду. Деякі експерти схиляються на користь використання більш прямих і прозорих показників в цих питаннях. Вони в основному базуються на моделях прогнозування доходів, витрат і прибутковості, які асоціюються з брендом, але без використання додаткових розрахунків і припущень, необхідних для отримання з цих прогнозів величини вартості бренду. А також на показниках, отриманих при ринкових дослідженнях думки покупців, обліку відповідей з приводу їх ставлення до бренду.

Не можна сказати, що оцінки такого роду об'єктивні і показові в області вимірювання повернення інвестицій. Вони суб'єктивні і слугують більше для цілей ранжирування провідних брендів компаній.

Первинна необхідність вимірювання або оцінки бренду виникла через наявність його особливої істотної ролі, як найважливішого інтелектуального активу, економічного інструменту стратегічного управління компанією, які впливають на економічний результат роботи, ефективність ринкової діяльності суб'єкта товарного виробництва.

Пошуки нових ідей у бізнесі загалом та нових шляхів залучення додаткових грошових

коштів у розширення бізнесу з метою отримання прибутку, запропонували розглядати бренд як інвестицію у розвиток власного бізнесу. Ідея інвестування бренду має високий ступінь ризику через довгостроковий характер інвестування, що є особливістю цього виду. На відміну від інших областей інвестування, інвестиції в бренд не дають відчутних результатів на короткостроковому періоді. "Навіть добре обдуманий процес побудови бренду не здатний гарантувати вам успіх. За статистикою, переважна більшість брендів, а це понад 90%, помирають, так і не встигнувши "пожити", тобто в перші 3—4 роки свого часу" [1, с. 126].

Оптимально утворений бренд здатний забезпечити компанії власнику багатьма незаперечними перевагами: створює умови отримання цінової надбавки, забезпечуючи додатковий прибуток; покращує дистрибуцію; знижує постійні витрати як наслідок зростання обсягів продажу; збільшує ефективність використання активів; створює можливість розширення меж використання бренду; знижує ризик у конкуренції.

Розглядаючи бренд як інвестиції, виникає потреба у вимірюванні розміру необхідного інвестиційного капіталу, майбутніх доходів від його залучення з урахуванням всіх існуючих інвестиційних ризиків, а також ефективності його застосування. Загальна схема розрахунку інвестицій враховує суму всіх витрат на винахід і просування бренду, включаючи різні дослідження, творчі розробки, витрати на рекламу тощо. Але оцінка інвестицій у бренд, якою варто користуватися в період прийняття рішення про необхідність створення бренду, не є оцінкою вартості самого бренду, яка передбачає розгляд та розрахунок вартості багатьох складових, що впливають на ефективність вкладень у бренд.

Поєднання питань оцінювання ефективності управління компанією та оцінювання інвестицій у бренд стають вельми актуальними для компаній у таких ситуаціях:

— визначення ролі бренду у формуванні ринкової вартості компанії для сторонніх інвесторів;

— оцінювання ефективності діяльності маркетингової служби, процесу бюджетування як інформації для власника компанії;

— ранжирування брендів та визначення їх місця в загальному рейтингу національних та міжнародних брендів;

— необхідність виявлення ключових чинників, котрі підвищують вартість бренду.

Отже, інвестиційний характер коштів, які застосовуються при створенні, розвитку та

просуванні бренда, є другою передумовою виконання потреби в оцінці його вартості.

Розвиток ринкових відносин між суб'єктами ринку передбачає можливість певних змін (тимчасових, часткових, юридичних) та дій у бізнесі з таких причин:

- бажання власника продати бізнес для обґрунтування ціни угоди при купівлі-продажу; вартість нематеріальних активів становить до 50—60% від загальної вартості компанії [2, с. 13];

- необхідність віддати бізнес у довгострокову оренду для розрахунку ціни оренди — ренти;

- використання бренда як додаткової гарантії при отриманні позик;

- реструктуризація компанії та продаж частини компанії, у т.ч. акціонування, випуск та продаж акцій;

- використання вартості бренда як внеску до статутного капіталу під час створення нового підприємства;

- необхідність у злитті або поглинанні однією компанією іншої;

- влаштування франчайзингової схеми поширення бізнесу для розрахунку вартості франшизи;

- необхідність оптимізації оподаткування через механізм виплати роялті за ліцензійними угодами за використання товарного знаку;

- укладання ліцензійних угод на використання бренда;

- страхування бренда з метою запобігання підробок, для визначення розміру страхової премії через визначення збитку від фальсифікації товарів і послуг.

Необхідність проведення перелічених змін та дій є третьою передумовою необхідності проведення оцінки вартості бренда.

Четвертою передумовою проведення оцінки вартості бренда є економічна доцільність, яка виникає в компанії в таких випадках:

1. Необхідність розуміння частки прибутку, який приносить саме бренд (для корегування стратегії розвитку компанії, зміни асортиментного ряду).

2. Оцінка можливості домінування бренда в конкретній категорії, визначення сили бренда, що необхідно за помітного підвищення ціни.

3. Надання свідчення вартості бренда державним чи судовим органам, іншим зацікавленим особам.

4. Зміна оцінки — засіб мотивації персоналу.

Кендюхов О.В. пропонує групувати всі методи оцінки вартості бренда у два напрями [3].

Цей методологічний підхід до класифікації методів оцінки вартості бренда використовує за базові напрями розподілу дуже близькі за змістом критерії, що робить систему методологічного підходу нечіткою. Причина у слабкій, несуттєвій різниці між ключовими поняттями "вимірювання" та "оцінювання". Вимірювання — це процес визначення числового значення величини, а також дія, спрямована на її знаходження; якщо йдеться про вимірювання економічної категорії, то, по-перше, для числового значення виміру категорії використовується грошова одиниця як універсальний еквівалент, а, по-друге, кожне вимірювання повинно бути оцінено, інакше воно втрачає сенс, особливо, якщо йдеться про оцінку якоїсь категорії. Оцінювання — це визначення ціни, вартості, кількості, якості продукції, якості ресурсів, придатності тощо; аналіз даних, обстановки. Отже, вимірювання є першим кроком до оцінювання, саме тому різниця між ними нечітка, хитка.

Другий методологічний підхід проведення оцінки вартості бренда запропонований Ю. Нестеровою, яка класифікувала існуючі методи за двома іншими напрямками — прямі та непрямі методи. Її позицію поділяє й А. Малик [4, с. 63]. Пряму оцінку роблять на основі грошових коштів, що витрачені на комунікаційні вкладення в розвиток бренда. Непрямі передбачають елементи, які бренд може додати до вартості звичайного товару з тієї ж категорії. До прямих методів оцінки вартості бренда автор віднесла:

1. Метод сумарних витрат, який полягає в підрахунку всіх витрат на створення, розвиток та просування бренда.

2. Метод оцінки результатів використовується під час планування майбутніх обсягів продаж, зазвичай використовують рівняння, які дозволяють корелювати витрати на рекламу з обсягом споживання.

3. Метод оцінки франшизи дозволяє визначити майбутні доходи через кількість та вартість франшизи.

Непрямі методи оцінки вартості бренда:

1. Метод додаткового доходу дозволяє визначити перевагу бренда над звичайним товаром в аналогічній категорії продукції за рахунок більшої ціни.

2. Метод майбутніх доходів, за яким підрахунок майбутніх доходів здійснюється на основі фінансових показників останніх років, з яких вираховують основні витрати, включаючи податки і проценти за кредитами. Після чого розраховують ту частину доходу, яку приносять

нематеріальні активи компанії. З неї вираховують прибуток від використання інтелектуальної вартості — це і називають прибутком, який принесе бренд у майбутньому.

3. Метод надмірного доходу дозволяє оцінити, наскільки збільшаться доходи від продажу брендованого товару з урахуванням фактичних тенденцій, які склалися у компанії протягом останніх років.

4. Метод сумарних витрат на розвиток бренда передбачає підсумовування всіх витрат компанії на створення та розвиток бренда за весь період його існування.

5. Метод дисконтної ставки дозволяє оцінювати остаточну вартість ефективних інвестицій у розробку бренда та його просування на ринок.

6. Ринковий метод.

7. Метод надходжень використовують як контрольний через визначення частини доходу компанії, яка отримана за рахунок нематеріальних активів, помноженої на індекс акцій, що у свою чергу вираховується як відношення ринкової ціни акції до "чистого" доходу на кожну акцію.

8. Метод розрахунку витрат на заміщення бренда потребує порівняння оцінюючого бренда з абстрактним товаром тієї ж категорії через встановлення величини затрат на "доведення" невідомого товару до рівня бренда.

9. Метод росту притоку готівки передбачає вимірювання фінансових надходжень від продажу бренда, з яких вираховують усі витрати на розробку, реєстрацію і просування бренда, та порівнюють з надходженням готівки від продажу звичайного товару тієї ж категорії, аналогічного за призначенням і якістю.

10. Метод відрахувань за використання бренда: сума всіх відрахувань, помножена на тривалість життєвого циклу товару, і є вартістю бренда.

11. Метод доходу за акціями використовує ринкову ціну акцій компаній, динаміку цін акцій на фондовій біржі і рентабельність однієї акції (співвідношення: Ціна акцій / Дохід по акціям). Більшість фінансових аналітиків вважають це співвідношення досить точним індикатором вартості бренда.

Третій методологічний підхід до класифікації методів оцінки вартості брендів запропоновано О.В. Черніковою, яка поділяє всі методи оцінки вартості бренда на три напрямки: експертний, витратний і ринковий. Перший базується на експертних висновках фахівців, другий ґрунтується на витратах, пов'язаних з підтримкою бренда, третій пов'язується з рин-

ковою ціною компанії-власником відомих брендів [7, с. 229].

Посилаючись на методологічний підхід до класифікації методів оцінки вартості брендів, О.В. Чернікова розглядає лише експертний метод оцінювання та метод "Аналізу та оцінки вартості бренда" (розроблений консалтинговою компанією V-RATIO — "BrandValuation&Analysis", як інтегрований метод з кількох відомих методик західних компаній Interbrand и BrandFinance [5, с. 63]. Цей метод не відноситься до затратного або до ринкового методів, а є, найімовірніше, економічним (фінансовим) методом оцінки вартості бренда.

Наступний методологічний підхід до класифікації методів оцінки вартості бренда запропонували Н.М. Шмиголь та А.А. Антонюк [6, с. 230], розподіливши всі методи на монетарні та якісні (немонетарні), де монетарні методи зумовлюються знаходженням вартості бренда в грошовому еквіваленті, а немонетарні — встановленням індикаторів популярності, бренд іміджу, перевагами бренда, надійністю бренда.

Для визначення методів оцінки вартості бренда необхідно спиратися на модель його побудови та вибирати методи оцінки відповідно до кожної складової цієї моделі. У цьому випадку методологічний підхід до класифікації методів визначення вартості бренда буде відповідати структурній моделі бренда, яку покладено в основу його побудови. Усі моделі принципово об'єднує наявність умовних трьох основних складових: матеріальної, інформаційної та ідеологічної. Товар, як матеріальна основа бренда має фізичні характеристики, які забезпечують якість та функціональність товару; платформа бренда, яка включає його основну ідею, асоціативний ряд бренда, образи-уявлення, образи-персонажі, складає ідеологічну основу бренда, а інформація та комунікативний зв'язок зі споживачами створюють інформаційний простір бренда.

Складові взаємодіють між собою та підтримують одна одну. Так, матеріальна складова, яка узагальнює товар з його функціональними характеристиками, ніколи не отримує статус бренда без належної історії, легенди та інших важливих елементів, які утворюють ідеологічну платформу бренда. Поєднання тільки матеріальної та ідеологічної складових залишає товар невідомим для широкого кола споживачів.

Кожна складова оцінюється за відповідною методикою, яка їй властива. Функціональну цінність товару Л.В. Балабанова пропонує ви-

значати за допомогою моделі Кано, сутність якої полягає "у визначенні реакції споживачів на характеристики товару, що відображають дані цінності" [1, с. 87].

Для оцінки споживчого сприйняття була розроблена особлива методика опитування споживачів, при якій кожне питання ставиться двічі: у позитивній і негативній формах. Звівши разом відповіді на обидва питання, встановлюють тип характеристики продукції.

Аналіз емоційної цінності бренда надасть можливість оцінити вартість ідеологічної складової через визначення середньої арифметичної бальної оцінки таких показників, як характер та почуттів та емоцій споживача, сила виявлення емоцій та почуттів, рівень ієрархічності емоцій та почуттів.

ВИСНОВКИ

Проведення загальної оцінки вартості бренда повинно включати оцінку кожної складової: матеріальної, інформаційної, ідеологічної. Урахування передумови проведення оцінки вартості бренда допоможе зорієнтуватися з вибором відповідного методологічного підходу та найбільш точного методу оцінки. Відсутність єдиного погляду на проблему розкриває простір для подальшого дослідження та дискусій з цього питання.

Невирішеними залишаються питання методологічного характеру. Різні погляди на природу і зміст нематеріальних активів, відсутність єдиних підходів стосовно їх визнання, класифікації, оцінювання та розкриття інформації у звітності підприємств ускладнюють їх застосування у вітчизняній практиці.

Під час управління брендом слід акцентувати його взаємозв'язок з продуктом (товаром) і категорією. Одну з ключових ролей в бренд-менеджменті грає сам продукт (товар) і його специфіка. Життєвий цикл продукту відрізняється від життєвого циклу бренду. Він обмежений життєвим циклом продукту, в той час як бренд може існувати в формі різних продуктів і їх версій тривалий період часу, який бренд-менеджери намагаються продовжити шляхом постійної зміни продукту.

Література:

1. Балабанова Л.В. Бренд-менеджмент підприємств на основі маркетингу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.В. Балабанова, Я.В. Приходченко; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, Ін-т економіки і упр., каф. маркетинг. менедж. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. — 288 с.

2. Горбаль Н.І. Тенденції та перспективи розвитку брендингу в умовах євроінтеграційних процесів в Україні / Н.І. Горбаль, Л.Ю. Окань, С.Б. Романишин // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". — 2015. — № 835. — С. 10—17.

3. Кендюхов О.В. Брендинг: принципи управління та методологія оцінки: монографія [Електронний ресурс] / О.В. Кендюхов. — Режим доступу: <http://www.nbene.narod.ru/market/fmarket12.htm>

4. Нестерева Ю. Методи оцінки вартості бренда / Ю. Нестерева // Маркетинг в Україні. — 2006. — № 3. — С. 61—64.

5. Нусінова О.В. Оцінювання репутації підприємства: кількісні та якісні підходи / О.В. Нусінова // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. — 2011. — Вип. 4. — С. 125—129.

6. Шмиголь Н.М. Аналіз методів оцінювання ринкової вартості бренда / Н.М. Шмиголь, А.А. Антонюк // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. — 2013. — Вип. 2. — С. 228—231.

7. Черникова Е.В. Оцінка стоимости бренда [Электронный ресурс] / Е.В. Черникова. — Режим доступа: <http://www.nbene.narod.ru/market/fmarket12.htm>

References:

1. Balabanova, L.V. (2011), Brand-management pidpriemstv na osnovi marketynhu [Brand management of enterprises based on marketing], DonNUET, Donetsk, Ukraine.

2. Horbal', N.I. (2015), "Trends and prospects of branding development in the context of European integration processes in Ukraine", Visn. Nats. un-tu "L'viv. politekhnika", vol. 835, pp. 10—17.

3. Kendiukhov, O.V. (2012), "Branding: management principles and methodology for evaluation", available at: <http://www.nbene.narod.ru/market/fmarket12.htm> (Accessed 10 April 2020).

4. Nestereva, Yu. (2006), "Methods of estimating brand value", Marketynh v Ukraini, vol. 3, pp. 61—64.

5. Nusinova, O.V. (2011), "Assessing the reputation of the company: quantitative and qualitative approaches", Derzhava ta rehiony. Ser. Ekonomika ta pidpriemnytstvo, vol. 4, pp. 125—129.

6. Shmyhol', N.M. and Antoniuk, A.A. (2013), "Analysis of methods for assessing the market value of the brand", Derzhava ta rehiony. Ser. Ekonomika ta pidpriemnytstvo, vol. 2, pp. 228—231.

7. Chernykova, E.V. (2006), "Brand Valuation", available at: <http://www.nbene.narod.ru/market/fmarket12.htm> (Accessed 10 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 23.04.2020 р.

УДК 633.791:663.423.6]:330.131.52

Т. С. Муляр,
к. е. н., доцент, завідувачка економічним відділенням,
Житомирський агротехнічний коледж
ORCID ID: 0000-0002-0689-8945

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.84

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ХМЕЛЕПРОДУКЦІЇ

T. Muliar,
PhD in Economics, Assistant Professor, the Head of Economic Department,
Zhytomyr Agrarian and Technical College

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF ECONOMIC EFFICIENCY OF HOP PRODUCTS PRODUCTION

У статті обґрунтовано актуальність проблеми підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції. Досліджено та розкрито різноманітні підходи щодо комплексу організаційно-технічних, технологічних та мотиваційних заходів під час виробництва хмелепродукції, які дадуть можливість зменшити витрати на одиницю цієї продукції. Встановлено задачі, які стоять перед виробниками хмелепродукції в мінливому зовнішньому середовищі. Визначено напрями, впровадження яких у поточну діяльність хмелепідприємств забезпечить підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції. Запропоновано збільшити обсяги виробництва за рахунок закладання нових площ хмеленасаджень високопродуктивними сортами, підвищити рівень врожайності альфа-кислот; упроваджувати маловідходні та безвідходні технології; застосовувати сучасну спеціалізовану техніку, використовувати комплекс добрив, засоби захисту рослин; забезпечувати підготовку висококваліфікованого персоналу, формувати кооперативні об'єднання зі спільного використання сучасної хмелярської техніки, складів зі зберігання готової хмелепродукції, спеціального транспорту; проводити рекламні заходи, скорочувати витрати на збут; створити та забезпечити функціонування територіально-галузевого хмелярського кластера.

This article describes the urgency of issue of improvement of economic efficiency of production of hop products. It researches and explains various approaches to the complex of organization and technical, technological and motivation means during the production of hop products, which will give the opportunity to decrease the expenses per one unit of this product. It establishes tasks to the producers of hop products in changeable environment. This article establishes directions, the implementation of which in the ongoing activity of hop production companies will ensure the improvement of the economic efficiency of hop products production.

This proposes to increase production volumes by laying new reclamation areas with high-yielding varieties; to increase the level of yield of alpha acids by implementing complex technological measures aimed at introducing the required standards of organic, mineral, especially nitrogen, fertilizers per 1 ha of hop; timely harvesting of hops in the shortest possible time, adherence to the temperature mode, drying cones of hops, which in drying chambers should not exceed + 65 °C; complete provision of warehouses-refrigerators for long-term storage of finished hop products; implement low-waste and non-waste technologies; apply modern specialized equipment; systematically implement upgrading and technological changes, using modern experience of using resource-saving technologies; to provide training of highly qualified personnel, to form cooperative unions on sharing of modern hop technique, warehouses for storage of hop products, special transport; conduct advertising activities, reduce marketing costs; to create and ensure the functioning of the territorial-branch hop cluster. And also to use relatively small capital investment options of investment projects, comparatively cheaper analogues of materials; limit material costs and encourage their reduction; implement a quality management system for hops; take measures to increase the level of labor productivity; reduce transaction costs; conclude direct agreements with consumers of hop products in order to save money on advertising.

Ключові слова: економічна ефективність, виробництво, хмелепродукція, хмелепідприємство, доходи, витрати.

Key words: economic efficiency, production, hop products, hop production company, incomes, expenses.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції здійснюється, з метою збільшення доходів та зменшення витрат

на одиницю цієї продукції. Основними напрямами збільшення вигод хмелярських підприємств, від виробництва продукції є заходи щодо підвищення реалізаційної ціни на хмеле-

продукцію через поліпшення його якісних характеристик, провадження відповідних маркетингових заходів, збільшення обсягів продажу, забезпечення кращих умов продажу, скорочення витрат на збут продукції тощо.

Досягнення хмелярськими підприємствами у стратегічній перспективі запланованих масштабів виробництва хмелярської продукції потребує здійснення комплексу заходів щодо підвищення його ефективності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика розвитку хмелярських підприємств та обґрунтування організаційних заходів з забезпечення досягнення прийнятного рівня їх економічної ефективності проаналізована в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема: М.Г. Михайлова, Р.І. Рудика, С.М. Рижука, А.В. Проценко, Т.С. Муляр, Т.М. Ратошнюк, Д.А. Саїнського, Т.Ю. Приймачук, В.В. Любченка, Г.М. Милости, А. Anon, D. Sugier, L. Kettner, H. Kohlmann та ін. Однак, незважаючи на багатоаспектність наукових досліджень, питання підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції сприятимуть зростанню доходів хмелепідприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження різноманітних поглядів щодо комплексу організаційно-технічних та технологічних заходів з метою визначення можливих напрямів підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність виробництва хмелю в Україні залежить від дії багатьох об'єктивних чинників, визначальним з яких є кон'юнктура ринку.

Нинішня ситуація, що склалася на ринках хмелепродукції, є сприятливою і характеризується трендом на підвищення ціни, обумовлюючи високий рівень ефективності. Слід очікувати, що з досягненням паритету між попитом і пропозицією динаміка цін на хмелепродукцію у середньостроковій перспективі стабілізується, а резерви підвищення ефективності за рахунок ринкового чинника значною мірою вичерпаються. Через це важливість внутрішніх чинників підвищення ефективності виробництва хмелепродукції у перспективі зростатиме, враховуючи це хмелярським підприємствам вже у короткостроковій перспективі варто пе-

реглянути свої стратегії і плани розвитку з тим, щоб посилити господарські заходи з забезпечення досягнення високого рівня ефективності виробництва і збуту хмелепродукції, а по можливості, його підвищити.

З цією метою хмелярським підприємствам пропонується здійснювати такий комплексний підхід щодо збільшення масштабу виробництва та зростання обсягів закладання нових, реконструкцію існуючих плодоносних хмільників, підвищення рівня врожайності шишок хмелю насамперед виходу альфа-кислот; упровадження маловідходних та безвідходних технологій, які забезпечують скорочення втрат продукції, максимальне збереження цінних властивостей, і мінімізацію відходів; застосування сучасної спеціалізованої техніки, підготовка висококваліфікованого персоналу, облаштування хмільника, використання високопродуктивних сортів, добрив, засобів захисту рослин, покращення умов зберігання; участь у різноманітних кооперативних об'єднаннях, спільному використанні сучасної хмелярської техніки, складів зі зберігання готової хмелярської продукції, спеціального транспорту; отримання необхідних послуг від сторонніх організацій; проведення рекламних, логістичних заходів, скорочення затрат на збут; участь у створенні та функціонуванні кластерних об'єднань.

Наступний комплекс дій, спрямованих на підвищення економічної ефективності хмелярських підприємств полягає у скороченні витрат щодо виробництва та реалізації виробленої хмелярської продукції, має передбачати наступні дії: застосовування порівняно мало капіталомістких варіантів інвестиційних проєктів хмелярських підприємств з розширення масштабу виробництва; лімітування матеріальних витрат та їх стимулювання; застосування порівняно дешевших аналогів матеріалів і витрат; запровадження систем управління якістю виробництва хмелю; здійснення заходів з підвищення рівня продуктивності праці; скорочення транзакційних витрат; економія коштів на рекламних заходах шляхом укладання прямих угод із споживачами продукції.

Збільшення розміру продуктивних площ хмільників може відбутися також за рахунок реалізації законодавчих ініціатив, спрямованих на компенсацію хмелярам виробничих витрат, пов'язаних з придбанням посадкового матеріалу відповідно до існуючих норм з розрахунку на одиницю площі.

Важливим чинником підвищення урожайності хмелю є системне впровадження модер-

нізаційно-технічних змін, використання сучасного досвіду застосування ресурсощадних технологій під час виконання агротехнічних заходів, пов'язаних з внесенням мінеральних та органічних добрив, обробітком ґрунту, доглядом за хмільниками, а також боротьбою зі шкідниками та хворобами.

Застосування високопродуктивного садивного матеріалу, є важливим резервом значного збільшення урожайності хмелю. Включення до Реєстру сортів в Україні нових сортів хмелю дасть можливість закладати нові, продуктивніші сорти, більш стійкі до різних хвороб, шкідників, та привабливі для використання у пивоварній індустрії.

У перспективі слід надавати перевагу ароматичній групі сортів хмелю. Їхня частка насаджень, складає понад 80%. Високоякісне пиво виробляється виключно з ароматичної групи сортів хмелю з рівнем вмісту альфа-кислот у межах 5—11%, аналогічний показник у гірких сортах складає — 7—15%. Хмелярська продукція, яка реалізується на ринку, має містити не менше 6% альфа-сполук у своєму складі. Нині найбільш перспективними в Україні сортами хмелю ароматичної групи є: "Національний", "Заграва", "Слов'янка", "Злато Полісся", "Гайдамацький", "Клон-18", "Староволинський" і "Тріумф".

Оптимальний рівень альфа-кислот, може бути досягнуто шляхом: здійснення комплексних технологічних заходів, спрямованих на внесення необхідних норм органічних, мінеральних, особливо азотних, добрив у розрахунок на 1 га хмільників; своєчасного збору врожаю хмелю в найстисліші терміни; дотримання температурного режиму, сушіння шишок хмелю, який у сушільних камерах не повинен перевищувати + 65 °С; повного забезпечення складами-холодильниками для тривалого зберігання готової хмелярської продукції. Найбільш тривале зберігання корисних речовин у виробленій хмелярській продукції під час холодильного зберігання відбувається за умови дотримання визначеного температурного режиму від 0 до 8 °С [11].

Вагомим фактором підвищення рівня економічної ефективності вітчизняних хмелярських підприємств є цілеспрямоване запровадження організаційно-технічних заходів щодо недопущення втрат готової хмелярської продукції, максимального збереження її цінних властивостей та мінімізації виробничих відходів.

Враховуючи, що втрати хмелярської продукції виникають, ще на етапі догляду за насад-

женнями, підприємствам необхідно особливу увагу приділяти дотриманню науково-обґрунтованих технологій. За даними досліджень Ю.І. Савченко, В.Б. Ковальова, Т.Ю. Приймачук, В.М. Венгера та інших науковців, вітчизняне хмелярство несе масштабні втрати через засмічення однорічними та багаторічними злаковими культурами й іншими бур'янами [12].

В.М. Венгер, Н.А. Федорчук, В.І. Якубенко звертають увагу на необхідність захисту хмільників від шкідників шляхом використання біологічних організмів (ентомофагів). Ними було доведено, що застосування спеціально розробленої в Інституті сільського господарства Полісся НААН (м. Житомир) технології біологічного захисту хмелю від шкідників та хвороб дозволяє на 30—40%, скоротити застосування хімічних засобів захисту, зменшити забруднення зовнішнього середовища і збільшити врожайність хмелю на 1,5—2 ц/га [13].

З метою боротьби із шкідниками хмелю його насадження необхідно першочергово очищати від бур'янів, в якому поширюються шкідники та хвороби. Втрати врожаю від них можуть досягати 10—20% з одночасним погіршенням якості шишок хмелю.

Вчені, виявили, що комплексна агротехніка, спрямована на боротьбу з бур'янами, економить матеріальні витрати. Витрати праці на 1 га майже скорочуються на 200 люд./год. Економічний ефект від збереження врожаю у 3 рази перевищує вартість додатково затрачених коштів на придбання хімічних засобів захисту [14]. Ефективну боротьбу з бур'янами доцільно здійснювати шляхом засівання міжрядь хмелю сидератами, зокрема озимим ріпаком і олійною редькою. З цією метою також доцільно використовувати вико-вівсяні суміші, посіви люпину жовтого й інші сільськогосподарські культури.

Впровадження безвідходних технологій у хмелярстві може розглядатись як додатковий управлінський інструмент щодо підвищення рівня економічної ефективності. Завдяки цьому хмелярські підприємства можуть оптимізувати власне виробництво, шляхом створення максимально замкнених виробничих систем, збільшення ефективності використання сировини, освоєння виробництва хмелепродукції з новими якісними характеристиками, виробництва готової продукції, за рахунок повторної переробки відходів, налагодження замкненої системи забезпеченості виробництва водою, мінімізації впливу виробничих відходів на навколишнє природне середовище тощо.

Використання сучасної високопродуктивної техніки має пріоритетне значення для під-

вищення економічної ефективності хмелярських підприємств. Це підтверджують і наукові дослідження Д. А. Саїнського, якими встановлено, що понад 80% керівного складу хмелярських підприємств пов'язує ефективність здійснення виробничих процесів у хмелярстві з моральним зносом застосовуваних технічних засобів та механізмів [15].

Ураховуючи, що втрати праці хмелярських підприємств у декілька разів перевищують загальноєвропейський рівень, їм доцільно першочергово використовувати найбільш продуктивну сучасну техніку на ділянках виробництва, які є найбільш трудомісткими. В попередні періоди вченими було встановлено, що застосування сучасних технічних засобів під час збирання врожаю шишок хмелю і заміни ручної праці зменшує витрати праці до 400 люд.-год./га, частка якої нині перевищує 70 % [16].

Широке впровадження сучасної високопродуктивної техніки дозволить мінімізувати втрати шишок хмелю під час їх збирання, сушіння та зберігання в складських умовах.

Хмелярське підприємство, може досягти значних економічних успіхів у разі достатньої забезпеченості кваліфікованим складом працівників. Ефективність хмелярського підприємства, визначає не загальна чисельність персоналу, а його якісний професійний рівень. Адже за рівних умов кращих економічних показників досягнуть ті хмелярські підприємства, в яких рівень фаховості задіяного персоналу був порівняно вищим.

Здійснення заходів з підвищення продуктивності праці на хмелярських підприємствах є важливим кроком на шляху до поліпшення їх економічної ефективності. З огляду на це, хмелярським господарствам слід здійснювати організаційні заходи щодо розвитку професійних знань, навичок власного персоналу. Зазначені заходи необхідно розпочати зі складання, плану-графіку календарних робіт, у якому має бути передбачено: виділення площ під конкретні сорти хмелю; визначення видів та термінів виконання технологічних робіт, пов'язаних з вирощуванням та доглядом за хмільником; розрахунок потреби працівників з необхідною кваліфікацією тощо. Графік календарних робіт, доцільно складати на декаду, квартал, рік.

Враховуючи, що вітчизняне хмелярство є найбільш капіталомістким, підвищення продуктивності праці може відбутися в разі комплексної механізації та автоматизації основних напрямів виробництва.

Особливу роль в підвищенні продуктивності праці, на базі хмелярських підприємств відіграє

впровадження освітніх програм спрямованих на підвищення кваліфікації персоналу та рівень його мотивації. Мотиваційна складова є вагомим фактором, підвищення продуктивності праці, яка зацікавлюватиме персонал хмелярських підприємств до кращого виконання їхніх посадових обов'язків та професійного розвитку. Основним результатом такого стимулювання стане значне зростання прибутку, розмір якого може значно переважати розмір стимулюючих затрат.

Досліджуючи шляхи професійного розвитку персоналу хмелярських підприємств, окремі науковці зосереджують увагу на його управлінській складовій. Зокрема, Т.С. Муляр вважає, що головне завдання керівництва хмелярського підприємства має полягати в оптимізації витрат, пов'язаних з виробництвом продукції хмелярської переробки. Тому головними ознаками вирішених керівництвом хмелярського підприємства завдань має бути зростання економічної ефективності, збільшення обсягів виробництва хмелярської продукції, докорінна перебудова управлінських підходів на мікро- та макрорівнях [17].

Системне впровадження техніки та її оновлення на інноваційній основі дасть можливість хмелярським підприємствам суттєво скоротити витрати часу на виробництво одиниці продукції, забезпечивши тим самим використання персоналу для інших робіт.

Підвищення продуктивності праці у хмелярстві значно залежить від заходів з модернізації на інноваційній основних важливих процесів виробництва та переробки шишок хмелю. А.В. Проценко було доведено, що порівняно з ручним способом механізація основних напрямів робіт в хмелярстві, знижує витрати праці у 2,8 рази, фінансові затрати — на 18,4 %, що в підсумку зменшує загальний розмір грошових затрат на одиницю площі. Так, за умови заміщення найбільш трудомістких процесів технікою у хмелярстві досягається суттєве зменшення розміру і частки витрат на оплату праці, та відповідне збільшення часток засобів захисту рослин, нафтопродуктів, добрив та амортизації [18].

Враховуючи специфіку технології вирощування хмелю значні резерви підвищення економічної ефективності хмелярських підприємств знаходяться в удосконаленні організаційно-технічних заходів, спрямованих на облаштування та подальше забезпечення розвитку плодоносного хмільника — облаштування шпалер, застосування високопродуктивних сортів, мінеральних і органічних добрив, засобів захи-

сту хмелю, поліпшення умов зберігання вирощеного врожаю хмелю тощо.

Однією з важливих та найбільш вартісною складовою капітальних витрат у хмелярстві є встановлення шпалер з підвісками. Так, вартість закладення хмільника в Україні нині становить 1,0—1,3 млн грн/га. Значну частину з цієї суми буде витрачена саме на будівництво шпалер, решта — на закладання насаджень хмелю та догляд за ним до введення в експлуатацію, придбання спеціальних технічних засобів тощо.

Враховуючи, що необхідний технічний стан хмелярської шпалери є важливим чинником одержання високих врожаїв шишок хмелю, В.В. Зіновчук, В.В. Шабликін і Т.М. Ратошнюк звертають увагу на необхідності максимально ефективного використання наявних хмелярських шпалер, за рахунок здійснення сортозаміни і сортооновлення й відновлення загублених та зрідених насаджень на хмелешпалері [19].

З огляду на потребу в ремонті насаджень хмелю на значних площах під хмелярськими шпалерами, а в окремих випадках на необхідності їх нового закладання, Д.А. Саїнський акцентує увагу на необхідності першочергового спрямування інвестицій на ці цілі, зазначаючи, що частка незайнятих з різних причин шпалер щорічно зростає. Тому вітчизняні хмелярі використовують лише половину наявних шпалер, що обумовлює необхідність здійснення сортооновлення новими насадженнями з високопродуктивних сортів хмелю [20].

Враховуючи, що вартість облаштування хмелярської шпалери, за період з 2012 по 2016 рік зросла майже вдвічі (з 118,6 по 203,5 тис. грн/га), М.Г. Михайлов пропонує здійснювати організаційні заходи, спрямовані на оновлення хмелярського обладнання та впровадження інноваційних хмелярських засобів. На думку науковця, такий захід забезпечить покращення якості виконуваних робіт, збільшить продуктивність праці, зменшить можливі втрати врожаю шишок хмелю [21].

Найважливішими умовами підвищення ефективності хмелярства є дотримання технології вирощування та догляду за насадженнями високопродуктивних сортів хмелю, застосування системи добрив і засобів захисту хмільника, створення належних умов для збереження готової продукції. Синергетичний ефект дії зазначених чинників полягатиме у покращенні усіх економічних показників хмелярських підприємств.

Стратегія хмелярського підприємства на збільшення площ високопродуктивних насад-

жень хмелю дозволить одержувати високі та стійкі врожаї шишок хмелю протягом тривалого періоду, підвищити стійкість насаджень до різних хвороб, шкідників та природно-кліматичних змін. На думку Р.І. Рудика, А.В. Проценко та О.В. Свірчевської, широке використання селекційної групи сортів хмелю є надійним способом, мінімізації виробничих витрат, нарощування обсягів хмелю з найкращими пивоварними якостями. Науковці розглядають інноваційний чинник як комплексну взаємодію соціально-економічної, технологічної, організаційної та екологічної складових.

З метою розширення існуючих ринків збуту готової хмелярської продукції, її виробникам доцільно орієнтуватися на зміни в потребах пивної індустрії. Прикладом цього є хмелярське підприємство "Івановицьке-2008" Житомирської області, яке завдяки плідній співпраці науковців та спеціалістів-хмелярів, досягло збільшення виробництва хмелю сорту тонкоароматичної групи "Національний". Завдяки чому було задоволено потребу пивзаводів у хмелярській сировині, а споживачів — у високоякісному марочному пиві. Відбулося значне покращення пивоварних якостей хмелю, зросла його врожайність. Розмір отриманого економічного ефекту, від впровадження даного сорту у цьому господарстві склав 44,4 тис. грн/га насаджень [22].

Збалансоване внесення необхідного складу органічних та хімічних добрив (особливо азотних) дозволяє хмелярам одержати значний ефект. Оскільки більша частина плодоносних хмільників зосереджена у Житомирській області з поширеними дерново-підзолистими ґрунтами, система підживлення насаджень хмелю має особливості.

Дослідженнями О.П. Стецюка та О.М. Ільїнського встановлено доцільність оптимального поєднання мінеральних, органічних добрив та сидератів, що забезпечує найбільше зростання врожайності хмелю сорту "Слов'янка" — 10,5 ц/га (86,1%) "Пивовар" — на 11,0 ц/га (64,7%). Вчені встановили, що для підвищення врожайності хмелю, а особливо альфа-кислот у ньому, найважливіше значення має застосування комплексних добрив [23].

Практичні дослідження встановили, що внесення окремих видів хімічних добрив типу "Маршал 25" у чітко визначених пропорціях збільшують розмір урожайності хмелю на 1,3—2,5 ц/га.

Одержання високих врожаїв шишок хмелю залежить від правильного та своєчасного застосування засобів захисту плодоносного хме-

лю від шкідників. Так, на думку Бабича О.А. та Білявської Л.О., зазначений агротехнічний захід може бути ефективний лише за умови комплексної дії різних спеціальних чинників [24].

Належно організований хімічний захист хмільника від павутинного кліща, на думку Венгера О.В., Якубенко І.В., Федорчука Н.А. доцільно здійснювати шляхом використання якісних препаратів, чіткого дотримання визначених технологією строків проведення робіт та термінів виникнення захворювань насаджень чи появи шкідників.

Результати досліджень вчених виявили, що комбінація певних сумішей для обприскування проти шкідників сприяє підвищенню врожайності хмелю в господарствах у середньому на 6,5—7,5 ц/га, що забезпечує окупність витрат [25].

Для упередження втрат врожаю шишок хмелю важливо забезпечити обробку плодоносних хмільників проти вірусних захворювань. Згідно з розрахунками Никитюк Ю.А. та Бойко А.А., у разі сильного ураження плодоносного хмільника вірусними хворобами його врожайність скорочується на 72,5%, знижується ціна реалізації, внаслідок чого хмелярські підприємства зазнають значних економічних збитків [26].

Важливим напрямом підвищення ефективності господарської діяльності хмелярських підприємств є створення власних або на кооперативних засадах потужностей з переробки шишок хмелю в гранули та екстракти. Дослідження вітчизняних вчених встановили, що найефективнішим способом тривалого збереження цінних речовин є переробка в гранули типу 90, які за своїм хімічним складом практично ідентичні шишковому хмелю. Використання зазначеної технології забезпечує тривале збереження хмелярської продукції з мінімальними втратами її якісних показників, зручне транспортування та дозування в пивоварінні, а також виробництво якісного пива [27; 28].

Одним з найкращих підприємств з перероблення шишкового хмелю в гранули є ТОВ "Хопштайнер Україна". Його переробні потужності складають 1600 т хмелю-сирцю за сезон. На цьому підприємстві встановлено сучасне німецьке устаткування фірми "Пробст" потужністю виробництва гранул 500—550 кг/год з дотриманням стандартів якості [29].

Ефективність зберігання готової хмелярської продукції у вигляді гранул типу 90 була підтверджена науковими дослідженнями Бобра А.В. та Ригуна В.П. Авторами встановлено,

що якісні характеристики гранул типу 90 ароматичних і гірких сортів найкраще зберігається у вакуумній упаковці та вуглекислому середовищі при $t 0 + 2^{\circ}\text{C}$ [30].

Проте багато хмелярських підприємств не мають достатніх фінансових та інших ресурсів на створення потужностей з перероблення хмелю. На думку Ратошнюк Т. М., досягнення економічної ефективності за рахунок налагодження кооперативних зв'язків в хмелярстві забезпечується, в разі вирішення завдань, пов'язаних з наданням послуг хмелярським підприємствам за рахунок створення та функціонування маркетингових, постачальницьких, а також сервісних кооперативів. Створення кооперативних банків та кредитних спілок дасть змогу вітчизняним хмелярам одержувати більш вигідні кредити. Необхідність поширення кооперативних зв'язків набула у вирішенні питань пов'язаних із спільним переробленням хмелю-сирцю в гранули/екстракти. Основний ефект розвитку кооперативних зв'язків хмелярських підприємств, на думку Ратошнюк Т.М., полягає в розширенні існуючих та освоєнні нових ринків збуту хмелярської продукції. Ефективне управління якістю продукції в хмелярстві створює умови для значного збільшення економічного ефекту на основі кооперації виробників хмелю, його перероблення, реалізації, і диверсифікації сортів хмелю за строками їх дозрівання [31; 32].

Забезпеченість хмелярських підприємств достатнім рівнем матеріально-технічного обладнання відіграє ключову роль для вирішення питань підвищення їх економічної ефективності. Як вказує А.В. Проценко, мета формування кооперативних відносин полягає в налагодженні матеріально-технічного забезпечення хмелярських підприємств, створення складських потужностей і розширення ринків збуту хмелепродукції [33].

Основним індикатором досягнення економічного ефекту хмелярськими підприємствами, на думку Куровської Н.О., є зменшення рівня затрат на одиницю реалізованої хмелярської продукції. Зазначена практика може бути досягнута в разі одержання необхідних послуг за мінімальними тарифами, використання сучасної високопродуктивної техніки, обладнання, паливно-мастильних матеріалів тощо. Забезпечення матеріально-технічним обладнанням хмелярських підприємств на кооперативних засадах має відбуватись за прийнятними розцінками на такі послуги і здійснюватися незалежно від аналогічних умов посередників [34].

Стратегічні перспективи розвитку хмелярства можуть бути лише в напрямку створення

моделі хмелярських кластерів, які забезпечують досягнення визначених виробничих цілей за рахунок якісного комплексного ефекту змін. Зокрема, Муляр Т.С. розглядає впровадження кластерної системи управління у комплексній взаємодії з активною підтримкою держави, яка охоплюватиме маркетингову політику, модернізацію матеріально-технічної бази і збут готової продукції [35].

ВИСНОВКИ

Здійснення комплексу організаційно-технічних, технологічних та мотиваційних заходів при виробництві хмелепродукції, впровадження кластерної системи управління у комплексній взаємодії з активною підтримкою держави, яка охоплюватиме маркетингову політику, модернізацію матеріально-технічної бази і збут готової продукції, забезпечить стійкий економічний розвиток хмелярських підприємств. Підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції є запорукою реального економічного зростання хмелярських підприємств, зменшення рівня безробіття, підвищення добробуту сільських мешканців, розвитку об'єднаних територіальних громад.

Література:

1. Михайлов М.Г. Шляхи удосконалення матеріально-технічної бази хмелярських господарств / М.Г. Михайлов // Економіка АПК. — 2017. — № 12 — С. 58—63.
2. Михайлов М.Г. Формування матеріально-технічної бази хмелепідприємств на кластерній основі / М.Г. Михайлов // Економіка АПК. — 2017. — Вип. 27. Ч. 2. — С. 37—40.
3. Михайлов М. Г. Стратегічні напрями матеріально-технічної бази аграрних підприємств / М.Г. Михайлов // Економіка АПК — 2018. — № 1. — С. 10—16.
4. Рудик Р.І. Експортно-імпорتنі операції на ринку хмелепродукції / Р.І. Рудик // Економіка АПК — 2012. — № 2. — С. 103—109.
5. Стан галузі хмелярства в Україні та можливості підвищення її ефективності у сучасних умовах [Електронний ресурс] / С.М. Рижук, В.П. Сухораба, А.В. Проценко, П.П. Надточій // Наукові горизонти. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2019_7_7
6. Саїнський Д.А. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку хмелярства / Д.А. Саїнський // Економіка АПК. — 2015. — № 12. — С. 55—63.
7. Anon A. Hopfen — Rundschau / A. Anon // Wolncach. — 1991. — Т. 42. — № 3. — Р. 28—31.
8. Sugier D // Evaluation of the macro — element nutritional state of hops on the basis of the chemical analyses of leaves and soil / D. Sugier, C. Szwczuk // Lublin, 2002. — University of Agrikulture. — Р. 87 — 96.
9. Kettner L. Hallertauer Hopfenbau / L. Kettner. — Mainburbug, 1976. — Р. 67.
10. Kohlmann H. Der Hopfen / H. Kohlmann, A. Kastner // Wolnzach. — 1975. — Р. 14.
11. Михайлов М.Г. Інноваційно-інвестиційний розвиток матеріально-технічної бази хмелярських підприємств (теорія, методологія, практика): дис. докт. ек. наук: 08.00.04 / Михайлов М.Г. — Київ, 2018. — 374 с.
12. Інноваційний шлях розвитку хмелярства / За ред. академіка НААН Ю.І. Савченка. — Житомир: "Рута", 2011 — 112 с.
13. Ефективність біологічного захисту хмелю від шкідливих організмів / В.М. Венгер, О.В. Венгер, Н.А. Федорчук, І.В. Якубенко // Вісник Білоцерк. держав. аграр. ун-ту. — 2012. — №9. — С. 24—27.
14. Венгер В.М. Інтегрований захист хмелю від шкідників, хвороб та бур'янів / В.М. Венгер, О.В. Венгер, І.В. Якубенко // Пропозиція. — 2008. — №6. — С. 24—27.
15. Розвиток аграрного сектору в умовах трансформаційних змін: Матеріали Шостої міжнародної конференції молодих вчених (у заочній формі) / редкол: Ю.О. Лупенко та ін. — К.: ННЦ ІАЕ, 2014. — 168 с.
16. Програма розвитку хмелярства на 2011—2015 роки (проект) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=explorer&chrome=true&srcid=-0B7iSgtmRt—ZjU1MDRmODItNzYwNS00OTk-LWEyMDgtMjc5Mjg1Yjk0MTNj&hl=uk>
17. Муляр Т.С. Ефективність управління діяльністю підприємств галузі хмелярства / Т.С. Муляр // Економіка АПК. — 2010. — № 23. — С. 33—37.
18. Проценко А.В. Формування системи інтеграції науки виробництва в хмелярстві: дис. канд. ек. наук: 08.00.03 / Проценко А.В. — Житомир, 2015. — 233 с.
19. Зіновчук В.В. Тенденції розвитку галузі хмелярства в Житомирській області / В.В. Зіновчук, В.В. Шабликін, Т.М. Ратошнюк // Вісник ДАУ. — 2005.
20. Саїнський Д.А. Стан функціонування галузі хмелярства в Україні на сучасному етапі розвитку / Д.А. Саїнський // Вісник Хмельницького національного університету. — 2014. — №2. — С. 195—205.
21. Михайлов М.Г. Нормативна потреба в матеріально-технічних ресурсах як фактор

основи формування бази підприємства / М.Г. Михайлов // Агросвіт. — 2017. — № 18. — С. 63—68.

22. Рудик Р.І. Високопродуктивні сорти — основа інноваційного розвитку галузі хмелярства / Р.І. Рудик, А.В. Проценко, О.В. Свірчевська // Вісник аграрної науки. — 2013. — № 4. — С. 64—67.

23. Стецюк О.П. Ефективність удобрення хмелю на дерново-підзолистому ґрунті / О.П. Стецюк, Ю.М. Ільїнський // Вісник ДАЕУ. — 2008. — № 1. — С. 54—61.

24. Бабич О.А. Ефективність хімічних засобів захисту проти фітопаразитичних нематод хмелю / О.А. Бабич, Л.О. Білявська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Біологія, біотехнологія, екологія. — 2016. — № 234. — С. 52—57.

25. Венгер О.В. Ефективність застосування препаратів фірми "Кемтура агросолушенс" для захисту хмелю від шкідників та хвороб / О.В. Венгер, І.В. Якубенко, Н.А. Федорчук // Агропромислове виробництво Полісся. — 2013. — С. 105—110.

26. Никитюк Ю.А. Економічний аналіз ринку хмелю (*Humulus lupulus* L.) в Україні за сучасних технологій вирощування та переробки / Ю.А. Никитюк, А.Л. Бойко // Таврійський науковий вісник. — 2016. — № 96. — С. 42—50.

27. Підвищення якості пива із застосуванням хмельових препаратів / А.В. Проценко [та ін.] // Харчова промисловість. — 2007. — № 9. — С. 10—13.

28. Михайлов М.Г. Вплив ізомеризованих гранул на якість пива / М.Г. Михайлов, М.І. Ляшенко, А.В. Проценко // Наук. пр. Нац. ун-ту харчових технологій. — 2004. — № 15. — С. 25—27.

29. The competitiveness of type hop pellets type 90 of the domestic production / A.E. Meletyev, O.V. Svirchevska, A.V. Protsenko, M.G. Mykhailov // The Second North and East European Congress on Food: Book of Abstracts. — Kiev, 2013. — P. 82.

30. Бобер А.В. Вплив температурних умов та способів зберігання на пивоварні якості гранульованого хмелю / А.В. Бобер, В.П. Ригун // Наукові доповіді НАУ. — 2006. — № 5. — С. 4—7.

31. Ратошнюк Т.М. Особливості створення кооперативних об'єднань в хмелярстві [Електронний ресурс] / Т.М. Ратошнюк. — 2012. — Режим доступу до ресурсу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7219/3/VDAU_2007_2_20_250-262.pdf

32. Ратошнюк Т.М. Управління якістю як засіб зниження ризиковості галузі хмелярства

/ Т.М. Ратошнюк, О.М. Николик, Т.Ю. Сітнікова // Економіка АПК. — 2008. — № 9. — С. 103—108.

33. Проценко А.В. Формування системи інтеграції науки і виробництва в хмелярстві [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / Проценко А. В.; Житомир. нац. агрокол. ун-т. — Житомир, 2015. — 20 с.

34. Куровська Н.О. Адаптація світового досвіду інтеграційних зв'язків у хмелярстві / Н.О. Куровська // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. — 2011. — № 2. — С. 325—335.

35. Муляр Т.С. Розвиток галузі хмелярства регіону на основі кластерного підходу [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2201/1/am10_240-242.pdf

References:

1. Mykhajlov, M.H. (2017), "Ways to improve the material and technical base of hop farms", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 58—63.

2. Mykhajlov, M.H. (2017), "Formation of material and technical base of hop enterprises on a cluster basis", *Ekonomika APK*, vol. 27, no. 2, pp. 37—40.

3. Mykhajlov, M.H. (2018), "Strategic directions of material and technical base of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 10—16.

4. Rudyk, R.I. (2012), "Export-import operations in the hop market", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 103—109.

5. Ryzhuk, S.M. Sukhoraba, V.P. Protsenko, L.V. and Nadtochij, P.P. (2019), "The state of the hop industry in Ukraine and opportunities to increase its efficiency in modern conditions", *Naukovi horyzonty*, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2019_7_7 (Accessed 10 April 2020).

6. Sains'kyj, D.A. (2015), "Improving the organizational and economic mechanism of hop growing", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 55—63.

7. Anon, A. (1991), "Hopfen - Rundschau", *Wolncach*, vol. 42, no. 3, pp. 28—31.

8. Sugier, D. and Szewczuk, C. (2002), Evaluation of the macro - element nutritional state of hops on the basis of the chemical analyses of leaves and soil, University of Agrikulture, Lublin, Poland, pp. 87—96.

9. Kettner, L. (1976), *Hallertauer Hopfenbau*, Mainburbug, p. 67.

10. Kohlmann, H. and Kastner, A. (1975), "Der Hopfen", *Wolnzach*, p. 14.

11. Mykhajlov, M.H. (2018), "Innovation and investment development of material and technical

base of hop enterprises (theory, methodology, practice)", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

12. Savchenko, Yu.I. (2011), *Innovatsijnyj shliakh rozvytku khmeliarstva [Innovative way of hop development]*, Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

13. Venher, V.M. Venher, O.V. Fedorchuk, N.A. and Yakubenko, I.V. (2012), "The effectiveness of biological protection of hops from pests", *Visnyk Bilotserk. derzhav. ahrar. un-tu*, vol. 9, pp. 24—27.

14. Venher, V.M. Venher, O.V. and Yakubenko, I.V. (2008), "Integrated protection of hops against pests, diseases and weeds", *Propozytsiia*, vol. 6, pp. 24—27.

15. Lupenko, Yu.O. (2014), "Development of the agricultural sector in the conditions of transformational changes", *Materialy Shostoi mizhnarodnoi konferentsii molodykh vchenykh (u zaochnij formi) [Proceedings of the Sixth International Conference of Young Scientists (in absentia)]*, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

16. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2011), "Program of hop development for 2011-2015 (project)", available at: <https://drive.google.com/file/d/0B7iSgtOTmRt-ZjU1MDRmODItNzYwNS00OTk1LWEyMDgtMjc5Mjg1Yjk0MTNj/view> (Accessed 10 April 2020)

17. Muliar, T.S. (2010), "Efficiency of management of activity of the enterprises of branch of hop-growing", *Ekonomika APK*, vol. 23, pp. 33—37.

18. Protsenko, A.V. (2015), "Formation of a system of integration of production science in hop growing", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Zhytomyr, Ukraine.

19. Zinovchuk, V.V. Shablykin, V.V. and Ratoshniuk, T.M. (2005), "Trends in the development of the hop industry in the Zhytomyr region", *Visnyk DAU*, vol. 2 (15), pp. 243—252.

20. Sains'kyj, D.A. (2014), "The state of functioning of the hop industry in Ukraine at the present stage of development", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, pp. 195—205.

21. Mykhajlov, M.H. (2017), "Regulatory need for material and technical resources as a factor in the basis of forming the base of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 18, pp. 63—68.

22. Rudyk, R.I. Protsenko, A.V. and Svirchevs'ka, O.V. (2013), "High-yielding varieties — the basis of innovative development of the hop industry", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 4, pp. 64—67.

23. Stetsiuk, O.P. and Il'ins'kyj, Yu.M. (2008), "Efficiency of hop fertilization on sod-podzolic soil", *Visnyk DAEU*, vol. 1, pp. 54—61.

24. Babych, O.A. and Biliavs'ka, L.O. (2016), "The effectiveness of chemical protection against phytoparasitic nematodes of hops", *Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Biologhiia, biotekhnologhiia, ekolohiia*, vol. 234, pp. 52—57.

25. Venher, O.V. Yakubenko, I.V. and Fedorchuk, N.A. (2013), "Effectiveness of Kemtura Agrosolutions solutions to protect hops from pests and diseases", *Ahropromyslove vyrobnytstvo Polissia*, pp. 105—110.

26. Nykytiuk, Yu.A. and Bojko, A.L. (2016), "Economic analysis of the hop market (*Humulus lupulus* L) in Ukraine by modern technologies of cultivation and processing", *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk*, vol. 96, pp. 42—50.

27. Protsenko, L.V. (2007), "Improving the quality of beer with the use of hop preparations", *Kharchova promyslovist'*, vol. 9, pp. 10—13.

28. Mykhajlov, M.H. Liashenko, M.I. and Protsenko, A.V. (2004), "Influence of isomerized granules on beer quality", *Nauk. pr. Nats. un-tu kharchovykh tekhnolohij*, vol. 15, pp. 25-27.

29. Meletyev, A.E. Svirchevs'ka, O.V. Protsenko, A.V. and Mykhailov, M.G. (2013), "The competitiveness of type hop pellets type 90 of the domestic production", *The Second North and East European Congress on Food: Book of Abstracts*, Kyiv, Ukraine.

30. Bober, A.V. and Ryhun, V.P. (2006), "Influence of temperature conditions and storage methods on brewing qualities of granulated hops", *Naukovi dopovidi NAU*, vol. 5, pp. 4—7.

31. Ratoshniuk, T.M. (2012), "Features of creation of cooperative associations in hop-growing", available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7219/3/VDAU_2007_2_20_250-262.pdf (Accessed 10 April 2020)

32. Ratoshniuk, T.M. Nykolyk, O.M. and Sitnikova, T.Yu. (2008), "Quality management as a means of reducing the risk of the hop industry", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 103—108.

33. Protsenko, A.V. (2015), "Formation of a system of integration of science and production in hop growing", Ph.D. Thesis, Economy, Zhytomyr. nats. ahroekol. un-t., Zhytomyr, Ukraine.

34. Kurovs'ka, N.O. (2011), "Adaptation of the world experience of integration relations in hop growing", *Visnyk Zhytomyrs'koho natsional'noho ahroekolohichnoho universytetu*, vol. 2, pp. 325—335.

35. Muliar, T.S. (2010), "Development of the hop industry in the region based on a cluster approach", available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2201/1/am10_240-242.pdf (Accessed 10 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 24.04.2020 р.

УДК 637.1, 332.1

О. В. Ляховська,
к. е. н., науковий співробітник відділу проблем реального сектору економіки регіонів,
ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"
ORCID ID: 0000-0003-4838-5619

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.93

ВИРОБНИЦТВО МОЛОКА ТА МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

O. Liahovska,
PhD in Economics, researcher, Institute of Regional Studies
named after M.I. Dolishnyi of the National Academy of Sciences of Ukraine

MILK AND DAIRY PRODUCTION IN UKRAINE: REGIONAL ASPECTS

Досліджено динаміку виробництва молока та молочних продуктів в регіонах України, а також регіональну структуру молочної промисловості. Визначено, що лідерами з виробництва молока були Вінницька, Житомирська та Київська області, що виробляли близько 72,54% молока в Україні; виробництво вершкового масла було зосереджене у Вінницькій, Хмельницькій, і Київській (40,53%); сирів — у Полтавській, Київській і Миколаївській (43,43%); інших молочних продуктів — у Київській, Дніпропетровській і Вінницькій областях (54,50%). Визначено ступінь переробки молока (сировини) у регіонах, на основі цього виділено області з найбільшою часткою переробки молока у промисловому виробництві молочної продукції: Київська, Вінницька, Дніпропетровська та Житомирська. Досліджено структуру молочної промисловості областей та їх спеціалізацію на виробництві молочної продукції.

Production of milk and dairy products is one of the key directions of the food industry of Ukraine. The development of this sector of industry contributes to the food security of the state, as well as contributes to the development of export potential. In recent years, there has been a clear division of regions in Ukraine in the specialization of the dairy industry. Therefore, it is advisable to study the dynamic and structural changes in the dairy industry in the regions, in order to identify the problems of dairy industry development in the regions.

The dynamics of milk and dairy production in the regions of Ukraine as well as the regional structure of the dairy industry is investigated. Decreases in production volumes in Ukraine (2013—2019) of butter, cheese and other dairy products and increase in milk production have been revealed.

It was determined that the leaders in milk production were Vinnytsia, Zhytomyr and Kyiv regions, which produced close to 72.54% of milk in Ukraine; butter production was concentrated in Vinnytsia, Khmelnytskyi and Kyiv (40.53%); of cheese — in Poltava, Kyiv and Mykolaiv (43.43%); other dairy products — in Kyiv, Dnipropetrovsk and Vinnytsia regions (54.50%). The degree of milk processing (raw materials) in the regions was determined, on the basis of this the regions with the highest share of milk processing in the industrial production of dairy products were identified: Kyiv, Vinnytsia, Dnipropetrovsk and Zhytomyr.

The structure of dairy industry of oblasts and their specialization in dairy production are investigated. Consequently, milk production accounted for 55.93% of all dairy products in 2019 and other dairy products (28.60%) in the structure of Ukrainian dairy products; and 5.00% respectively. Accordingly, milk production prevailed in most regions, so in 2019 milk production was predominant in 11 oblasts, butter in 2 regions, 4 cheese, 5 other dairy products, and 2 oblasts did not process milk.

The ways of development of dairy industry in the regions, in particular, are offered to diversify the production of dairy products, to promote non-waste production and save resources, to increase the range of dairy products, to promote the development of dairy cattle (as a basis for the growth of raw materials), and more.

Ключові слова: молочна промисловість, виробництво молока та молочної продукції, регіональна структура молочної промисловості, переробка молока, глибинна переробка.

Key words: dairy industry, milk and dairy production, regional structure of dairy industry, milk processing, deep processing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виробництво молока та молочних продуктів в Україні в останні роки характеризувалося нисхідними тенденціями. Проте динаміка та

структурні зміни у молочній промисловості регіонів різнились. Зокрема, чітко виражена спеціалізація окремих областей на виробництві певних молочних продуктів; на фоні сировин-

Таблиця 1. Темп приросту виробництва молока та молочних продуктів в Україні, %

Назва виробів	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2019/2013
Молоко	15,43	-8,89	-40,99	69,78	0,18	-4,00	1,33
Масло	20,34	-10,62	0,99	5,88	-3,20	-14,62	-4,94
Сир	-17,66	-6,68	-4,44	3,61	4,61	-5,77	-25,01
Інші молочні продукти	-9,05	-8,55	-1,14	-4,09	0,99	17,17	-6,69
Всього	4,14	-8,67	-24,53	31,26	0,65	0,37	-4,82

Джерело: розраховано автором за даними [6].

ного дефіциту окремі регіони розвинули глибоку переробку молока та інше. Тому доцільно дослідити тенденції виробництва молока та молочних продуктів у регіонах з метою виявлення проблемних та перспективних напрямів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами молочної промисловості широко досліджували Українськими вченими. Зокрема, у працях Литовченко В.М. [1], Козаченко Л.А., Чебан Ю.Ю. [2], Федулової І.В. [3], Керанчук Т.А. [4], Ціхановської В.М. [5] висвітлені проблеми підприємств молочної промисловості, ринку молочної продукції України та цього сектору промисловості загалом. Проте питання регіонального розвитку молочної промисловості мало досліджуване та потребує вивчення саме у аспекті сучасного розвитку економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є дослідження регіональних аспектів виробництва молока та молочної продукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В останні роки молочна промисловість України стикнулася з проблемою зниження обсягів сировинного забезпечення (заготівля молока за 2013—2019 роки знизилася на 15,68%). Відповідно, зменшились обсяги виробництва певних видів молочної продукції. Проте окремі регіони закріпили свої позиції на ринку молочних продуктів та активно розвивають цей напрям промислової діяльності.

Впродовж останніх років виробництво молока зросло на 1,33%, проте темп приросту характеризувався нестійкими тенденціями: у 2014 році виробництво зросло на 15,43%, у 2015—2016 роках — знизилось на 8,89% і 40,99% відповідно, у 2017—2018 роках — зросло на 69,78% і 0,18% відповідно, у 2019 році — знизилось на 4% (табл. 1).

За 2013—2019 роки спостерігалось зростання обсягів виробництва молока у 11-ти з областей, найбільше у Рівненській (87,77%), Київській

(54,74%) та Запорізькій (39,77%). Зменшилось виробництво — у 10-ти з областей, зокрема, найнижчим темп приросту був у Кіровоградській (-100%, оскільки у 2019 році в області не виробляли молока), Луганській (-94,29%) і Донецькій (-92,34%). У трьох областях впродовж вказаного періоду не виробляли молока: Волинській, Закарпатській та Сумській.

За останній рік (2019) виробництво молока зросло тільки у 5-ти з областей, серед них найбільше у Львівській (42,32%), Київській (7,37%) і Рівненській (5,48%). Знизились обсяги виробництва у 14-ти із областей, найнижчим темп приросту був у Херсонській (-86,32%), Черкаській (-64,52%) і Івано-Франківській (-38,37%). У 5-ти з областей молока не виробляли (Волинській, Кіровоградській, Закарпатській, Сумській і Чернівецькій).

У 2019 році виробництво молока було зосередженим у Вінницькій (36,80% від виробленого молока у регіонах), Житомирській (21,25%) та Київській (14,48%) області (сумарно виробили близько 72,54% від промислового виробництва молока у регіонах України). У 13-ти з областей частка виробленого молока становила менше 1%.

Водночас спостерігалися негативні тенденції у виробництві молочних продуктів більш глибокої переробки — вершкового масла та сирів.

За 2013—2019 роки обсяги виробництва масла в Україні зменшились на 4,94%. За вказаний період виробництво зросло у 11-ти з областей. Серед них можна виділити Волинську область, де виробництво зросло практично у 5,20 рази, а також, Київську та Івано-Франківській — виробництво зросло у 1,50 та 1,57 рази відповідно. Зменшились обсяги виробництва у 11-ти з областей, найнижчим темп приросту був у Донецькій (-82,94%), Дніпропетровській (-62,19%) та Чернігівській (-50,52%) областях. Водночас, у Закарпатській та Чернівецькій області за останні роки не виробляли масла.

За останній рік виробництво масла зросло лише у трьох з областей: Київській (123,84%), Житомирській (6,18%) і Хмельницькій (0,66%).

Таблиця 2. Частка сировини у промисловому виробництві молока та молочних продуктів, %

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	16,32	17,54	16,80	12,96	17,18	17,67	18,42
Вінницька	36,40	37,14	35,63	45,11	34,93	45,99	53,97
Волинська	0,09	0,41	0,26	0,39	0,61	0,85	0,56
Дніпропетровська	33,42	30,96	31,08	35,31	38,57	41,45	45,62
Донецька	27,03	28,30	4,52	3,32	3,89	3,27	2,26
Житомирська	27,55	36,67	34,07	35,87	41,45	44,32	41,40
Закарпатська	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Запорізька	9,72	11,29	10,41	14,66	14,18	14,70	12,02
Івано-Франківська	1,94	1,97	1,74	1,98	1,97	1,92	1,50
Київська	38,43	41,40	47,59	46,90	47,96	54,82	64,33
Кіровоградська	0,16	0,05	0,04	0,09	0,62	0,10	0,20
Луганська	10,91	7,63	2,71	4,04	2,80	2,32	1,94
Львівська	13,42	10,24	6,16	6,10	8,63	11,41	15,61
Миколаївська	22,41	20,13	18,58	19,86	20,85	22,10	19,89
Одеська	3,06	2,94	3,07	3,95	3,92	3,62	3,65
Полтавська	16,34	15,13	16,26	15,22	13,35	15,34	15,76
Рівненська	6,00	5,63	6,67	7,23	7,84	8,63	8,75
Сумська	5,40	5,73	4,57	4,53	5,30	6,27	4,10
Тернопільська	10,41	11,62	12,84	13,03	12,40	12,71	11,69
Харківська	16,11	14,19	15,40	15,55	14,80	14,43	9,40
Херсонська	8,01	4,93	3,09	7,09	4,65	3,40	2,18
Хмельницька	5,20	4,67	4,33	4,38	5,46	5,05	4,75
Черкаська	9,68	9,47	8,57	7,72	8,38	9,01	5,55
Чернівецька	0,00	0,13	0,20	0,42	0,25	0,00	0,00
Чернігівська	6,10	5,02	4,61	4,35	4,12	6,15	4,44

Джерело: розраховано автором за даними [6].

У решті регіонів виробництво зменшилось, найбільшим спад виробництва був у Сумській (-53,52%), Харківській (-39,32%) і Чернігівській (-29,34%) областях.

Лідерами з виробництва вершкового масла у 2019 році були Вінницька (18,28% від виробництва у регіонах), Хмельницька (11,37%) і Київська (10,88%) області. Сумарно в цих областях виробили близько 40,53% від загального обсягу масла у регіонах України.

Виробництво сирів в Україні за останні роки зменшилося на 25,01%. Серед регіонів вказане виробництво зросло у 7-ми з областей, найбільше у Кіровоградській (88,16%), Львівській (68,80%) і Житомирській (53,63%). У 14-ти з областей виробництво зменшилось, найнижчим темп приросту був у Луганській (97,21%), Донецькій (86,68%) і Чернігівській (66,31%) областях. Не виробляли сирів у Закарпатській, Чернівецькій та Волинській (лише у 2018 році) областях.

За останній рік (2019) у 8-ми з областей зросло виробництво сирів, зокрема, найбільше у Львівській (у 10,86 разів), Кіровоградській (1,96 разів) та Київській (1,39 разів). Зменшилося виробництво у 13-ти з областей, зокрема, найбільшим спад виробництва був у Харківській (-55,12%), Донецькій (-48,01%) і Чернігівській (-36,08%) областях. Лідерами з виробництва сирів у 2019 році були Полтавська (16,78% від вироблених сирів у регіонах), Київська (13,83%)

і Миколаївська (12,82%) області (загалом близько 43,43%). У 10-ти з областей частка виробництва сиру менше 1,00%, з них у 3-х областях не виробляли сиру.

До інших молочних продуктів відносять, зокрема, молоко та вершки підсолоджені, коагульовані, йогурти, кефіри та інші ферментовані продукти, казеїн та казеїнати. За 2013—2019 роки виробництво цих продуктів в Україні зменшилось на 6,69%, проте за останні 2018—2019 роки спостерігалось зростання обсягів цього виробництва (у 2018 році — на 0,99%, у 2019 році — на 17,17%).

За 2013—2019 роки зростання обсягів виробництва інших молочних продуктів спостерігалось у 6-ти з областей, серед них можна виділити Вінницьку та Хмельницьку області, де виробництво зросло у 19,92 і 2,51 рази відповідно. У 14-ти з областей виробництво зменшилось, найнижчим темп приросту був у Луганській (-94,41%), Херсонській (-86,88%) і Запорізькій (-73,31%). Впродовж вказаного періоду не виробляли інших молочних продуктів у 4-х з областей: Волинській, Закарпатській, Кіровоградській і Сумській.

У 2019 році виробництво інших молочних продуктів зросло у 9-ти з областей, найбільше у Вінницькій (216,46%), Хмельницькій (23,31%) і Львівській (19,86%). Зменшилося виробництво — у 8-ми з областей, найнижчим темп приросту був у Запорізькій (-54,26%), Чернігівській

Таблиця 3. Структура виробництва молока та молочних продуктів за видами в Україні, %

Назва виробів	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Молоко	52,54	58,23	58,09	45,42	58,75	58,47	55,93
Масло	5,01	5,79	5,66	7,58	6,11	5,88	5,00
Сири	13,29	10,51	10,73	13,59	10,73	11,15	10,47
Інші молочні продукти	29,17	25,47	25,51	33,41	24,41	24,50	28,60
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розраховано автором за даними [6].

(-36,85%) і Миколаївській (-29,00%) областях. У 7-ти з областей не виробили інших молочних продуктів.

Основне виробництво інших молочних продуктів у 2019 році було зосередженим у Київській (23,74%), Дніпропетровській (17,46%) та Вінницькій (13,30%) областях (разом близько 54,50%).

Загалом у 2019 році в Україні було перероблено близько 18,42% сировини (заготовленого молока). Лідерами з переробки молока були Київська (64,33%), Вінницька (53,97%), Дніпропетровська (45,62%) і Житомирська (41,40%) області (табл. 2). Серед областей з найнижчим рівнем переробки молока Закарпатська (0,00%), Чернівецька (0,00%) та Кіровоградська (0,20%).

У структурі молочних продуктів України переважало виробництво молока (55,93% від молочної продукції у 2019 році) та інших мо-

лочних продуктів (28,60%), глибинна переробка сировини, тобто виробництво сирів та масла у 2019 році становило 10,47% і 5,00% відповідно (табл. 3).

На виробництві молока спеціалізувались 11 із областей, зокрема, у Житомирській області 90,52% від промислового виробництва молочних продуктів становило молоко, Запорізькій — 81,89%, Вінницькій — 81,44%. Масло становило більшу частину з обсягу виробництва молочних продуктів у Волинській (близько 100,00%) та Хмельницькій (35,79%) областях. На виробництві сирів спеціалізувались Кіровоградська (близько 100,00%), Сумська (76,63%), Черкаська (64,48%) та Рівненська (53,44%) області. Інші молочні продукти переважали у промисловому виробництві Львівської (53,49%), Дніпропетровської (50,36%), Харківської (44,91%), Миколаївської (41,49%) і Херсонської (35,45%) областей. Не перероб-

Таблиця 4. Частка молока, масла, сиру та інших молочних продуктів у структурі молочної промисловості регіонів, %

Регіон	2013				2019			
	молоко	масло	сир	інші	молоко	масло	сир	інші
Україна	52,54	5,01	13,29	29,17	55,93	5,00	10,47	28,60
Вінницька	91,15	5,20	2,85	0,80	81,44	4,24	2,26	12,06
Волинська	0,00	100,00	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00
Дніпропетровська	42,61	3,42	6,16	47,82	44,81	1,16	3,67	50,36
Донецька	44,99	1,82	5,35	47,84	77,10	6,96	15,95	0,00
Житомирська	90,50	3,86	2,65	2,99	90,52	4,35	3,13	2,00
Закарпатська	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Запорізька	60,20	8,59	8,77	22,44	81,89	9,10	3,18	5,83
Івано-Франківська	44,74	11,75	7,94	35,57	32,74	26,28	9,11	31,87
Київська	46,72	2,63	9,87	40,79	51,77	4,08	9,35	34,79
Кіровоградська	38,39	0,00	61,61	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00
Луганська	65,25	3,93	6,23	24,59	46,88	33,64	2,19	17,29
Львівська	39,48	2,38	1,11	57,03	41,30	3,14	2,07	53,49
Миколаївська	22,42	4,97	32,97	39,64	14,53	6,73	37,25	41,49
Одеська	33,51	7,52	13,49	45,48	43,75	8,78	11,47	36,00
Полтавська	32,27	11,30	24,01	32,42	37,35	6,36	24,26	32,03
Рівненська	16,15	8,03	61,85	13,98	24,74	5,70	53,44	16,11
Сумська	0,00	16,83	83,17	0,00	0,00	23,37	76,63	0,00
Тернопільська	49,92	7,91	8,60	33,57	48,01	8,85	8,60	34,54
Харківська	34,82	4,65	22,49	38,04	30,87	6,22	18,00	44,91
Херсонська	4,10	4,56	23,86	67,48	12,68	17,41	34,46	35,45
Хмельницька	37,47	32,81	23,15	6,57	33,31	35,79	14,25	16,65
Черкаська	12,96	10,44	52,89	23,71	5,61	29,91	64,48	0,00
Чернівецька	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Чернігівська	31,65	9,81	41,87	16,67	62,13	7,60	22,07	8,21

Джерело: розраховано автором за даними [6].

ляли молока у Закарпатській та Чернівецькій областях (табл. 4).

Зважаючи на дані таблиці 4, можна стверджувати, що в окремих регіонах більша частина молока не спрямовується на промислову переробку (реалізується та вживається в сирому вигляді та інше). Відповідно необхідно застосовувати заходи для заохочення сільськогосподарських виробників до спрямування молока на промислову переробку.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Зважаючи на переважно негативні тенденції у виробництві молока та молочних продуктів, доцільно застосовувати методи стимулювання розвитку молочної промисловості у регіонах. Зокрема, доцільно зазначити, що продукти глибокої переробки (вершкове масло і сири) в основному виробляються у кількох областях. Водночас слід розвивати ці види діяльності і у регіонах з низьким рівнем переробки молока. До прикладу, у Кіровоградській та Волинській областях у 2019 році переробили менше 1% заготовленого молока, тобто практично не використовуються сировинний потенціал.

Окрім цього, доцільно диверсифікувати виробництво та активно застосовувати інноваційні методи максимальної переробки. Зокрема, у Житомирській, Запорізькій та Вінницькій областях більше 80% виробництва молочних продуктів становить молоко. В цих регіонах доцільно розвивати виробництво і інших видів молочної продукції, що сприятиме зростанню економічного ефекту від переробки сировини.

Загалом у всіх регіонах України необхідно сприяти розвитку сільськогосподарського молочного скотарства, оскільки, зважаючи на негативні темпи зниження заготівлі молока, є загроза погіршення якості молочної продукції та суттєвого зменшення обсягів її виробництва у майбутньому.

Література:

1. Литовченко М. В. Молочна промисловість України: стан та перспективи розвитку. Агросвіт. № 8, 2015. С. 30—34.
2. Козаченко Л.А., Чебан Ю.Ю. Сучасний стан та передумови виникнення кризи на підприємствах молокопереробної промисловості України. Modern Economics, № 2 (2017). С. 25—31.
3. Федуллова І.В. Ринок молочної продукції України: можливості та загрози. Товари і ринки. 2018. № 1. С. 15—28.
4. Керанчук Т.А. Молочна галузь України: перспективи і проблеми розвитку. Східна Євро-

па: економіка, бізнес та управління. 2017. № 8. С. 133—136.

5. Ціхановська В.М. Стан та перспективи розвитку ринку молока та молочних продуктів України. Економіка. Управління. Інновації. Випуск № 1 (16), 2016. С. 61—64.

6. Офіційний сайт Державної служби статистик и України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/pr/ovp/xls/vpp_11_19_u.xlsx (Дата звернення: 24.04.2020).

References:

1. Litovchenko, M. (2015), "The dairy industry of Ukraine: the state and prospects of development", Agro-world, vol. 8, pp. 30—34.

2. Kozachenko, L. and Cheban, Y. (2017), "The current state and prerequisites of crisis in the dairy industry of Ukraine", Modern Economics, vol. 2, pp. 25—31.

3. Fedulova, I. (2018), "The dairy market in Ukraine: opportunities and threats", Goods and markets, vol. 1, pp. 15—28.

4. Keranchuk, T. (2017), "The dairy industry of Ukraine: prospects and problems of development", Eastern Europe: Economics, Business and Management, vol. 8, pp. 133—136.

5. Tsihanovskaya, V. (2016), "State and prospects of development of the market of milk and dairy products of Ukraine", Economy. Management. Innovation., vol. 1 (16), pp. 61—64.

6. Official site of the State Statistics Service and Ukraine (2020), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/pr/ovp/xls/vpp_11_19_u.xlsx (accessed 24 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 29.04.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.341.4

В. В. Макарова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу та логістики,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-1076-9246

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.98

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБМЕЖЕНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

V. Makarova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
at Marketing and logistics Department Sumy National Agrarian University

**THE ESSENCE AND CONTENT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS
AS A PREREQUISITES OF THE IMPLEMENTATION OF LIMITED AGRICULTURAL LAND USE**

У статті досліджено змістовну сутність дефініції "трансформація", визначено її основні ознаки та функції. Встановлено особливості еколого-економічних трансформацій в системі сільськогосподарського землекористування. Визначено еколого-економічні трансформації як інтегровану сукупність процесів, які відбуваються в системі сільськогосподарського землекористування на обумовленій просторовій території протягом визначеного часового проміжку. Проаналізовано наслідки, що виникають у структурній побудові системи в результаті прояву трансформацій негативного екологічного спрямування. Обґрунтовано комплекс заходів превентивного характеру, які мають втілювати функцію антикризового супроводу продуктивного землекористування у сільському господарстві. Визначено роль та місце обмежень публічно-суб'єктного характеру, спрямованих на збереження й відновлення якісних властивостей земель сільськогосподарського призначення.

The article deals with the issue of determination the essence of "transformation", its basic features and functions. Author has established the features of ecological and economic transformations in the system of agricultural land use. Systematized the views of contemporary domestic and foreign authors on the directions of application of the concept of "transformation", as well as the attention is paid to the aspect of its application in the field of agricultural land use. In particular, the author defines ecological and economic transformations as an integrated set of processes that take place in the system of agricultural land use in a defined spatial area over a certain period. The consequences arising from the structural formation of the system because of the manifestations of transformations of negative ecological direction are analysed. In particular, the author notes that the result of investing labour and capital in agriculture (the economic determinant) is closely linked to the current productive state of land capital (environmental determinant), which determines the interconnection and interdependence of their indicators in the course of transformational events.

The strategy of transforming the environment of human existence and changing some of its elements without taking full account of the organization of the systemic interconnection of nature and society are able to outline all the positive results that gained within the present and impede the further progress of sustainable land use. The complex of preventive measures, which should embody the function of anti-crisis support of productive land use in agriculture, substantiated by the author. In particular, the author pays attention to the increase in economic returns on production, which will serve as a basis for investment income in improving the fertility of land. At the same time, the combination of

environmental and economic principles will make it possible to preserve the properties of the land for future generations. The role and place of public-subject restrictions aimed at preserving and restoring the quality properties of agricultural lands have been determined by the author.

Ключові слова: еколого-економічні трансформації, перехідний період, структурні перетворення, феномен трансформацій, публічні обмеження землекористування.

Key words: ecological and economic transformations, transition, structural transformations, the phenomenon of transformations, public restrictions of land use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Дослідження змістовної сутності дефініції "трансформація" передбачає можливість визначення формату та структури представленої категорії в контексті функціонування системи сільськогосподарського землекористування. Водночас розширене вивчення структурної категорії "трансформація" буде забезпечувати встановлення заданої множини об'єктів і явищ навколишнього середовища, на які вона поширюється, а так само виокремлення ознак, рис і властивостей, що будуть визначати змістовно-логічну сутність наведеної дефініції. Не менш важливим завданням є встановлення взаємозв'язку і взаємовпливу структурно-системних трансформацій та комплексу обмежувальних нормативів в сільськогосподарському землекористуванні, як факторів, що послаблюють, а іноді й блокують, деструктивний прояв трансформаційних подій.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вітчизняних учених, які займалися проблематикою трансформаційних процесів, маємо виокремити таких: Гринів Л.С., Грищенко О.О., Головка М.Й., Купінець Л.Є., Корнук О.В., Лопатинський Ю.М., Малік М.Й., Поченчук Г.М., Турило А.М. та ін. Дослідження цих авторів мали різну наукову спрямованість, а відтак й відмінні підходи до інтерпретації поняття "трансформація": структури, ознак, функцій та змісту. Водночас у агропромисловому комплексі залишається недостатньо дослідженою проблема впливу еколого-економічних трансформацій на стан земельного ресурсу як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі, що ускладнює прийняття науково-обґрунтованих управлінських рішень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є визначення сутності еколого-економічних трансформацій, їх значення та вплив на впровадження обмеженого сільськогосподарського землекористування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трансформації (від лат. — transformations) — це, з одного боку, зміна застарілого формату соціальної моделі взаємодії на новітній, а, з іншого боку, утворення в ході такого процесу соціальних інститутів, які ініціюють, коригують чи ліквідовують певні конструкції за допомогою публічних настанов (формальних норм, процедур чи правил) [1, с. 726]. Пов'язуючи процедуру здійснення трансформацій з природним механізмом протікання фізичних процесів, можна стверджувати, що для виникнення трансформаційних рухів має бути реалізованою одна із двох умов. Перша полягає у накопиченні системою або окремими елементами певного ресурсу, необхідного для проходження трансформації. Другою умовою, за браком достатнього ресурсу, може стати структурне послаблення зв'язків і відношень у системі, що переводить таку систему у стан, коли остання вкрай чутливо реагує на внутрішні або зовнішні фактори, незначні впливи яких можуть призвести до структурних перетворень.

Зазначимо, що трансформації, є результатом тих чи інших перетворень у навколишньому середовищі, а формат їх дії — це ймовірнісна послідовність рухових акцій. Отже, трансформації є самостійними реакціями на екзогенні чи-то ендогенні подразники, а вже причини їх виникнення пов'язані з уніфікованими факторами природного і антропогенного походження. У підсумку доцільність трансформаційних перетворень оцінюються, за думкою Г.М. Поченчук, через суспільне сприйняття або соціальну оцінку [2, с. 125]. Іншими словами,

Таблиця 1. Порівняльна сукупність визначень дефініції "трансформація" (сфера економічних знань)

Автор	Змістовна сутність
Радіонова О.М., [3, с. 45]	Атрибут новітніх процесів, пов'язаних із радикальними змінами в структурі національних економік
Грищенко О.О., Головкин М.Й., [4, с. 359]	Якісні перетворення економічної системи, її вихід за межі стабільного функціонування та перехід у невірноважений стан, а також до кількісних і якісних змін різної інтенсивності та відмінної спрямованості
Петришина Н.В., [5, с. 359]	Складний процес перетворення економічної системи, який передбачає кількісні й якісні зміни складових системи
Осіпов Ю.М., [6, с. 294]	Рух від форми до форми через заперечення старої форми та формування нової форми шляхом заперечення-формування
Срохін С.А., [7, с. 13]	Зміна (перетворення) структури будь-якого об'єкта у рамках самоорганізуючого процесу
Івашина С.Ю., Івашина О.Ф., [8, с. 310]	Процес, що послідовно та безперервно здійснюється на всіх рівнях економічної системи, висвітлює певні перетворення, які відбуваються у сфері економічних і соціальних відносин
Корнух О.В., Турило А.М., [9, с. 190]	Економічна категорія, що відображає складний процес, який здійснюється одночасно у просторі та часі, відбувається під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників і ключовою ознакою якого є сукупність змін, які у кінцевому підсумку приводять до нового стану економічної системи

Джерело: складено на основі матеріалів наукових видань.

сам по собі процес трансформації є об'єктивним дійством, а його оцінка — це суб'єктивне сприйняття результатів задіяної трансформації, яке обумовлюється її функціональними наслідками.

Поміж тим будь-яка із трансформацій має принципові маркери як причинно-наслідкова природність, масштабна обумовленість, сутнісна характерність, просторово-часова визна-

Таблиця 2. Порівняльна сукупність визначень дефініції "трансформація" (сфера екологічних знань)

Автор	Змістовна сутність
Сакаль О.В., Каленська О.В. [10, с. 26]	Набуття природними ландшафтами новітніх або втрата попередніх властивостей під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників з кількісними та якісними наслідками
Купінець Л.Є. [11, с. 223]	Процес, за яким протягом визначеного терміну відбуваються кількісні і якісні зміни в системі та структурні перетворення елементів, що може сприяти як покращенню функціонування аграрної системи, так і призводити до погіршення її стану
Жавнерчик О.В. [12, с. 100]	Процес безперервного перетворення економіко-екологічних систем, який характеризується спрямованістю, модальністю, динамікою та сприяє реалізації як внутрішніх властивостей, так само і зовнішніх зв'язків і відносин на основі досягнення збалансованого та безпечного розвитку
Лопатинський Ю.М. [13, с. 10]	Формування нових аграрних відносин, що визначається поведінкою соціальних акторів та їхніми позиціями у балансі розстановки сил у процесі інституціональних змін
Малік М.Й. [14, с. 10]	Спосіб зняття протиріч між вимогами ринку та застарілою логікою поведінки суб'єктів господарювання
Гражевська Н.І. [15, с. 12]	Складова еволюційного процесу, яка характеризує оновлення системи шляхом якісних стрибкоподібних перетворень

Джерело: складено на основі матеріалів наукових видань.

ченість, векторна спрямованість, рухова динамічність, ймовірнісна циклічність тощо. Кожний із приведених критеріїв виконує свою місію й накладає відбиток на формування сутнісного вмісту трансформації, який істотно залежить від області її проходження, рівня позитивної чи негативної результативності, суб'єктної оцінки з боку різних категорій населення, ступеня критичності наслідків тощо.

З цих позицій є слушним проаналізувати сукупність визначень дефініції "трансформація" (табл. 1 та 2) у економічній і екологічній сферах життєдіяльності суспільства з метою деталізації та обґрунтування як спільних, так і відмінних, семантичних характеристик їх змістовної побудови.

Аналіз табл. 1 та 2 уможливорює формулювання як мінімум кількох стислих висновків: по-перше, будь-яка трансформація — це зміна (перетворення) форми чи особливих властивостей певного матеріального або нематеріального об'єкта; його складових частин чи окремих елементів; по-друге, визначений процес зміни чи перетворення передбачає рух від старої форми системи (її частин чи елементів) до їх оновленої форми; по-третє, трансформаційний рух — це складний процес, який є одномоментно здійснюваним у просторі та часі.

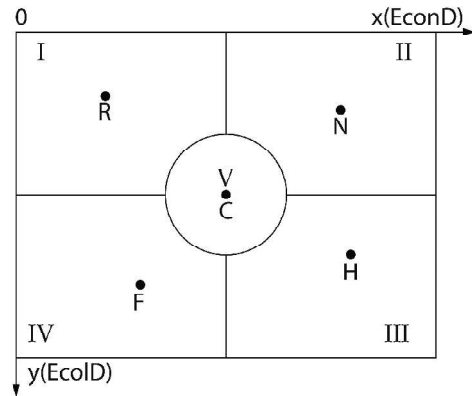
Згідно з ст. 79 чинного Земельного кодексу України (ЗКУ) земельна ділянка — це є частина земної поверхні з установленними межами та певним місцем розташування [16]. У відповідно до цього, різновиди трансформацій в системі сільськогосподарського землекористування (рис. 1) можуть бути представленими за моделлю трьохмірної схеми координат (x, y, t) просторово-часового континууму. Іншим ділом, оскільки товщина родючого шару ґрунту є природно малою мірою, її висотою (z) в умовах абстрактного підходу можна знехтувати. За цього припущення просторово-часова модель, як і будь-яка інша модель, вирішує, у поданні В.Г. Потапенка, завдання із проектування реального через конструювання уявного із використанням множини допустимих припущень [17, с. 74], які у той або інший спосіб надають можливість виокремити щось "головне"

за свідомого упущення чогось "другорядного".

Вивчення напрямів векторних трансформацій у просторово-часовій моделі системи сільськогосподарського землекористування уможливорює надання зауваження щодо їх імовірно-непередбачуваних поведінкових проявів. Іншими словами, трансформаційна подія з відліковою точкою (C) за різних обставин може мати у наведеній моделі стохастичні кінцеві точки (F, R, N, H). Означена ситуація у кожному конкретному випадку передбачатиме ймовірність переходу системи до стану, що визначатиметься місцем знаходження кінцевої точки трансформаційної події у позначеному секторі базової плати просторово-часової моделі (рис. 1).

Під "базовою платою" у цьому випадку маємо розуміти графічне відображення місць стохастичного знаходження відлікової й кінцевих точок трансформаційних подій, розбите на певні сектори (I, II, III, IV, V) у залежності від прогнозованих наслідків мінливо-вірогідних системних перетворень.

Якщо сприймати переміну координат на вісі (x) як перетворення параметрів економічної детермінанти (EconD), а переходи позицій на вісі (y) як модифікацію екологічної детермінанти (EcolD), буде уможливлено сприйняття "базової плати" просторово-часової моделі у статусі еколого-економічної базової плати означеної системної абстракції. У цьому разі, досліджуючи спрямованість трансформацій за відповідними секторами еколого-економічної

Сектори: I – регресивний; II – екстенсивний; III – прогресивний; IV – природоохоронний; V – урівноважений.

Рис. 1. Графічне відображення "базової плати" просторово-часової моделі системи сільськогосподарського землекористування

Примітка: * — місцеположення відлікової та кінцевих точок є імовірнісними.

Джерело: авторська розробка.

базової плати, можна прогнозувати як взаємовплив чи взаємоперетворення детермінант EconD й EcolD, так і можливі наслідки вірогідних трансформаційних акцій.

Означений підхід іще раз підкреслює відмінності сільськогосподарського та промислового виробництва, які можна розтлумачити у такий спосіб: по-перше, за ходом модернізації сільського господарства важливу роль відіграє продуктивність, а точніше родюча спроможність сільськогосподарських угідь як предмета, засобу й знаряддя виробничого процесу, що не стає принциповою умовою промислово-

Таблиця 3. Сутність та прогнозовані наслідки стохастичних трансформацій за секторами еколого-економічної базової плати просторово-часової моделі системи сільськогосподарського землекористування

Номер сектора	Сутність стохастичних трансформацій	Прогнозовані наслідки
I	За трансформаційного переходу з відлікової точки (C) у кінцеву точку (R) відбувається зменшення показника EconD в результаті занепаду поточного рівня EcolD	Зубожіння природного ресурсу передуватиме економічній кризі, що призведе до звертання програм з відновлення сільгоспугідь
II	За трансформаційного переходу з відлікової точки (C) у кінцеву точку (N) відбувається збільшення показника EconD при істотному погіршенні поточних показників EcolD	Екстенсивний підхід до ведення виробничої діяльності прискорить втрату сільськогосподарськими землями якісних властивостей
III	За трансформаційного переходу з відлікової точки (C) у кінцеву точку (H) відбувається збільшення показника EconD при наявному збільшенні поточного рівня EcolD	Підвищення економічної віддачі виробництва слугуватиме базою для інвестиційних надходжень у покращення родючості земель
IV	За трансформаційного переходу з відлікової точки (C) у кінцеву точку (F) відбувається зменшення показника EconD за певного покращення поточного стану EcolD	Домінантне захоплення охороною і відтворенням земельного ресурсу блокуватиме необхідний поступ економічного зростання
V	За трансформаційних переходів з відлікової точки (C) у кінцеві точки в межах сектора, показники розвитку EconD та показники поточного стану EcolD є урівноваженими	Усталене поєднання екологічних та економічних принципів надасть можливість зберегти властивості землі для наступних поколінь

Джерело: авторська розробка.

го виробництва; по-друге, родючість продуктивного шару землі не являє абсолютну величину, а змінюється у відносному вимірі та в залежності від стану природного середовища, тобто є детермінованим екологічним показником; по-третє, результат вкладання праці та капіталу у сільському господарстві (економічна детермінанта) видається тісно пов'язаним з поточним продуктивним станом земельного капіталу (екологічна детермінанта), що обумовлює взаємозв'язок та взаємозалежність їхніх показників у ході реалізації стохастичних трансформаційних подій.

З метою більш детального аналізу векторної спрямованості трансформацій і прогнозованих наслідків їх прояву, визнається актуальним розгляд кореляційного співвідношення між EconD й EcolD у межах секторів еколого-економічної базової плати (табл. 3) задекларованої просторово-часової моделі.

Традиційно вважається, що еколого-економічні трансформації є природним атрибутом "життєвої історії" навколишнього середовища. Цілком погоджуємося з твердженням А.С. Гринів, що стратегія перетворення середовища існування людини і зміна деяких його елементів без повноцінного урахування організації системного взаємозв'язку природи та суспільства є споконвічною темою досягання людством споживацьких цілей без осмислення негативних наслідків, які здатні перекреслити усі позитивні результати, що набуваються в межах сьогодення та не слугують фундаментом для подальшого прогресу [18, с. 18]. У такий спосіб, будь-які зміни, перетворення або трансформації, що набувають місце у природно-виробничих системах, вимагають аналізу причин їх виникнення та пошуку шляхів їх дієвого коригування.

Оскільки реструктуризація, так само як і структуризація, має за принципову мету упорядкування зв'язків та відношень між окремими системними складовими за одночасного усунення системних ускладнень і суперечностей, трансформаційні події повинні бути не тільки певною мірою передбачуваними, а й максимально керованими у часі за контекстом блокування їх стохастичного прояву.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Виходячи з проведеного дослідження, "еколого-економічні трансформації" представляються як інтегрована сутність процесів, які

відбуваються в системі сільськогосподарсько-го землекористування на обумовленій просторовій території протягом визначеного часового проміжку. Як підсумок, еколого-економічні трансформації є природними механізмами системи сільськогосподарського землекористування, що відбуваються у просторі і часі, є пов'язаними з порушенням усталеної рівноваги структурної конструкції під впливом дискретних перетворень системи, її частин чи елементів та передбачають організаційні заходи із реструктуризації системних зв'язків і відношень.

Література:

1. Чернюк А.Г. Трансформаційні процеси в економіці України та її регіонах: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2011. № 1 (48). С. 252—256.
2. Поченчук Г.М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки. Економічний аналіз: збірник наукових праць. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ "Економічна думка", 2014. Т. 16. № 1. С. 123—129.
3. Радіонова О.М. Зайнятість у великих містах: сучасний економіко-теоретичний аналіз: монографія. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.В. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. 178 с.
4. Грищенко О.О., Головка М.Й. Трансформація фінансово-економічних систем: теоретичні положення. Вісник ЖДТУ. 2012. С. 369—363.
5. Петришина Н.В. Проблеми трансформації економіки України. Науковий часопис НПУ ім. Н.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. 2014. Вип. 24. С. 31—38.
6. Осипов Ю.М. Теория хозяйства. Начала высшей экономики. М.: Издательство МГУ, 1998. Т. 3: Хозяйственная динамика. Трансформации и переходы. Неоэкономическое хозяйство. 607 с.
7. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки: теоретико-методологічний аспект. К.: Вид-во "Світ знань", 2002. 528 с.
8. Івашина С.Ю., Івашина О.Ф. Соціально-інституціональні аспекти економічної трансформації. Проблеми економіки. 2014. № 2. С. 309—314.
9. Корнух О.В., Турило А.М. "Економічна трансформація" як ключове поняття сучасного громадського розвитку. Науковий вісник Харківського державного університету. 2014. № 6. Ч. 3. С. 189—191.
10. Сакаль О., Каленська О. Агроландшафти: поняття, суб'єкти і фактори трансформації. Економіст. 2015. № 3. С. 26—29.
11. Купінець А.Є. Генезис екологічної безпеки в контексті трансформації земельних

відносин. Економічні інновації. 2013. Вип. № 55. С. 221—232.

12. Жавнерчик О.В. Ідентифікація системних характеристик економіко-екологічної трансформації. Вісник Одеського державного економічного університету. 2011. Вип. 11. С. 96—104.

13. Лопатинський Ю.М. Інституціональна трансформація аграрного сектора: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. економ. наук: спец. 08.00.03 "Економ. та управ. націон. госп.". К., 2007. 33 с.

14. Малік М.Й. Реформування власності і реструктуризація підприємств АПК. Економіка АПК. 2007. № 11. С. 9—13.

15. Гражевська Н.І. Трансформація економічних систем в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. економ. наук: спец. 08.00.01 "Економ. теор. та істор. економ. думки". К., 2009. 29 с.

16. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3—4. Ст. 27.

17. Потапенко В.Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах "зеленої економіки": монографія. К.: НІСД, 2012. 360 с.

18. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. Львів: Львівський НУ ім. І. Франка, 2001. 240 с.

References:

1. Chernyuk, L.H. (2011), "Transformation processes in the economy of Ukraine and its regions: problems and prospects", *Zbirnyk naukovykh prats' VNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 1 (48), pp. 252—256.

2. Pochenchuk, H.M. (2014), "Patterns of transformation processes of the national economy", *Ekonomichnyy analiz: zbirnyk naukovykh prats' Ternopil's'kyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet. Ternopil': VPTS TNEU "Ekonomichna dumka"*, vol. 16, no. 1, pp. 123—129.

3. Radionova, O.M. (2014), *Zaynyatist' u velykykh mistakh: suchasnyy ekonomiko-teoretychnyy analiz: monohrafiya* [Employment in big cities: a modern economic-theoretical analysis], Khark. nats. un-t mis'k. hosp-va im. O.V. Beketova, Kharkiv, Ukraine.

4. Hryshchenko, O.O. and Holovko, M.Y. (2012), "Transformation of financial and economic systems: theoretical concepts", *Visnyk ZHDTU*, pp. 369—363.

5. Petryshyna, N.V. (2014), "Problems of transformation of economy of Ukraine", *Naukovyy chasopys NPU im. N.P. Drahomanova. Seriya 18. Ekonomika i pravo*, vol. 24, pp. 31—38.

6. Osipov, U.M. (1988), *Teoriya khozyaystva. Nachala vysshey ekonomiki* [Theory of economy. The beginning of a higher economy], vol. 3, *Khozyaystvennaya dinamika. Transformatsii i perekhody. Neoeconomicheskoye khozyaystvo* [Economic dynamics. Transformations and transitions. Neo-economic economy], Izdatel'stvo MGU, Moscow, Russia.

7. Yerokhin, S.A. (2002), *Strukturna transformatsiya natsional'noyi ekonomiky: teoretyko-metodolohichnyy aspekt* [Structural transformation of the national economy: a theoretical and methodological aspect], *Vyd-vo "Svit znan"*, Kyiv, Ukraine.

8. Ivashyna, S.U. and Ivashyna, O.F. (2014), "Socio-institutional aspects of economic transformation", *Problemy ekonomiky*, vol. 2, pp. 309—314.

9. Kornukh, O.V. and Turylo, A.M. (2014), "Economic transformation as a key concept of modern social development", *Naukovyy visnyk Kharkivs'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 6, no. 3, pp. 189—191.

10. Sakal', O. and Kalens'ka, O. (2015), "Agro-landscapes: Concepts, Subjects and Transformation Factors", *Ekonomist*, vol. 3, pp. 26—29.

11. Kupinets', L.E. (2013), "The genesis of environmental security in the context of the transformation of land relations", *Ekonomichni innovatsiyi*, vol. № 55, pp. 221—232.

12. Zhavnerchik, O.V. (2011), "Identification of system characteristics of economic and environmental transformation", *Visnyk Odes'koho derzhavnoho ekonomichnoho universytetu*, vol. 11, pp. 96—104.

13. Lopatyns'kyy, U.M. (2007), "Institutional transformation of the agricultural sector", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.

14. Malik, M.Y. (2007), "Ownership reform and restructuring of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 9—13.

15. Hrazhevs'ka, N.I. (2009), "Transformation of economic systems in the conditions of globalization", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), "The Land Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 3—4.

17. Potapenko, V.H. (2012), *Stratehichni priorytety bezpechnoho rozvytku Ukrayiny na zasadakh "zelenoyi ekonomiky"* [Strategic Priorities for Ukraine's Safe Development on the Basis of a Green Economy], NISD, Kyiv, Ukraine.

18. Hryniv, L.S. (2001), *Ekolohichno zbalansovana ekonomika: problemy teorii* [Ecologically balanced economy: problems of theory], L'vivs'kyy NU im. I. Franka, L'viv, Ukraine.
Стаття надійшла до редакції 30.04.2020 р.

УДК 332.38:332.34:332.365

О. П. Атаманюк,

к. е. н., заступник завідувача відділу науково-організаційної роботи,

Український інститут експертизи сортів рослин

ORCID ID: 0000-0002-0952-1748

О. П. Попова,

к. і. н., завідувач відділу науково-організаційної роботи,

Український інститут експертизи сортів рослин

ORCID ID: 0000-0003-2857-2860

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.104

АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ ЕКСПЕРТИЗИ СОРТІВ РОСЛИН

E. Atamaniuk,

PhD in Economics, deputy head of the department of scientific and organizational work

O. Popova,

PhD in Historical Sciences, Head of the department of scientific and organizational work

ANALYSIS OF LAND USE EFFICIENCY OF UKRAINIAN INSTITUTE FOR PLANT VARIETY EXAMINATION

У статті здійснено аналіз земельно-ресурсного потенціалу Українського інституту експертизи сортів рослин, який є науковим експертним закладом з проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин. Висвітлено, що діяльність Інституту ґрунтується на використанні земель сільськогосподарського призначення, і як і інші науково-дослідні установи відрізняється особливими методами використання земельно-ресурсного потенціалу. Здійснено аналіз наукових літературних джерел та публікацій з теоретичних і прикладних аспектів щодо аналізу використання земельних ресурсів, зокрема, земель сільськогосподарського призначення. Встановлено, не достатню кількість досліджень аналізу землекористувань науково-дослідних установ і навчальних закладів. Розкрито кількісні показники земельного фонду Українського інституту експертизи сортів рослин окремо по наявних пунктах досліджень, які функціонують у різних областях України. Український інститут експертизи сортів рослин володіє на праві постійного користування землями сільськогосподарського призначення у 18 областях України. Обґрунтовано, необхідність збільшення земельно-ресурсного потенціалу Українського інституту експертизи сортів рослин з метою підвищення достовірності результатів кваліфікаційної експертизи сортів рослин. Встановлено необхідність збільшення площ і пунктів досліджень за ґрунтово-кліматичними зонами України. Продемонстровано розподіл земельного фонду за видами посівів (дослідні та вирівнювальні) за 2018—2019 роки. Здійснено аналіз структури та обсягу посівних площ вирівнювальних посівів філій Українського інституту експертизи сортів рослин 2018 і 2019 років, а також валового збору й урожайності. Визначено дослідні філії з найвищими показниками урожайності та валового збору з найнижчими. Встановлено, що показники економічної ефективності філій (на вирівнювальних посівах) залежать передусім від величини посівних площ. Сформовано головні напрями щодо раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу Українського інституту експертизи сортів рослин, які засновані на комплексному аналізі організаційно-господарського устрою кожної з дослідних філій науково-дослідної установи.

The article analyzes the land-resource potential of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination, which is a scientific expert institution for conducting state scientific and technical expertise of plant varieties. It is reported that the activity of the Institute is based on the use of agricultural land, and like other research institutions is distinguished by special methods of utilization of land and resource potential. The analysis of scientific literature sources and publications on the theoretical and applied aspects of the analysis of land resources use, in particular, of agricultural land. There is an insufficient amount of research on land use analysis of research institutions and educational institutions. Quantitative

indicators of the land fund of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination have been disclosed separately by the available research items operating in different regions of Ukraine. The Ukrainian Institute for Plant Variety Examination owns the right of permanent use of agricultural land in 18 regions of Ukraine. The necessity to increase the land-resource potential of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination is substantiated in order to increase the reliability of the results of the qualitative examination of plant varieties. The necessity to increase the areas and research points in soil and climatic zones of Ukraine has been established. The distribution of the land fund by types of crops (research and leveling) for 2018—2019 is demonstrated. The analysis of the structure and volume of the sown areas of the leveling crops of the branches of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination 2018 and 2019, as well as the gross harvest and yield. The research affiliates with the highest yields and gross yields with the lowest were identified. It is established that the indicators of economic efficiency of the branches (on leveling crops) depend first of all on the size of the sown areas. The main directions for rational use of land-resource potential of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination have been formed, which are based on a comprehensive analysis of the organizational and economic structure of each of the research branches of a research institution.

Ключові слова: земельні ресурси, структура посівних площ, експертиза сортів рослин, пункти досліджень, урожайність.

Key words: land resources, structure of acreage, expertise of plant varieties, research points, yield.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Землекористування науково-дослідних установ на землях сільськогосподарського призначення здійснюється з метою забезпечення достовірного наукового результату й оцінка ефективності їх використання містить відмінні критерії в порівнянні з класичним використанням земель фізичної або юридичної особи. УІЕСР є базовою науково-дослідною установою де проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин ґрунтується на основі використання земель сільськогосподарського призначення. Унікальність досліджень, які проводяться на територіях обласних державних центрів експертизи сортів рослин вимагає відокремленого підходу до аналізу земельно-ресурсного потенціалу та ефективності його використання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні і прикладні аспекти щодо аналізу використання земельних ресурсів досліджено в наукових працях В.В. Горлачука, Д.С. Добряка, А.Г. Мартина, Л.Я. Новаковського, П.Т. Саблука, А.М. Третяка. Теоретико-методологічні, методичні та практичні аспекти щодо характеристики використання земель сільськогосподарського призначення висвітлено у працях В.М. Будзяка, О.С. Будзяк, Г.Д. Гуцуляка, В.Є. Данкевича, О.С. Дорош, Й.М. Дороша, Т.О. Євсюкова, О.І. Коваліва, І.П. Ковальчука, Н.Є. Стойко, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступеня, А.М. Третяка, О.В. Ходаківської, А.М. Шворака та ін. Проте аналіз землекорис-

тувань науково-дослідних установ і навчальних закладів, описаний в недостатній мірі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

УІЕСР є науковим експертним закладом, основним завданням якого є проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин відповідно до вимог Закону України "Про охорону прав на сорти рослин" [1]. Різноманіття ґрунтово-кліматичних ресурсів нашої країни має істотний вплив на технологію вирощування сортів різних ботанічних таксонів, напрям використання отриманої продукції та обсяги їх виробництва. До вирощування різних ботанічних таксонів в окремих регіонах слід підходити диференційовано, саме тому процес використання земельних ресурсів УІЕСР відбувається на пунктах досліджень (філіях УІЕСР), які розташовані в усіх ґрунтово-кліматичних зонах України (Лісостеп, Степ, Полісся).

Необхідність аналізу використання земельних ресурсів зумовлюється ще й тим, що їх кількість, яка знаходиться у постійному користуванні філій УІЕСР за останні роки зростає. В роботі досліджено динаміку та використання земель 2017—2019 років. Землі сільськогосподарського призначення УІЕСР використовують виключно у дослідних цілях, на яких проводять обидва типи кваліфікаційної експертизи сортів рослин відмінність, однорідність та стабільність (далі ВОС) і придатність до поширення в Україні (далі ПСП). Для забезпечення наукової сівозміни та достовірних результатів експертизи дослід після досліду закладають не раніше, ніж через два роки вирівнювальних

Таблиця 1. Площі оформлених земельних ділянок УІЕСР за 2017–2019 рр.

	Назва філії	Площа оформлених земельних ділянок, га				Кількість пунктів досліджень/ Грунтово-кліматична зона
		Станом на 01.01.2017	Станом на 01.01.2018	Станом на 01.01.2019	Станом на 01.12.2019	
1	Вінницький ОДЦЕСР	248,57				1/Л
2	Волинський ОДЦЕСР	226,0			77,61	2/П
3	Дніпропетровський ОДЦЕСР				127,15	1/С
4	Житомирський ОДЦЕСР			224,8		1/П
5	Закарпатський ОДЦЕСР			64,5		1/П
6	Івано-Франківський ОДЦЕСР			162,38		1/П
7	Київський ОДЦЕСР		21,0	38,1		2/П,Л
9	Луганський ОДЦЕСР			98,82		1/С
10	Львівський ОДЦЕСР	142,8				1/П
11	Полтавський ОДЦЕСР			127,0	88,1	2/Л
12	Рівненський ОДЦЕСР	100,34				1/П
13	Сумський ОДЦЕСР	137,79				1/Л
14	Тернопільський ОДЦЕСР	104,3				1/Л
15	Хмельницький ОДЦЕСР			40,0		1/Л
16	Черкаський ОДЦЕСР				139,99	1/Л
17	Чернівецький ОДЦЕСР	100,1				1/Л
18	Чернігівський ОДЦЕСР	126,31				1/П
	Всього	1186,2	21	750,6	493,83	

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

Таблиця 2. Площі оформлених земельних ділянок УІЕСР за 2016–2019 рр.

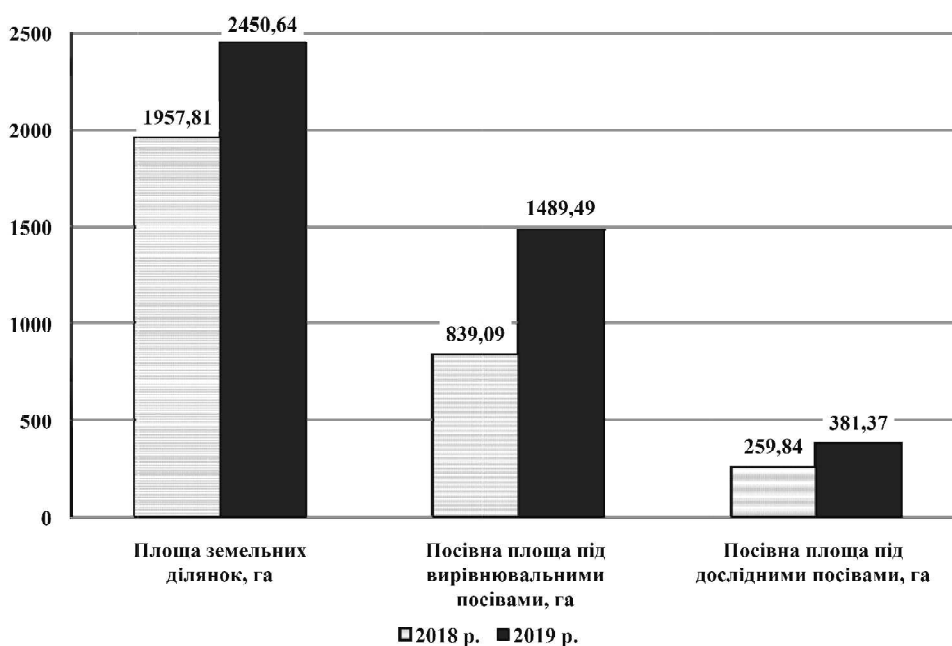
Назва зони	Кількість пунктів досліджень по зонам, одиниць		Відхилення	
	необхідна	фактична	+/-	%
Полісся	13	9	4	69
Лісостеп	13	9	4	69
Степ	12	3	8	25

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

посівів [2]. Отже, земельні ресурси філій УІЕСР поділяються на дослідні ділянки та ділянки з вирівнювальними посівами, незначний відсоток земель використовується під польові дороги, лісосмуги та господарські будівлі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Станом на грудень 2019 року в УІЕСР у повному обсязі сформовані (мають оформлені у

Рис. 1. Розподіл земельних ділянок за видами посівів (дослідні та вирівнювальні) 2018–2019 роки (га)

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

Таблиця 3. Розподіл земельних ділянок за видами посівів (дослідні та вирівнювальні) 2018–2019 роки (га) у розрізі філій УІЕСР

№ з/п	Назва філії	Площа земельних ділянок, га	Посівна площа під вирівнювальні посівами, га	Посівна площа під дослідними посівами, га	Площа земельних ділянок, га	Посівна площа під вирівнювальні посівами, га	Посівна площа під дослідними посівами, га
		2018			2019		
1	Вінницький ОДЦЕСР	248,57	170,35	18,33	248,57	219,13	18,68
2	Волинський ОДЦЕСР	226	203,53	9,08	303,61	269,74	17,4
3	Дніпропетровський ОДЦЕСР	0	0	17,2	127,15	82	41,5
4	Донецький ОДЦЕСР	0	0	8,85	0	0	16
5	Житомирський ОДЦЕСР	224,8	0	1,43	224,8	125	3
6	Закарпатський ОДЦЕСР	64,5	0	11,34	64,5	39,14	11,61
7	Запорізький ОДЦЕСР	0	0	7,3	0	0	9,95
8	Івано-Франківський ОДЦЕСР	162,38	0	19,73	162,38	87	11,43
9	Київський ОДЦЕСР	54,1	11,8	1,05	54,1	42,46	7,42
10	Кіровоградський ОДЦЕСР	0	0	9,45	60,97	15,69	17,72
11	Луганський ОДЦЕСР	98,82	0	18,56	98,82	63,92	15,33
12	Львівський ОДЦЕСР	142,8	114,8	17,84	142,8	114,9	18,69
13	Миколаївський ОДЦЕСР	0	0	5,95	0	0	8,56
14	Одеський ОДЦЕСР	0	0	4,45	0	0	1,83
15	Полтавський ОДЦЕСР	127	0	10,82	215,1	52,73	20,62
16	Рівненський ОДЦЕСР	100,34	77,41	11,64	100,34	76,5	17
17	Сумський ОДЦЕСР	137,79	33	19,39	137,79	32,2	61
18	Тернопільський ОДЦЕСР	104,3	64,5	18,5	104,3	83	19
19	Харківський ОДЦЕСР	0	0	7,34	0	0	20
20	Херсонський ОДЦЕСР	0	0	5,3	0	0	0
21	Хмельницький ОДЦЕСР	40	0	1,92	40	32,98	6,32
22	Черкаський ОДЦЕСР	0	0	20,49	139	0	22,56
23	Чернівецький ОДЦЕСР	100,1	91,7	6,4	100,1	91	6,94
24	Чернігівський ОДЦЕСР	126,31	72	7,48	126,31	62,1	8,81
25	Всього по філіям УІЕСР	1957,8	839,09	259,84	2450,64	1489,49	381,37

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

встановленому порядку земельні ділянки площею 2451,64 га) та повноцінно функціонують 18 пунктів досліджень у різних кліматичних зонах таблиця 1.

Як видно з таблиці 1, загальна кількість пунктів дослідження для проведення науково-технічної експертизи становить 21, у тому числі по ґрунтово-кліматичних зонах: Полісся — 9, Лісостеп — 9, Степ — 3.

Експертизу сортів рослин здійснюють на всій території України в межах ґрунтово-кліматичних зон: Степ, Лісостеп, Полісся, за необхідності дослідження проводять у підзонах відповідного екоградієнта вирощування. Тому достовірність, точність результатів експертизи сортів рослин залежить від наявності достатньої кількості пунктів дослідження у кожному екологічному градієнті вирощування та тісно корелює з кількістю місць досліджень у ґрунтово-кліматичних зонах вирощування [2].

Загальна кількість пунктів дослідження необхідних УІЕСР для забезпечення проведення державної програми науково-технічної експертизи сортів рослин та інших типів досліджень з урахуванням вимог методики становить 38, з них 13 у зоні Степу, 13 — у зоні Лісостепу та 12 у зоні Полісся.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що забезпеченість УІЕСР пунктами дослідження становить лише 55,3 % від потреби, відповідно по зонах: Полісся — 69 %, Лісостеп — 69 %, Степ — 25 % (табл. 2).

Впродовж останніх трьох років спостерігається зростання земельно-ресурсного потенціалу по системі УІЕСР: у 2017 році оформлено земельні ділянки площею 1186,21 га, в 2018 р. — 21,0 га, в 2019 р. — 750,6 га, в 2019 — 493,83 га, і відповідно збільшувалась кількість пунктів дослідження: 2016 р. — 8, 2017 р. — 1, 2018 р. — 7, 2019 р. — 5.

Оскільки загальна площа земельних ділянок пунктів досліджень УІЕСР збільшилась, зросли і площі під дослідними й вирівнювальними посівами. Так якщо у 2018 році площі під дослідними посівами становила 259,84 га то у 2019 році вона зросла на 46,77% і становила 381,37 га (рис. 1).

Таблиця 3 демонструє нам різницю площ з 2018 по 2019 роки по філіям УІЕСР. Площі під розвідувальними (вирівнювальними) посівами у 2018 році становила 839,09 га у 2019 році вона зросла на 55,5% і становила 1489,49 га (табл. 3).

Детальний аналіз розподілу земельних ділянок за видами посівів (дослідні та вирівнювальні) 2018–2019 роки (га) у розрізі філій

Таблиця 4. Загальна кількість посівних площ філій УІЕСР у розрізі сільськогосподарських культур за 2018–2019 р.

Назва культури	Площа вирівнювальних посівів, га	Валовий збір, т	Урожайність, т/га	Площа вирівнювальних посівів, га	Валовий збір, т	Урожайність, т/га
	2018 р.			2019 р.		
Пшениця озима	335,04	979,30	2,92	511,91	1 744,82	3,41
Соя	165,75	270,88	1,63	436,49	583,26	1,42
Ярий і озимий ячмінь	124,95	191,90	1,54	233,49	536,72	2,30
Озимий ріпак	15,10	13,84	0,92	0,00	0	0
Пшениця яра	40,00	69,24	1,73	31,46	79,48	2,53
Горох	28,50	49,40	1,73	73,07	71,20	1,14
Гречка	29,00	21,96	0,76	17,20	15,55	0,90
Однорічні трави	1,53	0,00	0,00	0	0,00	0,00
Картопля	5,00	62,74	12,55	0	0,00	0,00
Овес	50,30	53,00	1,05	37,18	73,84	1,99
Озиме жито	29,42	79,93	2,72	8,00	25,03	3,13
Кукурудза	14,50	63,34	4,37	36,64	67,49	1,84
Соняшник	0	0		97,97	146,91	1,50
Всього	839,09	1855,53		1 483,41	3 344,30	

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

УІЕСР продемонстрував, що найвищий приріст посівної площі під дослідними посівами спостерігається у Київському ОДЦЕСР з 01,05 га до 07,42 га, Хмельницькому ОДЦЕСР з 01,92 га до 6,32 га і Дніпропетровському ОДЦЕСР з 17,20 га до 41,50 га та Волинському ОДЦЕСР з 09,08 га до 17,40 га. Загалом майже по кожній ОДЦЕСР спостерігається позитивна динаміка як по розвідувальних та по і дослідних посівах. Але спостерігається й від'ємна динаміка в Луганській ОДЦЕСР — зменшення дослідних посівів на 17,40%, Івано-Франківській ОДЦЕСР на 11,43% та Одеській ОДЦЕСР на 17,40%. В Херсонській ОДЦЕСР у 2019 році дослідні та вирівнювальні посіви відсутні.

Посіви, що забезпечують науково-обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур при проведенні польової кваліфікаційної експертизи сортів рослин на філіях УІЕСР, а також визначають придатність земельної ділянки до проведення польових дослідів називають вирівнювальними (розвідувальними). Для сівби на таких полях використовують насіння одного з поширеніших зареєстрованих сортів будь-якого виду, найкраще зернового (пшениця, ячмінь, овес тощо), який піддається достатньо точному обліку врожаю за суцільного методу збирання. Вирощену продукцію на таких полях на відмінно від продукції вирощеної на дослідних ділянках не піддають знеособленню і, відповідно, вона підлягає реалізації. Саме посівні площі з вирівнювальними посівами можуть охарактеризувати ефективність використання земель сільськогосподарського призначення, що знаходяться в ко-

ристуванні філій УІЕСР за економічними показниками.

У 2018 році загальна площа вирівнювальних посівів становила 839,09 га, у 2019 році 1489,49 га, що на 650,4 га більше ніж у 2018 році. Збільшення посівних площ спричинено зростанням земельно-ресурсного потенціалу по системі УІЕСР. Основні економічні показники з виробництва продукції вирівнювальних посівів за 2018 і 2019 роки проаналізовані за такими показниками як валовий збір, урожайність, витрати на 1 га, дохід від реалізації, рівень рентабельності, прибуток.

Детальний аналіз посівних площ за видами сільськогосподарських культур на вирівнювальних посівах філій УІЕСР 2018 — 2019 рр. демонструє збільшення посівних площ та урожайності. У 2018 році найбільшу кількість розвідувальних посівів за площею становить озима пшениця — 335,04 га, наступні за площею ярий ячмінь — 124,95 га і соя — 165,75 га (табл. 4).

Посіви інших видів культур не перевищують 30 га. Серед зернових і зернобобових культур показники урожайності найвищі у кукурудзи — 4,37 т/га, озимої пшениці — 2,92 т/га та озимого жита — 2,27 т/га. Урожайність картоплі у 2018 році становила 12,55 т/га.

У 2019 році загальна посівна площа вирівнювальних посівів становила 2269,40 га., найбільший відсоток посівних площ займала озима пшениця — 511,91 га та соя — 436,49 га. Найвищі показники урожайності має озима пшениця — 3,41 т/га, озиме жито 3,13 т/га та пшениця яра 2,53 т/га.

Співвідношення посівних площ та валового збору філій УІЕСР за 2018–2019 рр., демонст-

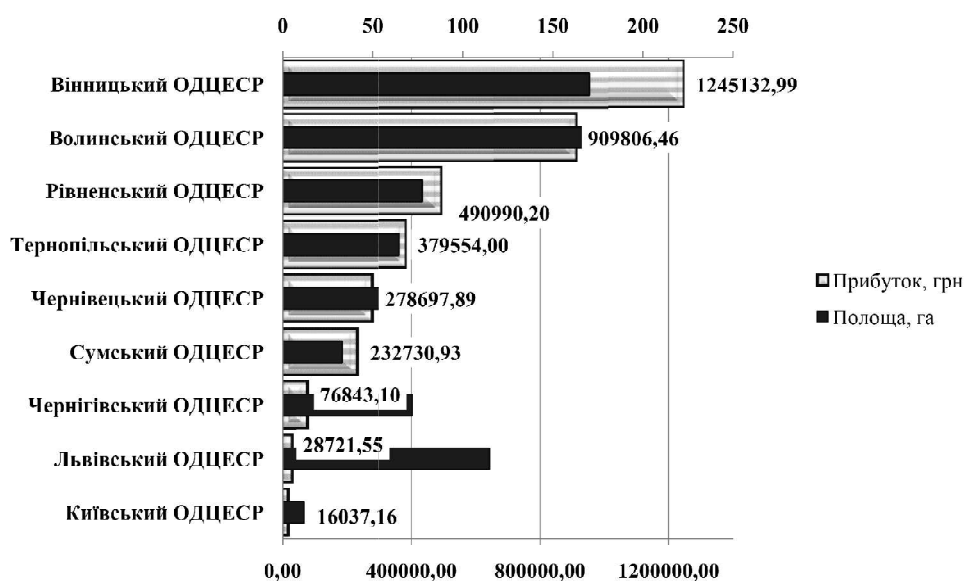

Рис. 2. Розподіл чистого прибутку від реалізації продукції, вирощеної на вирівнювальних посівах філій УІЕСР у 2018 р., грн

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

рує ріст цих показників у 2019 році майже на кожній філії. Лише на Львівській, Рівненській, Сумській, Чернівецькій ОДЦЕСР посівні площі вирівнювальних посівів у 2019 році залишаються майже на однаковому рівні з 2018 роком. У 2019 році вирівнювальні посіви з'явилися на територіях Дніпропетрівської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Луганської, Полтавської та Хмельницької ОДЦЕСР.

Показники валового збору значно зросли у 2019 році по усіх ОДЦЕСР, найбільшою мірою у Волинській на 309,59 т, а також Дніпропетровській — 193,60 т, Івано-Франківській — 165,42 т. Також слід відмітити значне зростання валового збору Львівської ОДЦЕСР з 135,34 т у 2018 році до 233,36 т у 2019 році. В загальному у 2019 році спостерігається позитивна динаміка валового збору в порівнянні з 2018 роком у більшості філій завдяки збільшенню посівних площ, вдалій зміні сільськогосподарських культур та співвідношенні посівних площ.

Зв'язок зростання економічної ефективності на філіях УІЕСР зі збільшенням посівних площ сільськогосподарських культур очевидний та цілком логічний, це яскраво демонструє розподіл чистого прибутку від реалізації продукції вирощеної на вирівнювальних посівах (рис. 2). У 2018 році філіями УІЕСР реалізована продукція вирощена на вирівнювальних посівах принесла прибуток на суму 3 658 514,28 грн і, як видно з рисунку 2, переважна частина прибутку УІЕСР надійшла від Волинської та Вінницької ОДЦЕСР.

Ріст показників прибутковості названих філій викликаний завдяки порівняно вищому рівню посівних площ Вінницької та Волинської ОДЦЕСР 203,53 га і 170,35 га відповідно, інші ж філії під вирівнюючі посіви використовували у 2018 році максимум 114,80 га.

Земля як головний засіб сільськогосподарського виробництва завжди відіграє ключову роль у розмірі чистого прибутку, але зосередження уваги на використанні лише існуючих якісних і кількісних показників земельно-ресурсного потенціалу є наперед помилковим управлінським рішенням. Раціональне використання земельних ресурсів можливе у разі одночасного використання новітньої інноваційної сільськогосподарської техніки, забезпечення ведення науково-обґрунтованих сівозмін, внесення оптимальної кількості добрив [3, с. 50—51]. УІЕСР, попри відсутність стабільності земельного банку, поступово нарощує кількість інноваційної сільськогосподарської техніки і веде роботу щодо удосконалення методики внесення мінеральних добрив. Слід визнати, що позитивна динаміка інноваційного прогресу на філіях УІЕСР знаходиться на початковому стані й забезпечення прибутків вирівнювальних посівів на сьогодні залежить саме від величини посівних площ та якісних показників земельно-ресурсного потенціалу, а не від інноваційних агротехнологій. Це спричинено постійним скороченням державного фінансування й забезпечення філій УІЕСР необхідними технічними засобами відбувається за рахунок коштів інституту.

**ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ
ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ
НАПРЯМІ**

Зміна кількісних показників земельних ресурсів УІЕСР демонструє позитивну динаміку і збільшення площ з січня 2017 р. по грудень 2019 р. на 1265,43 га, тобто 100%. Але позитивна динаміка забезпеченості земельними ресурсами УІЕСР, ще не досягає необхідного рівня й потребує збільшення в кожній природо-кліматичній зоні. Оптимальна загальна площа земель сільськогосподарського призначення на праві постійного користування УІЕСР повинна становити близько 3807,39 га загалом по Україні.

Аналіз структури посівних площ та економічних показників дав змогу виявити пряму залежність розміру валового збору та чистого прибутку від розмірів посівних площ вирівнювальних посівів на філіях УІЕСР. Загальний валовий збір сільськогосподарських культур у 2018 році становив 1855,53 т, а у 2019 — 3344,30 т, загальна посівна площа становила 839,09 га та 1483,41 га відповідно. Отже, очевидно, що покращення економічних показників відбулося за рахунок збільшення посівних площ.

Для достовірної інформації щодо ефективності використання земельних ресурсів УІЕСР необхідно провести більш детальний аналіз. На нашу думку, він повинен складатися з якісних показників земельних ресурсів, кількісних показників земельних ресурсів, кількості і стану необхідної сільськогосподарської техніки, якості насіннєвого матеріалу, структури посівних площ та організації сівозміни, а також особливостей кліматичних умов.

Слід додати, що наведені показники необхідно збирати протягом як мінімум останніх трьох років, для виявлення динаміки й можливості здійснення аналітичних прогнозів. Використовуючи наведені показники, можна отримати об'єктивну інформацію для визначення ефективності використання земельних ресурсів та організаційно-господарської діяльності філій УІЕСР загалом, що стане метою наших подальших досліджень.

Література:

1. Про охорону прав на сорти рослин [Електронний ресурс]: Закон України від 21.04.1993 р. № 3116-ХІІр. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>
2. Методика проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин на придатність до поширення в Україні. Загальна частина / Методику підготували: Ткачик С.О., Присяжнюк О.І.,

Лещук Н. В. — 4-те вид., випр. і доп. — Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2017. — 119 с.

3. Музика П.М., Урба С.І., Гончаренко Л.В. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. № 4. Т. 30 (69). С. 45—52.

4. Довідник економіста сільськогосподарського підприємства / [Лупенко Ю.О., Захарчук О.В., Пугачов М.І. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенко та О.В. Захарчука. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2018. — 600 с.

5. Семенова Л.Ю. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: монографія. — Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. фін. акад., 2013. — 164 с.

6. Пархомець, М.К. Економічна ефективність використання земельних угідь у конкурентному середовищі [Текст] / М. К. Пархомець, Л. М. Уніят // Український журнал прикладної економіки. — 2016. — Т. 1. — № 1. — С. 153—162. — ISSN 2415-8453

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On the protection of rights to plant varieties", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3116-12> (Accessed 4 April 2020).

2. Tkachyk, S.O. Prysiazniuk, O.I. and Leschuk, N.V. (2017), *Metodyka provedennia kvalifikatsijnoi ekspertyzy sortiv roslyn na prydatnist' do poshyrennia v Ukraini. Zahal'na chastyna* [Methods of conducting qualitative examination of plant varieties for suitability for distribution in Ukraine. The common part], 4 ed., FOP Korzun D. Yu., Vinnytsia, Ukraine.

3. Muzyka, P.M. Urba, S.I. Honcharenko, L.V. (2019), "Analysis and efficiency of land use in Ukraine", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho, Serii: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 4, no. 30 (69), pp. 45—52.

4. Lupenko, Yu.O. Zakharchuk, O.V. and Puhachov, M.I. (2018), *Dovidnyk ekonomista sil'skohospodars'koho pidpriemstva* [Directory of an economist of an agricultural enterprise], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

5. Semenova, L.Yu. (2013), *Konkurentospromozhnist' ahrarnykh pidpriemstv* [Competitiveness of agricultural enterprises], Dniprop. derzh. fin. akad, Dnipropetrovsk, Ukraine.

6. Parkhomets, M.K. and Uniat, L.M. (2016), "Economic efficiency of land use in a competitive environment", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 1, no. 1, pp. 153—162.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2020 р.

УДК 338.45

О. О. Бассова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та менеджменту,

Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв

ORCID ID: 0000-0003-2458-8729

К. В. Коган,

здобувач вищої освіти освітнього рівня магістр спеціальності "Фінанси, банківська справа та страхування", Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв

ORCID ID: 0000-0002-0238-0081

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.111

МОНІТОРИНГ СТАНУ КАПІТАЛУ ТОРГІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

O. Bassova,

PhD in Economics, associate professor, associate professor of department of finance and management,

Philip Orlyk International Classical University, Mykolaiev

K. Kogan,

master of finance, banking and insurance, Philip Orlyk International Classical University, Mykolaiev

MONITORING OF THE STATE OF CAPITAL OF TRADE ENTERPRISES OF UKRAINE

У статті проаналізовано сучасний стан торгівельних підприємств в Україні за узагальнюючими показниками, що характеризують стан і динаміку торговельних підприємств в Україні (кількість торгівельних підприємств, обсяги оптової та роздрібною реалізації та фінансові результати діяльності). Досліджено структуру оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі України за 2011—2018 роки. Виявлено, що торгівля в Україні зазнала змін під впливом кризових явищ. Фінансова та інвестиційна нестабільність у країні призвели до зниження попиту на товари, послуги та зниження прибутку торговельних підприємств, а також на збалансованість попиту й пропозиції споживчого ринку, де виявлено дисбаланс, породжений невідповідністю суспільних виробництв та нестабільним розвитком підприємств торговельно-посередницької діяльності.

У ході моніторингу сучасних наукових і практичних тенденцій не було визначено суттєві розбіжності в методах оцінки капіталу підприємств. Загальний аналіз здійснено для оцінки динаміки та структури основних складових капіталу й активів торговельних підприємств. Проведений аналіз джерел формування капіталу і напрямів їх вкладення на підприємствах торгівлі України у 2016—2018 роках, показали що відповідно до джерел формування капіталу характерним є перевага поточних зобов'язань у джерелах формування; частка власного капіталу на підприємствах торгівлі незначна та становить не більше 10% сукупного капіталу; питома вага довгострокових незначна та має спадну динаміку; спостерігається зменшення капіталу підприємств торгівлі на 402 млрд грн або на 23,8%. Відповідно до напрямів вкладення капіталу: найбільшу питому вагу в складі активів підприємств торгівлі займають оборотні активи. Їх питома вага суттєво коливається в межах 79,8%—86,1% протягом періоду; така ж ситуація склалася і з необоротними активами, які традиційно займають меншу питому вагу серед напрямів вкладень капіталу підприємств торгівлі.

Визначено, що вчасна оцінка негативних наслідків фінансової кризи на обсяги товарообігу, фінансові результати діяльності, а також на власні джерела фінансування й оборотні активи підприємств має велике значення з метою визначення особливостей і наукових підходів щодо підвищення ефективності управління капіталом та оптимізації його структури на торговельних підприємствах.

The state analyzes state-of-the-art commercial enterprise stations in Ukraine for the use of the most common representatives that require work and dynamic enterprise trade in Ukraine (the number of businesses engaged in business, using the optimal and expanded field of activity and responsible enterprises). The structure of the wholesale turnover of the enterprises of the wholesale trade of Ukraine for 2011—2018 is investigated. We appeared to have sold in Ukraine, which changed under the influence of crisis. Financial and investment instability in the country, led to a decrease in demand for goods, services and a decrease in profits of trading enterprises, as well as to the balance of supply and demand of the consumer market, which revealed an imbalance caused by the mismatch of social production and unstable development of enterprises in trading activities.

During the monitoring of current scientific and practical trends, no significant differences were found in the methods of assessing the capital of enterprises. A general analysis is made to evaluate the dynamics and structure of the major components of capital and assets of trading enterprises. The analysis of sources of capital formation and directions of their investment in the enterprises of trade of Ukraine in 2016—2018 showed that according to sources of capital formation the advantage of current obligations in the sources of formation is characteristic; the share of equity in trade enterprises is insignificant and makes no more than 10% of total capital; long-term share is small and has a downward trend; there is a decrease in the capital of trade enterprises by 402 billion UAH. or by 23.8%. According to the directions of investment capital: the largest share in the assets of trade enterprises is occupied by current assets. Their share varies significantly from 79.8% to 86.1% during the period; the same is the situation with non-current assets, which traditionally occupy less share among the lines of investment of trade enterprises.

It is determined that timely assessment of the negative effects of the financial crisis on turnover, financial results of operations, as well as on own sources of financing and current assets of enterprises is of great importance in order to determine the features and scientific approaches to improve the efficiency of capital management and optimize its structure in trading enterprises.

Ключові слова: капітал, торгівельні підприємства, оптовий товарооборот, роздрібний товарооборот, формування, використання.

Key words: capital, trade enterprises, wholesale trade turnover, retail trade turnover, formation, use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Головною метою розвитку підприємства торгівлі є забезпечення оптимального, економічно-обґрунтованого товарного обігу та максимальне задоволення платоспроможних потреб споживачів, а саме фізичних та юридичних осіб. Останнім часом торгівля в Україні зазнає змін під впливом кризових явищ. Фінансова та інвестиційна нестабільність у країні, що зумовлена політичними й економічними перетвореннями, призводить до зниження попиту на товари, послуги та зниження прибутку торгівельних підприємств, а також має достатній вплив на збалансованість попиту й пропозиції споживчого ринку, де можна спостерігати дисбаланс, який породжується невідповідністю суспільних виробництв та нестабільним розвитком підприємств торгівельно-посередницької діяльності. Тому визначення негативних наслідків фінансової кризи на обсяги товарообігу, фінансові результати діяльності, а також на власні джерела фінансування й оборотні активи підприємств має велике значення з метою визначення особливостей і наукових підходів щодо підвищення ефективності управління капіталом та оптимізації його структури на торгівельних підприємствах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема формування капіталу та оптимізації його фінансової структури приваблює велику кількість науковців. Так, дослідженню цього питання присвячені праці наступних відомих вітчизняних і закордонних вчених: Ф. Модільяні, М. Міллера, Ю. Брігхема, І.О. Бланка, Е. Нікбахта, Дж.К. Ван Хорна, Дж.К. Шима, Дж.Г. Сігела, С. Росса, В.В. Ковальова, О.С. Стоянової, В.М. Суторміної, Н.М. Ушакової та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Вивчення опублікованих робіт виявило існування нині низки концепцій щодо доцільності управління формуванням структури капіталу, в основі яких лежать суперечливі підходи до можливості її оптимізації та визначення пріоритетних факторів, що визначають механізм такої оптимізації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення стану торгівельних підприємств України, моніторингу джерел формування та напряму використання капіталу на цих підприємствах з метою розробки підходів щодо підвищення ефективності управління капіталом та оптимізації його структури.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одними з узагальнюючих показників, що характеризують стан і динаміку торговельних підприємств в Україні, є дані про кількість торгівельних підприємств, обсяги оптової та роздрібною реалізації та фінансові результати діяльності. Проаналізуємо основні показники на підставі інформації Державного комітету статистики [3].

Згідно з проведеним аналізом за період 2005—2018 років простежується динаміка зменшення кількості об'єктів роздрібною торгівлі. Однак ці тенденції не обумовлені впливом фінансової кризи: тенденція скорочення кількості об'єктів роздрібною торгівлі спостерігалась протягом усього періоду, який аналізується. Обсяг роздрібною та оптового товарообігу — це показник, який відображає наслідки кризи. Так, оптовий товарообіг у період піку кризи (у 2014 році порівняно з 2013 роком) знизився на 86,9 млрд грн, або на 8,1%. Це перший випадок скорочення товарообігу починаючи з 2005 року. Роздрібний товарооборот має також зростаючу динаміку окрім 2017 року. В цей період скорочення становило 360 млрд грн, тобто на 30,1% (порівняно до 2016 року). Водночас значне зростання товарообігу у 2016 році порівняно з попереднім пояснюється високим рівнем інфляції, а не збільшенням фізичного обсягу продажу.

Ще один узагальнюючий показник, а саме фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування у підприємств-юридичних осіб, мав більш суттєві коливання. І особливий вплив на це мала криза кінця 2013 року та 2014 року, яка дуже негативно вплинула на аналізований показник: уперше з 2005 року фінансовим результатом діяльності підприємств торгівлі стали збитки — 6,1 млрд грн у 2013 році та 128,1 млрд грн у 2014 році.

Узагальнивши викладене, слід зазначити, що спостерігається скорочення кількості підприємств роздрібною торгівлі з одночасним зростанням товарообігу (тенденція "збільшення" галузі). Політична та фінансова криза суттєво вплинула на фінансові результати діяльності підприємств торгівлі: 2013—2015 роки стали для підприємств цієї галузі збитковими, оскільки підприємства залишилися без одного з найважливіших джерел формування капіталу — чистого прибутку. 2018 рік показав суттєве збільшення роздрібного товарообороту на 14,4% та оптового товарообороту на 16,1%. Також динамічно збільшився фінансовий результат підприємств торгівлі на 119,6%.

Оптова торгівля є важливим важелем маневрування матеріальними ресурсами, сприяє скороченню зайвих запасів продукції на всіх рівнях і усуненню товарного дефіциту, бере участь у формуванні регіональних і галузевих товарних ринків. Через оптову торгівлю посилюється вплив споживачів на виробників; а виробник сам обирає споживачів. Нині через посилення ролі торгівлі в національному господарстві особливої актуальності набуває комерційна діяльність у сфері торгівлі і її оптовій ланці зокрема. Вона може виступати каталізатором структурних перетворень і сприяти забезпеченню збалансованості внутрішнього ринку. Для цього оптова торгівля в нових умовах повинна перетворитися в комерційного посередника, який здійснює свою діяльність на принципах сучасного менеджменту та підприємництва.

В умовах ринкової економіки, коли вже не має системи централізованого розподілу товарних ресурсів і прикріплення покупці в до постачальників товарів, особливо зростає роль оптової ланки як посередника між виробництвом і роздрібною торгівлею. Підприємства роздрібною торгівлі повинні тепер самостійно займатися пошуком товарних ресурсів і на добровільній основі встановлювати з постачальниками господарські зв'язки і будувати свої відносини, що нерідко без посередника здійснити складно і потребує великих витрат [2].

У нашій державі на оптовому ринку за останнє десятиріччя з'явилася значна кількість малих оптових посередників. Більшість з них (біля 17 тис.) здійснюють посередницьку діяльність без надбання статусу юридичної особи. Однак основними оптовими посередниками є підприємства — юридичні особи. За даними Державного Комітету статистики України кількість підприємств оптової торгівлі в Україні становить майже 60 тис. одиниць. У струк-

турі оптового товарообороту підприємств торгівлі України переважають непродовольчі товари. Мінімальна частка непродовольчих товарів у роздрібному товарообороті зафіксована в 2012 р., а максимальна — в 2018 р. (табл. 1).

У будь-якому разі частка непродовольчих товарів становить левову частку (80—84%). Щодо виробників, то тут простежується збільшення частки товарів вироблених іноземними підприємствами, що є досить песимістичним для вітчизняного виробника. У структурі роздрібного товарообороту підприємств торгівлі України в 2011—2018 рр. переважали також непродовольчі товари. Їх частка становить 57—61%. Така тенденція в структурі роздрібного товарообороту починається з 2006 року. Співвідношення між продовольчими та непродовольчими товарами становить майже 2: 3.

За формою власності 98% підприємств відносяться до недержавного сектору. Основна частка (63,6%) з них у загальній кількості припадає на підприємства з колективною формою власності. За останні роки на оптовому ринку України з'явилися підприємства, засновані на приватній і змішаній власності та зі 100% іноземними інвестиціями. Це є свідченням формування конкурентного середовища в оптовій торгівлі і створення умов для більш ефективного функціонування ринку України.

Реформування оптової ланки супроводжувалося змінами і в їхніх організаційно-правових формах господарювання. Нині переважають товариства з обмеженою відповідальністю (51,8%), які були створені на базі малих посередницьких підприємств. Великі оптові підприємства колишньої системи Міністерства торгівлі з державних перетворилися на акціонерні товариства. Однак їх питома вага у загальній кількості оптових посередників складає близько 5%, що не сприяє залученню та концентрації капіталу у цій сфері діяльності [3].

Для підвищення ролі оптових підприємств на споживчому ринку необхідно суттєво розширити номенклатуру послуг, які вони повинні надавати партнерам, та знижувати їх вартість.

В Україні відбувається тенденція до зростання темпу оптового продажу закордонних товарів та недостатні темпи продажу товарів вітчизняного виробництва, поряд зі збільшенням обсягу оптового товарообігу вітчизняних виробників з кожним роком. Це також свідчить про необхідність удосконалення інструментів обмеження імпорту закордонних товарів, розширення банківського кредитування вітчизняних підприємств та стимулювання розвитку оптової торгівлі вітчизняними товарами взагалі.

Таблиця 1. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі України за 2011–2018 роки

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Оптовий товарооборот, млн грн	1107283	1093291	1074753	987957	1244221	1555966	1908671	2215367
У тому числі								
продовольчі товари	194516	215169	199674,1	194669,3	224268,9	252771	314047,6	356102,8
непродовольчі товари	912767,4	878121,8	875079,1	793287,7	1019952	1303195	1594623	1859265
Питома вага в оптовому товарообороті, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У тому числі								
продовольчі товари	17,6	19,7	18,6	19,7	18	16,2	16,5	16,1
непродовольчі товари	82,4	80,3	81,4	80,3	82	83,8	83,5	83,9
Питома вага продажу товарів вітчизняного виробництва, %	63,9	58,9	54,3	48,5	46,9	44,5	43,7	42
У тому числі								
продовольчі товари	75,5	73,7	71,7	71,4	75,2	76,4	76,8	77,2
непродовольчі товари	61,4	55,3	50,3	42,9	40,7	38,3	37,2	35,3

Джерело: [3].

Для підвищення ефективності функціонування оптової торгівлі необхідно також впроваджувати більш дієве державне регулювання, яке передбачає не пряме керівництво, а створення умов для цивілізованих взаємовідносин з незалежними суб'єктами господарювання. Об'єктами такого регулювання повинні бути не оптові підприємства, а процеси, які протікають на споживчому ринку.

Сучасний стан розвитку оптової торгівлі потребує вирішення такої проблеми, як формування елементів ринкової інфраструктури. У справжніх умовах господарювання катастрофічно не вистачає складських і торгових площ. Це пов'язано з тим, що старі площі сконцентровані в руках небагатьох колишніх великих державних організацій, а вони в свою чергу диктують недоступні для торговців високі ціни за оренду цих приміщень. Оптова ланка в торгівлі споживчими товарами має у власності лише 12% загальної складської площі. Рівень забезпеченості складською площею товарних складів в Україні нижче порівняно з розвинутими країнами, наприклад з США — у 21 раз. Цей факт теж негативно відбивається на ролі оптової ланки у розвитку споживчого ринку. Структура транспорту застаріла як морально, так і фізично, а на придбання новітніх видів транспорту не вистачає грошових коштів. Для підвищення науково-технічного рівня матеріальної бази сучасної оптової торгівлі необхідно державне регулювання цих питань з боку влади.

Отже, в умовах функціонування цивілізованого ринку саме оптова торгівля повинна стати важелем для стимулювання зростання ефективності виробництва та більш повного задоволення потреб споживачів.

Аналіз збитковості підприємств торгівлі в цілому по Україні за 2011–2018 роки, характеризують меншу збитковість галузі в порівнянні до загальної кількості збиткових підприємств по країні.

У ході моніторингу сучасних наукових і практичних тенденцій не було визначено суттєві розбіжності в методиках оцінки капіталу підприємств [1; 4]. У найбільш загальному вигляді аналіз капіталу здійснюється в двох напрямках: аналіз джерел його формування та аналіз використання. Кожний із цих напрямів передбачає проведення загального та параметричного аналізу.

Загальний аналіз здійснюють для оцінки динаміки та структури основних складових капіталу й активів, а параметричний знаходить своє відображення в фінансових коефіцієнтах.

Проведений загальний аналіз джерел формування капіталу і напрямів їх вкладення на підприємствах торгівлі України, дані якого наведено в таблиці 2, свідчить, що:

1. Відповідно до джерел формування капіталу:

— для підприємств торгівлі характерним перевага поточних зобов'язань у джерелах формування капіталу;

— частка власного капіталу на підприємствах торгівлі незначна та становить не більше 6% сукупного капіталу;

— питома вага довгострокових зобов'язань зменшується;

— спостерігається суттєве скорочення капіталу підприємств торгівлі на 402,1 млрд грн або на 23,8%.

2. Відповідно до напрямів вкладення капіталу:

Таблиця 2. Склад, структура та динаміка капіталу підприємств торгівлі України за 2016—2018 роки

Склад джерел формування фінансових ресурсів і напрямків їх вкладення	2016 рік		2017 рік		2018 рік		Абсолютне відхилення суми, млрд грн		Відносне відхилення суми, %	
	Σ млрд.грн	d, %	Σ млрд.грн	d, %	Σ млрд.грн	d, %	2018 до 2017 року	2018 до 2016 року	2018 до 2017 року	2018 до 2016 року
Джерела формування капіталу:										
Власний капітал	6,7	0,4	26,3	1,3	72,4	5,6	46,1	65,7	175,3	10,8 раз
Довгострокові зобов'язання	284,5	16,8	295,2	14,8	135,1	10,5	-160,1	-149,4	-54,2	-52,5
Поточні зобов'язання	1400,3	82,8	1671,9	83,9	1081,9	83,9	-590	-318,4	-35,3	-22,7
РАЗОМ	1691,5	100	1993,4	100	1289,4	100	-704	-402,1	-41,6	-23,8
Напрямки вкладення капіталу:										
Необоротні активи	242,0	20,2	277,6	13,9	181,9	14,1	-95,7	-60,1	-34,5	-24,8
Оборотні активи	1449,5	79,8	1715,8	86,1	1107,5	85,9	-608,3	-35,5	-34,2	-23,6
РАЗОМ	1691,5	100	1993,4	100	1289,4	100	-704	-402,1	-41,6	-23,8

Джерело: [3].

— ситуація з вкладенням капіталу також досить однозначна: найбільшу питому вагу в складі активів підприємств торгівлі займають оборотні активи. Їх питома вага несуттєво коливається в межах 79,8—86,1% протягом періоду, що аналізується;

— така ж ситуація склалася і з необоротними активами, які традиційно займають меншу питому вагу серед напрямів вкладень капіталу підприємств торгівлі.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи проведену оцінку стану торговельних підприємств України, необхідно ще раз звернути увагу на значні негативні наслідки кризи: скоротились обсяги роздрібного товарообігу (2017—2018 роки); суттєво зменшилися фінансові результати діяльності підприємств (2013—2015 рік збиток), зросла частка збиткових підприємств (36%).

Проведений аналіз джерел формування капіталу і напрямів їх вкладення на підприємствах торгівлі України показав, що відповідно до джерел формування капіталу характерним є перевага поточних зобов'язань у джерелах формування; частка власного капіталу на підприємствах торгівлі незначна та становить не більше 10% сукупного капіталу; питома вага довгострокових незначна та має спадну динаміку; спостерігається зменшення капіталу підприємств торгівлі на 402 млрд грн або на 23,8%. Відповідно до напрямів вкладення капіталу: найбільшу питому вагу в складі активів підприємств торгівлі займають оборотні активи. Їх питома вага суттєво коливається в межах 79,8%—86,1% протягом періоду, що аналізується; така ж ситуація склалася і з необоротними

активами, які традиційно займають меншу питому вагу серед напрямів вкладень капіталу підприємств торгівлі.

Література:

1. Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Киев: Никацентр, 2001. 528 с.
2. Янчева Л.М., Кащенко Н.Б., Чміль Г.Л. Обліково-аналітичне забезпечення управління капіталом підприємств торгівлі: теорія та практика: монографія. Харків: ХДУХТ, 2016. 323 с.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Фінансовий аналіз: навчальний посібник / За заг. ред. Школьник І.О. [І.О. Школьник, І.М. Боярко, О.В. Дейнека та ін.]. К.: "Центр учбової літератури", 2016. 318 с.

References:

1. Blank, I.A. (2001), Finansovyy menedzhment [Financial management], Nika-tsentr, Kyiv, Ukraine.
2. Yancheva, L.M. Kashchena, N.B. and Chmil, H.L. (2016), Oblikovoanalitichne zabezpechennia upravlinnia kapitalom pidpriemstv torhivli: teoriia ta praktyka [Accounting and analytical support for capital management of trade enterprises: theory and practice], KhDUKhT, Kharkiv, Ukrain.
3. Official site of State Statistics Committee of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed March 2020).
4. Shkolnik, I.O. Boyarko, I.M. and Deinec, O.V. (2016), Finansoviy analiz [Financial Analysis], Tsentр uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 24.04.2020 р.*

УДК 338.001.36

С. В. Нараєвський,

к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0001-5527-893X

С. Г. Корольова,

студентка кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0001-6173-6319

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.116

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАРМАЦЕВТИЧНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

S. Naraievskyi,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of International Economics,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

S. Korolyova,

Student of the Department of International Economics,

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF PHARMACEUTICAL ENTERPRISES

У статті розкрито теоретичні та практичні аспекти зовнішньоекономічної діяльності підприємств на світовому фармацевтичному ринку. Досліджено та сформовано сутність поняття "зовнішньоекономічна діяльність", а також зазначено важливість її здійснення для успішного функціонування підприємств у галузі фармацевтики. У роботі представлено ряд особливостей діяльності підприємств у цій сфері, що обумовлює конкурентоспроможність компаній на світовому ринку. Значну увагу було приділено дослідженню ролі науково-дослідним роботам та основним складовим, що виникають у процесі їх здійснення. Представлено аналіз діяльності провідних фармацевтичних компаній, зокрема щодо частки витрат на НДДКР у їхніх доходах. Обгрунтовано стійку потребу підприємств галузі в системних інвестиціях у розвиток власної науково-дослідної бази на основі аналізу діяльності провідних міжнародних фармацевтичних компаній.

The development of the pharmaceutical industry has an all-planetary scale. The foreign economic activities in this industry are important for the competitiveness of these enterprises. The leaders in the global pharmaceutical market are multinationals that are active in external activities and create barriers for entry of new companies. The theoretical and practical aspects of foreign economic activities are described in the article. The essence of the concept "foreign economic activity" has been investigated and formulated by the authors. Also, its importance for the successful functioning of enterprises in the field of pharmaceuticals was presented in the work. The article also presents a number of characteristics in the activity of enterprises in this field, which determines the competitiveness of companies in the world market. So, the authors paid considerable attention to the research in this field and to the main difficulties that arose in the process of their implementation. The article also presents an analysis of the problem of the corporate needs for systematic investments and the capacity of the research base. The research base is undoubtedly one of the factors for successful business in the field of pharmaceuticals. An analysis of leading pharmaceutical companies with statistical justification is presented. The article also presents the share of R&D expenditures on pharmaceutical companies revenues. A comparative analysis of the costs of research between a number of high-tech industries is presented: aerospace, manufacturing of computers and office equipment, production of electronic communications, pharmaceutical industry. Despite the difficult times for humanity and the world economy, successful pharmaceutical companies have a very high profitability from their

operations. A system of factors that has a direct impact on the activity of pharmaceutical enterprises is identified in the article. One of the aspects that is discussed in the work is the state regulation of pharmaceutical companies. Other specific aspects of functioning and development of enterprises in pharmaceutical industry are presented by the authors.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, фармацевтична галузь, НДДКР, фактори, інвестиції, особливості діяльності.

Key words: foreign economic activity, pharmaceutical industry, R&D, factors, investments, features of pharmaceutical business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фармацевтична промисловість є досить специфічною галуззю економіки, яка може відкривати для підприємств як великі можливості у вигляді надприбутків, так і ризики. Саме тому постає необхідність у дослідженні особливостей функціонування фармацевтичних підприємств та специфіки їх зовнішньоекономічної діяльності, що дозволить зрозуміти основні проблеми та складнощі, з якими можуть зіткнутися суб'єкти господарської діяльності в цій сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зважаючи на актуальність теми, теоретичні та практичні аспекти діяльності фармацевтичних підприємств відображені у працях таких авторитетних вчених: Овчаров Е.Г., Мех О.А., Бердар М.М., Баєва О.В., а також основні принципи та складнощі здійснення зовнішньоекономічної діяльності представлені у напрацюваннях Козак Ю.Г., Притула Н.В. та інших.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей функціонування підприємств у галузі фармацевтики, зокрема у розрізі здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Мета обумовила постановку таких завдань:

— охарактеризувати теоретико-методичні основи ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств;

— виявити особливості здійснення зовнішньоекономічної діяльності фармацевтичними підприємствами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для дослідження та вивчення основних аспектів ефективності зовнішньоекономічної діяльності постає необхідність в чіткому розумінні суті цього поняття. Відповідно до ЗУ "Про зовнішньоекономічну діяльність", то ця категорія трактується так: "зовнішньоекономічна діяльність — діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також

діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами". Також у законі наводяться основні види зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), насамперед, це імпоротно-експортні операції (товарів, капіталу, робочої сили), надання різних видів послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності (ІСГД), наукова кооперація у різних напрямках з ІСГД, міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами, спільна підприємницька діяльність, кредитні та розрахункові операції з ІСГД, товарообмінні та орендні операції з ІСГД та інші види ЗЕД, що не заборонені законом [1].

Відповідно до думки деяких вітчизняних та зарубіжних науковців, "зовнішньоекономічна діяльність являє собою систему економічних відносин, які складаються в процесі обміну ресурсами всіх видів між державами та їх економічними суб'єктами". За їх баченням ці відносини охоплюють усі аспекти економічного життя держави, загалом сюди відносять виробництво, інвестиційну сферу, торгівлю та фінанси [2].

Дослідивши визначення зазначеного поняття економістами та вченими у цій галузі, з нашого розуміння категорії "зовнішньоекономічна діяльність", такий термін може трактуватися як сукупність усіх видів господарської діяльності між іноземними суб'єктами, що може супроводжуватися перетинанням кордону. Загалом у більшості під ЗЕД розуміються такі види діяльності, як експортно-імпортні операції, іноземне інвестування, міжнародні фінансові операції або співпраця у виробничому чи науково-технічному напрямках.

Фармацевтична галузь є досить прибутковою сферою для ведення бізнесу, проте має ряд своїх особливостей, які необхідно враховувати суб'єктам господарської діяльності, порівняно з веденням бізнесу в інших галузях економіки. Насамперед, необхідно відмітити науково-дослідну та інноваційну складові функціонування таких підприємств. Адже фармацевтичні підприємства в систематичному порядку

виділяють велику частину коштів у структурі своїх витрат саме на НДДКР. Зростаюча наукоємність фармацевтичної промисловості є стимулюючим фактором для створення міцних міжгалузевих зв'язків, що можна спостерігати між такими галузями як нафтохімія, біотехнології, військово-промисловим комплексом тощо.

Провідні економісти виокремлюють у четвірці найбільш наукоємних галузей економіки фармацевтичну промисловість:

- 1) аерокосмічна;
- 2) виробництво комп'ютерів і офісної техніки;
- 3) виробництво електронних засобів комунікації;
- 4) фармацевтична промисловість [3].

Проведемо аналіз витрат на НДДКР провідних компаній для кожної із зазначених галузей економіки (табл. 1).

Із проведеного дослідження (табл.1) зрозуміло, що частка витрат на НДДКР у фармацевтичних компаній є найбільшою серед наукоємних галузей економіки.

Зауважимо, що до наукоємних прийнято відносити ті продукти, при виробництві яких частка витрат на НДДКР у структурі загальних витрат становить 3,5—4,5%, проте, це значення не є загальновизнаним [3].

Відповідно до даних статистичної організації Європейської Комісії (Eurostat), фармацевтична промисловість займає лідируючі позиції за створенням валової доданої вартості на одну зайняту особу, а на фармацевтичну індустрію припадає до 19% витрат НДДКР світу. Для виходу на ринок інноваційного продукту необхідні довготривалі дослідження, що потребують великих інвестицій на всіх етапах розробки та виробництва продукту. Як зазначають економісти, для виходу на ринок одного інноваційного продукту у галузі фармацевтики передують 12—13 років досліджень та розробок, а обсяг витрат на розробку однієї біологічної чи хімічної субстанції сягає близько 1 млрд євро. Проте треба зазначити, що лише 1—2 субстанції з 10 тисяч, синтезованих у лабораторіях, вдало проходять усі стадії перевірок і випробувань та виходять на фармацевтичний ринок у вигляді готових препаратів [7].

Таблиця 1. Показники діяльності провідних компаній у найбільш наукоємних галузях економіки, 2018 р.

Галузь	Компанія (країна)	Дохід, млрд дол. США	Витрати на НДДКР, млрд дол. США	Відсоток витрат на НДДКР, %	Середній відсоток витрат на НДДКР по галузі, %
Аерокосмічна промисловість	Boeing (США)	101,127	3,269	3,2	2,8
	General Dynamics (США)	36,193	0,502	1,4	
	Spirit AeroSystems (США)	13,972	0,643	4,6	
	Lockheed Martin (США)	53,762	1,300	2,4	
	Northrop Grumman (США)	30,095	0,764	2,5	
Виробництво комп'ютерів, техніки, електроніки	Samsung Electronics Co. (Південна Корея)	224,3	15,3	6,8	10,8
	Apple Inc. (США)	229,2	11,6	5,1	
	Cisco Systems, Inc. (США)	48,0	6,1	12,6	
	Nokia Corporation (Фінляндія)	27,8	5,9	21,2	
	Canon Inc. (Японія)	36,2	2,9	8,1	
	Roche Holding AG (Швейцарія)	56,6	10,8	19,1	18,0
Фармацевтична промисловість	Johnson & Johnson (США)	76,5	10,6	13,8	
	Merck & Co. Inc. (США)	40,1	10,2	25,4	
	Novartis AG (Швейцарія)	50,1	8,5	17,0	
	Pfizer Inc. (США)	52,5	7,7	14,6	

Джерело: складено автором на основі джерел [4—6].

Однак, висока інноваційна складова, хоч і передбачає великі витрати, але й відкриває можливість до отримання надвисоких прибутків для підприємств. До того ж, чим вищий інноваційний рівень та наукоємність продукту, що виробляє підприємство, тим легше йому конкурувати на ринку. Тобто, якщо фармацевтичне підприємство розробило і впровадило у виробництво унікальний у своєму роді продукт, тоді така компанія може зайняти на деякий час навіть монопольне становище на ринку, доки його конкуренти не випустять аналоги-замінники таких препаратів.

Високотехнологічні фармацевтичні компанії виготовляють лікарські засоби за оптовою ціною реалізації до 15 млн дол. США за 1 кг продукції. Якщо порівнювати з компаніями, що займаються виробництвом металу, то таким підприємствам, щоб отримати дохід у 15 млн дол. США, необхідно виготовити та реалізувати близько 60 000 т металу [3].

Отже, як ми бачимо, така висока частка витрат на НДДКР у загальній структурі витрат на виробництво фармацевтичної продукції є досить виправданою, бо передбачає отримання великих прибутків для підприємств галузі.

Овчаров Е.Г. у своїх працях виділяє систему факторів, які чинять прямий вплив на діяльність фармацевтичних підприємств, зокрема й аспекти зовнішньоекономічної діяльності. Серед таких факторів виділяються "демографічні фактори", що демонструють зв'язок між смертністю населення, тривалістю життя, мігра-

Таблиця 2. Показники прибутковості та рентабельності провідних фармацевтичних компаній світу, 2018 р.

Компанії (країна)	Дохід, млрд дол. США	Прибуток, млрд дол. США	Рентабельність, %
Roche Holding AG (Швейцарія)	56,6	8,771	18,3
Johnson & Johnson (США)	76,5	1,300	1,7
Merck & Co. Inc. (США)	40,1	2,394	6,3
Novartis AG (Швейцарія)	50,1	7,703	18,2
Pfizer Inc. (США)	52,5	21,308	68,3

Джерело: складено автором на основі джерела [6].

цією, темпами зростання населення, рівнем народжуваності та розвитком фармацевтичної індустрії загалом. Досить вагоме значення мають і соціальні фактори, до яких відносять рівень розвитку системи охорони здоров'я та освіти. Наступною групою факторів є економічні, що здійснюють, мабуть, найсильніший вплив на розвиток галузі. З економічних факторів можна виділити рівень доходів населення, рівень соціального та економічного розвитку країн, НДДКР, розвиток науки й техніки, транспортно-логістичної системи тощо. Серед таких факторів економіст виділяє й політичні події, що можуть відбуватися як у країні, так і за її межами [7; 8].

Така система факторів дає досить детальне розуміння особливостей фармацевтичної галузі. Особливо, розглядаючи аспект зовнішньоекономічної діяльності, то загальний економічний, науковий, культурний, соціальний розвиток країни є надважливими елементами для успішної діяльності в цій галузі, адже сьогодні мова йде про конкуренцію в умовах глобалізації, а тому переваги отримують підприємства з високорозвинених країн, де набагато вищий науковий потенціал та можливості для досліджень, створення інноваційного продукту.

Привабливість фармацевтичної галузі для підприємств обумовлена надвеликими прибутками від діяльності в цій сфері та високим рівнем рентабельності (табл. 2).

Виходячи з розрахованих показників рентабельності (табл. 2), можна говорити про високу рентабельність фармацевтичних підприємств, зважаючи на те, що середнє значення показника для даних компаній буде дорівнювати 22,6%.

Фармацевтична індустрія має порівняно сильні темпи розвитку та зростання галузі через постійну потребу в лікарських засобах і нееластичність попиту на них. Така тенденція пов'язана з тим, що ринок збуту для фармацевтичної індустрії є постійно відновлювальним, а хворіти

люди продовжують все більше. Зважаючи на це, за умови високої ціни на лікарські засоби, їх все одно будуть купувати, тобто маржу такі підприємства мали б надвелику, навіть враховуючи значні витрати на НДДКР. Проте тут постає питання у державному регулюванні таких підприємств. Майже у всіх країнах світу законодавчо встановлені цінові межі для певних видів лікарських засобів, а також окреслюються деякі умови діяльності фармацевтичних підприємств.

Насамперед, державне регулювання діяльності фармацевтичних підприємств відбувається шляхом встановлення системи стандартів якості та контролю процесу виробництва, реалізації, якості та безпеки лікарських засобів, ліцензування господарської діяльності, сертифікація лікарських засобів, реєстрація лікарських препаратів, державне регулювання цін на основні лікарські засоби тощо [9].

Отже, окрім значних витрат на НДДКР, високу ризикованість галузі, велику соціальну відповідальність, бар'єри для входу на ринок через сильну конкуренцію в галузі з боку "компаній-гігантів", необхідно враховувати ще й вагомий вплив держави на діяльність таких підприємств. Щоправда, існують і пільгові умови для зовнішньоекономічної діяльності фармацевтичних підприємств, зокрема ПДВ для ввезених лікарських засобів на територію України становить 7% (для інших товарів 20%).

Особливістю фармацевтичної індустрії є й аспект абсолютної протилежності тенденцій розвитку до загальносвітових у інших галузях економіки. Тобто це одна з тих галузей, яка може "робити" бізнес на людському горі, як би це погано не звучало. Прикладом такого процесу є сьогоднішня ситуація з коронавірусом, коли бізнес майже у всіх країнах зупинив свою діяльність, а фармацевтична індустрія розвивається швидкими темпами. Тобто ця галузь має можливості для постійного розвитку у будь-які часи.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, розвиток фармацевтичної галузі має всепланетарні масштаби, що обумовило важливість зовнішньоекономічної діяльності підприємств цієї індустрії. У результаті дослідження ми виявили ряд особливостей для успішної діяльності підприємств, які займаються бізнесом у сфері фармацевтики. Насамперед, це потреба у значних інвестиціях в науково-дослідні роботи, що одразу й перетворюється у гігантський бар'єр для нових підприємств на ринку, які абсолютно не готові конкурувати з фундаментальними компаніями, що десятками

років працюють на світовому фармацевтичному ринку та мають потужну науково-дослідну базу, фінансові можливості та сприятливий імідж. Так найбільші провідні фармацевтичні компанії світу витрачають у середньому близько 18% своїх доходів на НДДКР, що майже у 2 рази більше, ніж виробники техніки, комп'ютерів та електроніки, та у 6 разів більше, ніж витрачають на НДДКР компанії аерокосмічної промисловості. Треба зазначити, що ім'я компанії теж відіграє вагомий роль для споживачів на цьому ринку, адже тут важлива довіра до лікарських засобів. Великий вплив має державне регулювання на розвиток фармацевтичної індустрії, зокрема щодо оподаткування, сертифікації, стандартизації тощо. Успішні підприємства фармацевтичної галузі мають досить високу прибутковість та рентабельність (близько 22,6%) від своєї діяльності навіть у найскладніші часи для людства, адже попит на ліки є завжди, а умови для життя та здоров'я людей з року в рік тільки погіршуються. За таких умов, високі витрати на НДДКР та складності діяльності у фармацевтичному бізнесі є виправданими завдяки досить високим показникам рентабельності та прибутковості, порівняно з іншими галузями промисловості.

Література:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 16.03.2020).
2. Основи зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. / Козак Ю.Г. та ін. Київ, 2016. 289 с.
3. Наукоємність фармацевтичної продукції як конкурентна перевага виробника / О.А. Мех. Вісник Наука та наукознавство. 2008. № 1. С. 58—66.
4. The Global Innovation 1000 study. The official site of PwC network: Strategy & веб-сайт. URL: <https://www.strategyand.pwc.com/gx/en/insights/innovation1000.html> (дата звернення: 19.04.2020).
5. U.S. Aerospace & Defense Companies. Aerospace Portal "Forecast International": веб-сайт. URL: <http://www.fi-aeroweb.com/Aerospace-Defense-Companies.html> (дата звернення: 19.04.2020).
6. Fortune Global 500. Fortune Media IP Limited: веб-сайт. URL: <https://fortune.com/global500/2018/search/?industry=Pharmaceuticals> (дата звернення: 20.04.2020).
7. Стратегії конкурентоспроможності продукції підприємств фармацевтичної галузі України / М.М. Бердар. Вісник Теоретичні та прикладні питання економіки. 2014. № 1. С. 346—358.

8. Овчаров Є.Г. Світова фармацевтична промисловість: сучасний стан і тенденції розвитку в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.14 / Російський університет дружби народів. Москва, 2005. 24 с.

9. Державне регулювання фармацевтичної діяльності в Україні. Навчальні матеріали онлайн: веб-сайт. URL: https://pidruchniki.com/1115121237429/meditsina/derzhavne_regulyuvannya_farmatsevtichnoyi_diyalnosti_ukrayini (дата звернення: 27.03.2020).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "Foreign economic activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (Accessed 16 March 2020).
 2. Kozak, Yu.G. and others (2016), *Osnovy zovnishn'oeconomichnoi diial'nosti* [Fundamentals of foreign economic activity], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
 3. Mekh, O.A. (2008), "Science-intensive pharmaceutical products as a competitive advantage of the manufacturer", *Naukoiemnist' farmatsevtichnoi produktsii iak konkurentna perevaha vyrobnyka*, vol. 1, pp. 58—66.
 4. The official site of PwC network: Strategy & (2018), "The Global Innovation 1000 study", available at: <https://www.strategyand.pwc.com/gx/en/insights/innovation1000.html> (Accessed 19 April 2020).
 5. Aerospace Portal "Forecast International" (2018), "U.S. Aerospace & Defense Companies", available at: <http://www.fi-aeroweb.com/Aerospace-Defense-Companies.html> (Accessed 19 April 2020).
 6. Fortune Media IP Limited (2018), "Fortune Global 500", available at: <https://fortune.com/global500/2018/search/?industry=Pharmaceuticals> (Accessed 20 April 2020).
 7. Berdar, M.M. (2014), "Strategies of competitiveness of production of the enterprises of pharmaceutical industry of Ukraine", *Strategii konkurentospromozhnosti produktsii pidpriemstv farmatsevtichnoi haluzi Ukrainy*, vol. 1, pp. 346—358.
 8. Ovcharov, Ye.H. (2005), "The world pharmaceutical industry: the current state and trends of globalization", Ph.D. Thesis, Economy, Russian Peoples Friendship University, Moscow, Russia.
 9. Study materials online, "State regulation of pharmaceutical activity in Ukraine", available at: https://pidruchniki.com/1115121237429/meditsina/derzhavne_regulyuvannya_farmatsevtichnoyi_diyalnosti_ukrayini (Accessed 27 March 2020).
- Стаття надійшла до редакції 21.04.2020 р.*

УДК 519.87: 631.11

Н. К. Дьяченко,
старший викладач кафедри вищої математики та фізики,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-8506-9204

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.121

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА МОДЕЛЕЙ В УПРАВЛІННІ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

N. Diachenko,
Senior Lecturer, Department of Mathematics and Physics, Dnipro State Agrarian and Economic University

FEATURES OF THE APPLICATION OF MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN THE MANAGEMENT OF AGRARIAN ENTERPRISES

У статті розглянуто особливості застосування математичних методів і моделей в управлінні аграрними підприємствами. Проаналізовано роль математичних методів та моделей під час прийняття управлінських рішень менеджерами аграрних підприємств. Доведено, що застосування методів математичного моделювання економічних, маркетингових та виробничих процесів дає змогу ефективно використовувати наявну ресурсну базу в процесі досягнення стратегічних цілей аграрного підприємства та враховувати істотні джерела невизначеності й мінімізувати негативні економічні наслідки. Систематизовано арсенал економіко-математичних методів та моделей, що використовуються під час прийняття управлінських рішень щодо маркетингових бізнес-процесів. Наведено ознаки за якими класифіковано економіко-математичні моделі, що в використовуються в аграрному виробництві. Окреслено способи побудови оптимізаційних моделей, що використовуються в сільському господарстві. Розглянуто процес прийняття управлінських рішень щодо управління бізнес-процесами сільськогосподарського виробництва за допомогою моделі оптимізації застосування добрив. Встановлено, що за допомогою економіко-математичного моделювання можливо вирішувати конкретні економічні проблеми та практичні задачі в сфері управління виробничо-економічною діяльністю сільськогосподарських підприємств.

The article deals with peculiarities of application of mathematical methods and models in management of agrarian enterprises. Mathematical modeling is found to be a universal and effective tool for studying the internal laws of certain phenomena and processes. It has been stated that since the solution of economic and mathematical models it is necessary to take into account certain system characteristics and a close connection of qualitative system parameters and how they are resolved. It is noted that a specialist who develops a particular model should have a thorough knowledge of agrarian economics and modeling theory and perfect to have mathematical tools. It is proved that the application of mathematical modeling methods economic and manufacturing processes make efficient use existing resource base in the process of achieving the agrarian strategic goals businesses and take into account significant sources of uncertainty and minimize them negative economic consequences. The arsenal of economic and mathematical methods and models has been systematized used in marketing management decisions business processes. The features by which the economic and mathematical models are classified are presented used in agricultural production. The ways of constructing the optimization models used in agriculture. The process of making managerial decisions on business processes is considered agricultural production using the optimization model fertilizer application. It is noted that, from a mathematical point of view, some economic processes in agribusinesses are the same and can be described using typical models. It is established that by means of economic-mathematical modeling it is possible to solve specific economic problems and practical problems in the field management of agricultural production and economic activity enterprises. It is concluded that the

application of mathematical tools methods and models make it possible to substantiate the adoption process better management decisions when planning and finding promotion reserves efficiency of agricultural enterprises in crisis conditions and dynamic changes in the environment.

Ключові слова: математичні методи, економіко-математичне моделювання, управління, аграрні підприємства, сільськогосподарське виробництво.

Key words: mathematical methods economic-mathematical modeling, management, agrarian enterprises, agricultural production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах конкуренції та економічної кризи сільськогосподарські підприємства повинні швидко адаптуватися під зміни, що виникають на ринку, вести інноваційну діяльність, використовувати новітні технології та методи підходу до управління бізнес-процесами. Під час проведення досліджень економічних процесів, що відбуваються в діяльності аграрних підприємств, все частіше використовують відповідний математичний інструментарій. З метою обґрунтування запропонованих стратегій їх подальшої діяльності та задля отримання певних результатів складають рівняння чи нерівності, які відображають співвідношення між показниками, визначають їх вплив на значення змінної, що, в свою чергу, дозволяє сформулювати систему необхідних обмежень, на підставі яких ухвалюються ті чи інші рішення. Тому математичні моделі бізнесової діяльності сільськогосподарських підприємств повинні відображати відношення ймовірностей переходу стану від ступеня впливу на неї, що дозволить підвищити ефективність бізнес-процесів, знизить виробничі витрати та дозволить визначити найбільш вразливі зони. Таким чином, актуальність статті та постановка проблематики полягає в підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств в кризових умовах їх господарювання на підставі застосування арсеналу математичних методів та моделей під час створення інформаційних систем щодо відокремлення та аналізу певних бізнес-процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вивченню теорії та практики використання економіко-математичних методів та моделей під час прийняття ефективних управлінських рішень у діяльності підприємств присвячені наукові праці таких вчених: Б.Є. Бачевський, Н.К. Васильєва, В.В. Вітлінський, В.К. Галіцин, С.А. Жданов, М.М. Ільчук, А. Б. Камінський, Н.І. Костін, О.І. Лаврушин, І. Г. Лукіяненко, А.В. Матвійчук, А.П. Ротштейн, О.І. Ястремський та інших.

Водночас процесу розв'язання економічних та управлінських задач під час управління

аграрними підприємствами приділено, на нашу думку, недостатньо уваги. Саме тому в сучасних кризових умовах господарювання проблема прийняття обґрунтованих рішень агротоваровиробниками на підставі інструментарію математичних методів, зокрема доцільності побудови адекватних економіко-математичних моделей потребує проведення більш ґрунтовних досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення особливостей застосування математичних методів та моделей під час обґрунтування управлінських рішень в діяльності аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У кризових умовах господарювання сільськогосподарські підприємства функціонують в умовах обмеженої наявності матеріальних та грошових ресурсів, саме тому виникає нагальна необхідність у більш ґрунтовному вивченні економічних показників їх діяльності на підставі застосування математичних методів дослідження та розробки комплексних економіко-математичних моделей.

Для стабільного розвитку кожного аграрного підприємства ключовим є своєчасне проведення стратегічного, економіко-математичного й статистичного аналізу його діяльності, за рахунок виявлення та оцінювання сильних та слабких боків, а також з'ясування впливу чинників його макрооточення. До переваг відносять такі показники, як якість сільськогосподарської продукції, гнучкість системи постачання, широкий асортимент продукції; ефективна система збуту. Водночас під час розробки стратегії роботи агропідприємства потрібно враховувати проблемні зони: сезонність виробництва, відсутність ефективного маркетингу, наявність внутрішніх оперативних проблем, залежність виробництва від ґрунтово-кліматичних умов, плинність кадрів, слабку автоматизацію управління; значні виробничі витрати; фінансову нестабільність тощо. До пріоритетних чинників ризику, як правило, відно-

сять погодні умови, інфляцію та зміну реалізаційної ціни на продукцію. Під час розробки стратегії подальшої виробничо-збутової діяльності аграрних підприємств саме застосування інструментарію математичних методів та моделей є необхідною умовою ефективною науковою та практичною діяльністю агроменеджера, так як він слугує підґрунтям для розробки й ухвалення управлінських рішень.

Головним методом дослідження економічних показників господарювання агроформувань є метод моделювання економічних процесів, який визначає комплекс різнобічних прийомів. Водночас математичне моделювання виступає універсальним та ефективним інструментом вивчення внутрішніх закономірностей певних явищ та процесів, дає можливість дослідити кількісний взаємозв'язок та взаємозалежності моделі та розробити проектне вдосконалення розвитку та подальшого функціонування системи агробізнесу.

Так, Н.П. Юрчук зауважує, що з метою більш ефективного моделювання економічних процесів, необхідно використовувати надійні та достовірні джерела інформації, змістовно описувати об'єкт, що моделюється та відтворювати дані, сутність об'єкта, його кількісні характеристики, характер взаємодії між складовими елементами, місце та важливість даного явища у загальному процесі функціонування системи. Поряд із змістовним описом необхідно формувати певні схеми у вигляді символів, графіків, таблиць тощо, щоб краще відтворити властивості об'єкта дослідження [5].

Водночас Середюк В.Б стверджує, що для побудови адекватної економіко-математичної моделі, яка здатна ефективно розв'язувати складні соціально-економічні задачі, ефективним є поєднання методів штучного інтелекту для проектування та побудови моделі й методів статистичного аналізу для формування навчальної вибірки [4].

Багато вчених зазначають, що головною проблемою, яка гальмує практичне застосування економіко-математичних моделей, є забезпечення їх конкретною, повною, якісною інформацією. Через недостатній рівень інформаційного забезпечення отримується незадовільний результат, після впровадження якого на практиці ситуація не тільки не покращиться, а навіть суттєво погіршиться [3].

Під час розв'язування економіко-математичних моделей необхідно враховувати певні системні характеристики: ефективність; стійкість; маневреність; надійність; гнучкість; інерційність; адаптивність; економічні ризики

тощо. При ухваленні управлінських рішень менеджеру слід брати до уваги тісний зв'язок якісних параметрів системи та її розв'язку. У процесі управління бізнес-процесами аграрних підприємств сучасні підходи до моделювання мають бути спрямованими на розвиток таких принципів управління, як системність, комплексність, багатоваріантність розрахунків, що досягається за допомогою впровадження системи економіко-математичних моделей.

Слід звернути увагу на той факт, що у сучасній науковій літературі трапляються такі економіко-математичні моделі, які побудовані з великою кількістю грубих порушень теорії математичного моделювання, що призводить до помилкових та неякісних результатів, а тому вони не можуть бути використані на практиці. Якщо економіко-математичну модель розробляти суто з математичної точки зору, то досить часто повною мірою не враховуються особливості функціонування систем агробізнесу (бізнес-процеси, виробнича структура, організація, технології, технічне оснащення, виробничо-економічні показники тощо) і, навпаки, якщо модель побудована на підставі тільки економічної бази, то, як правило, в ній присутні грубі математичні помилки. Вважаємо, що фахівець, який розробляє певну модель, повинен мати ґрунтовні знання з аграрної економіки та теорії моделювання і досконало володіти математичним інструментарієм.

У зв'язку з вищезазначеним зауважимо на тому, що в сільському господарстві економіко-математичні методи використовуються за трьома головними напрямками:

- 1) розробка та розв'язок економіко-математичних задач внутрішньогосподарського аналізу та планування;
- 2) розробка та розв'язок економіко-математичних задач на рівні агропромислового комплексу;
- 3) розробка та розв'язок економіко-математичних задач галузевого аналізу та планування.

У процесі управління виробничо-економічною діяльністю аграрних підприємств під час застосування економіко-математичних методів потрібно враховувати певні чинники, що впливають на їх діяльність, а саме: природні; кліматичні; біологічні; економічні; агротехнічні тощо. Проте найбільш вагомою проблемою під час вибору критерію оптимальності є визначення оптимуму цільової функції.

У зв'язку з чим, зазначимо, що основною метою діяльності сільськогосподарського підприємства є максимізація прибутку у разі мінімізації витрат. Під час оптимізації виробничих

Таблиця 1. Сфери застосування економіко-математичних методів під час ухвалення маркетингових рішень

Назва методу	Зміст методу	Сфери застосування методу
Адаптивні моделі прогнозу	Під час надходження нової інформації до параметрів моделі вносяться відповідні корективи, в результаті чого модель адаптується до нових умов	- Прогноз споживання продукції, що мають сезонний попит; - короткострокове прогнозування цін на споживчі товари
Дискримінаційний аналіз	Призначений для розв'язання завдань розпізнавання образів, під час прийняття рішень щодо дискримінації змінних	- Оцінка впливу чинників (вік, освіта, соціальний статус та інше), під час сегментування споживачів
Факторний аналіз	Дозволяє відновити прогнозовану структуру, що знаходиться в основі спостережних даних з метою їх описання у стислому та інтерпретованому вигляді	- Визначення характеристик ТМ, що впливають на вибір споживачів; - ідентифікація латентних змінних з метою групування споживачів; - пояснення відмінностей між лояльними/нелояльними споживачами
Кластерний аналіз	Передбачає розбиття сукупності об'єктів, що аналізуються, на певне число однорідних класів в умовах відсутності вибірок	- Визначення конкурентоспроможної продукції в межах певного ринку; - вибір об'єктів порівнянь для перевірки маркетингових стратегій; - зниження розмірності даних
Дисперсійний аналіз	Полягає у розкладанні загальної варіації ознаки на складові частини, що визначаються на підставі чинників, які впливають на варіацію, що дає змогу оцінити внесок кожної компоненти на змінність значень ознаки	- Оцінка ступеня реклами та цін на продаж продукції даної торгової марки; - визначення обізнаності споживачів про ТМ; - з'ясування розбіжностей оцінок респондентів щодо певної торгової марки
Методи теорії ігор	Методи, які визначають рівень можливих втрат за умови реалізації одного з альтернативних рішень	- Моделювання обміну товарами у мовах невизначеності та ризику; - розробка маркетингової стратегії в умовах невизначеності та ризику; - ухвалення маркетингових рішень в умовах невизначеності та ризику
Методи оцінки та аналізу ризиків	Методи, які визначають рівень можливих втрат під час реалізації певного альтернативного рішення	- Вибір стратегії виходу певної продукції на ринок, при якій ризик буде мінімальним; - вибір ринку збуту; - вибір постачальників
Метод нечіткого логічного висновку	Орієнтований на моделювання об'єктів, які мають чинники невизначеності. Використовується під час аналізу складних систем	- Оцінка ринку; - вибір товару; - прогнозування збуту продукції; - розробка автоматизованої системи підтримки прийняття маркетингових рішень

Джерело: систематизовано на підставі [1; 4].

витрат науковці обирають різні критерії оптимальності, а саме: максимум прибутку від реалізації продукції, максимум прибутку або максимум доходу від реалізації продукції [2].

Враховуючи великий арсенал економіко-математичних методів та моделей, що використовуються під час прийняття управлінських рішень щодо маркетингових бізнес-процесів, доцільно систематизувати найбільш відомі з них у вигляді таблиці 1.

Роль математичних методів та моделей під час управління виробничо-збутовою діяльністю сільськогосподарських підприємств визначається не тільки їх властивостями, але й рівнем розвитку інформаційних засобів та технологій. Також встановлено, що застосування математичних методів та моделей слугує засобом прогнозування, наукового аналізу, аналітичного

планування різних соціально-економічних процесів.

Таким чином, кожний метод має своє значення та сферу застосування, тому доцільно проводити ґрунтовні дослідження показників виробничо-збутової діяльності аграрних підприємств та аналізувати вплив чинників з боку зовнішнього середовища, на підставі чого доречно розробляти, ухвалювати на впроваджувати маркетингові та управлінські рішення.

Водночас першочерговим завданням агропідприємства є підвищення його економічної ефективності та забезпечення необхідною кількістю матеріально-технічних ресурсів. Досягнення високих результатів в агровиробництві неможливе без дотримання передпосівного обробітку насіння, агротехнологічних заходів, зберігання сільськогосподарської про-

дукції тощо. Для цього агроменеджери мають здійснювати заходи щодо оновлення основних виробничих засобів та своєчасно забезпечувати бізнес-процеси якісними матеріально-технічними ресурсами. Важливою умовою сталого розвитку сільськогосподарських підприємств є необхідність оптимізації їх виробничих структур та господарської діяльності. Найбільш ефективним способом формування оптимальних параметрів управління агропідприємствами є економіко-математичне моделювання його виробничої програми. Отже застосування методів математичного моделювання економічних та виробничих процесів дає змогу ефективно використовувати наявну ресурсну базу в процесі досягнення стратегічних цілей підприємства та враховувати істотні джерела невизначеності й мінімізувати негативні економічні наслідки.

Деякі вчені класифікують економіко-математичні моделі, що в використовуються в агро-виробництві за такими ознаками:

— загально цільове призначення: теоретико-аналітичні (використовується під час вивчення загальних властивостей та закономірностей економічних процесів), прикладні (застосовуються під час розв'язку конкретних економічних завдань);

— за ступенем агрегування: мікроекономічні (відображають діяльність сільськогосподарських підприємств), макроекономічні (відображають функціонування економіки загалом);

— за конкретним призначенням: оптимізаційні моделі (необхідні для вибору найкращого варіанту з усіх існуючих), імітаційні моделі (необхідні для використання комп'ютерної імітації процесів, що вивчаються), ігрові (необхідні для об'єкту моделювання при невизначеності параметрів, що вивчаються);

— за врахуванням чиннику часу: статистичні, динамічні.

У зв'язку з появою інноваційних типів моделей наведена класифікація постійно уточнюється. Наприклад, у сільському господарстві є вже готові типові моделі, які експериментально вивірені та приносять високий ефект. До таких моделей можливо віднести оптимізацію структури посівних площ, структури та обороту стада, використання ріллі та добрив, меліоративних заходів, поєднання та спеціалізація галузей сільського господарства. Якщо конкретна економічна проблема не вирішується на підставі відомих моделей, то створюється оригінальна модель, що проходить всі необхідні

стадії, в тому числі практичну апробацію, і тільки після цього її використовують на практиці.

Під час побудови оптимізаційної моделі використовують такі способи:

1. Врахування вимог щодо впровадження сівозмін та агротехнічної доцільності вирощування сільськогосподарських культур під час оптимізації структури посівних площ.

2. Узгодженість запланованої структури посівних площ з фактичними схемами сівозміни під час оптимізації галузей сільськогосподарської організації.

3. Вибір кращих можливих схем послідовності сільськогосподарських культур;

4. Розміщення певних типів і видів сільськогосподарських культур у сівозміні з врахуванням якості ґрунту.

Отже стає можливим вирішити завдання виробничо-галузевої структури загалом й отримати оптимальне рішення, виявити ресурси, які не використані в повному обсязі, визначити напрям їх ефективного використання, здійснити оптимізацію виробничої програми та структуру посівних площ, визначити структурні зміни та перспективи розвитку аграрного підприємства.

Економіко-математична модель повинна адекватно відображати головні зв'язки та напрями дослідження. Наприклад, розглянемо процес прийняття управлінських рішень щодо бізнес-процесів сільськогосподарського виробництва за допомогою моделі оптимізації застосування добрив, яка має вигляд:

$$F = \sum_{k=1}^n x_k^i y_k (c_k - v_k) - \sum_{k=1}^n z_k^i x_k^i \rightarrow \max, \quad i = \bar{1}, \bar{m} \quad (1),$$

де n — кількість культур; m — кількість видів добрив; x_k^i — площа k -ої культури, під яку вноситься i -ий вид добрив; y_k — заплановане збільшення врожайності з 1 га k -ої культури за рахунок внесення комплексу добрив; c_k — вартість 1 ц продукції k -ої культури; v_k — витрати на збирання врожаю та транспортування 1 ц k -ої культури; z_k^i — витрати на придбання, транспортування та внесення i -го виду добрив під k -у культуру на 1 га.

Головними обмеженнями є:

— загальні витрати на добрива

$$\sum_{k=1}^n z_k^i x_k^i w_k^i = Z, \quad i = \bar{1}, \bar{m} \quad (2),$$

де w_k^i — норма внесення i -го виду добрив під k -у культуру; Z — загальна сума витрат на

придбання, транспортування та внесення добрив.

— баланс добрив

$$\sum_{k=1}^n w_k^i x_k^i \leq Y_i, i = \bar{1}, \bar{m} \quad (3),$$

де Y_i — загальний обсяг добрив i -го виду, що є в наявності.

— площа культур, на якій застосовуються добрива

$$\sum_k x_k^i \leq S_k, i = \bar{1}, \bar{m} \quad (4),$$

де S_k — загальна площа під k -у культуру.

— баланс поживних речовин

$$\sum_k \beta_k^{ij} x_k^i \leq D_k^j, i = \bar{1}, \bar{m}, j = \bar{1}, \bar{z} \quad (5),$$

де β_k^{ij} — норма внесення i -го добрива під k площу в кг д.р.; j — група добрив (азотні, фосфорні, калійні); D_k^j — максимальний обсяг внесення добрив j -ої групи під k -у культуру.

— баланс площ (площа, під яку вносяться азотні, фосфорні та калійні добрива, має бути рівною, отже, внесення добрив з метою отримання врожайності має бути комплексним)

$$\sum_{i=1}^p x_k^i = \sum_{i=1+p}^s x_k^i = \sum_{i=1+s}^m x_k^i, k = \bar{1}, \bar{n} \quad (6),$$

де p — кількість азотних добрив; s — кількість фосфорних добрив; $(m-s)$ — кількість калійних добрив.

— невід'ємності змінних

$$x_k^i \geq 0, k = \bar{1}, \bar{n}, i = \bar{1}, \bar{m} \quad (7).$$

Узагальнюючи зауважимо, що з математичної точки зору деякі економічні процеси в агробізнесі є однаковими та можуть бути описані за допомогою типових моделей.

Таким чином, за допомогою економіко-математичного моделювання можливо вирішувати конкретні економічні проблеми та практичні задачі в сфері управління виробничо-економічною діяльністю сільськогосподарських підприємств.

ВИСНОВКИ

Отже, застосування інструментарію математичних методів та моделей дає можливість якісніше обґрунтувати процес ухвалення управлінських рішень, що є необхідним для оптимального планування та пошуку резервів підвищення ефективності виробничо-збутової діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах кризових явищ та динамічних змін зовнішнього середовища.

Подальші наукові дослідження будуть пов'язані з розробкою економіко-математичних моделей та використанням математичних методів щодо вдосконалення управління логістичними бізнес-процесами в діяльності сільськогосподарських підприємств.

Література:

1. Васильєва Н.К. Економіко-математичне моделювання в сільському господарстві: навчальний посібник / Н.К. Васильєва. Дніпропетровськ: Біла К.О., 2015. 155 с.

2. Лобода О.М. Впровадження методів економіко-математичного моделювання для оптимального управління аграрного підприємства / О.М. Лобода, Г.М. Кавун // Бізнес-навігатор. — 2019. — Вип. 2 (51). — С. 175—179.

3. Манько М.І. Особливості економіко-математичного моделювання діяльності агропромислового комплексу в умовах невизначеності / М.І. Манько // Агросвіт. — 2011. — № 21. — С. 47—52.

4. Середюк В.Б. Застосування економіко-математичних методів для розв'язання економічних задач / В.Б. Середюк // Вісник соціально-економічних досліджень. — 2014. — Вип. 1 (52). — С. 69 — 73.

5. Юрчук Н.П. Використання економіко-математичних методів в управлінні інноваційним розвитком економічних систем / Н.П. Юрчук // Інвестиції: практика та досвід. — 2015. — № 18. — С. 28—32.

References:

1. Vasilyeva, N. K. (2015), *Ekonomiko-matematichne modeliuвання v sil's'komu hospodarstvi* [Economic and mathematic modelling], Dnipro, Ukraine.

2. Loboda, O. M. (2019), "Introduction of methods of economic and mathematical modeling for optimal management of the agricultural enterprise", *Business Navigator*, vol. 2 (51), pp. 175—179.

3. Manko, M. I. (2011), "Features of economic and mathematical modeling of activity of the agro-industrial complex under uncertainty", *Agrosvit*, vol. 21, pp. 47—52.

4. Serebyuk, V. B. (2014), "Application of economic and mathematical methods for solving economic problems", *Visnyk sotsialno — ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 1 (52), pp. 69—73.

5. Yurchuk, N. P. (2015), "The use of economic and mathematical methods in management innovative development of economic systems", *Investytsii — praktyka ta dosvid*, vol. 18, pp. 28—32.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2020 р.

УДК 330.322

Ю. І. Мельнікова,
старший викладач кафедри управління на транспорті, НТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-7023-023X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.127

ОПТИМІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ ПЛАНУВАННЯ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПОТОКУ

Yu. Melnikova,
Senior Lecturer of Department of Transportation Management, Dnipro University of Technology

OPTIMIZATION MODEL FOR TRAFFIC PLANNING

Розроблено методологію вирішення завдання планування парку транспортних засобів з урахуванням вартості очікування пасажирів. Мета цієї методології — мінімізувати розмір парку і скоротити час очікування пасажирів. Підхід з використанням функції дефіциту (DF) застосовується для реалізації зсуву часу відправлення (SDT) і зупинок (DH), щоб мінімізувати розмір парку. З метою мінімізувати як експлуатаційні витрати транспортного засобу, так і вартість очікування пасажирів введена функція оптимізації. Для практичної реалізації результатів дослідження була застосована інформація про продаж квитків компанії з міжнародних пасажирських перевезень. Результати показують, що загальна вартість може бути зменшена на 25% в порівнянні з поточними графіками. Числові результати показали, що реалізована на практиці методологія здатна вирішити масштабну проблему оптимізації організації транзитної мережі.

Traffic management issues are extremely important for Ukrainian transport companies. This is due to a reduction in international passenger traffic, which is systematic and requires full analysis using scientific methods and including a modeling process. Traffic flow modeling is an effective tool for improving and optimizing transport systems and improving the quality of transport services. From a theoretical and practical point of view, modeling of transport flows is so relevant that a large number of publications in foreign and domestic literature are devoted to this issue. The task of optimizing the traffic flow was implemented on the basis of data from the reporting of ticket sales of the transport company for international transport "East West Eurolines" for 2018-2019 on the flight Kiev-Wroclaw.

Data about the company's available resources is used to build model constraints. The target function takes into account the operating costs that accompany the flight and the reputational losses that will be taken into account in the deficit function. The model in this study is based on the deficit function and the costs that arise in the activities of passenger transport enterprises. The target function of the model takes into account the operating costs that accompany the trip and the reputational losses that were included in the deficit function. The approach of taking into account the existing shortage of vehicles is used to implement changes in travel schedules, stops made by drivers during the flight, and to minimize the size of the bus fleet. In this work, we developed a methodology for solving the problem of planning a fleet of vehicles taking into account the cost of waiting for a passenger. The goal of this methodology is to minimize the size of the fleet and reduce the waiting time for passengers. The deficit function (DF) approach is used to implement departure time shifts (SDT) and stops (DH) to minimize the size of the fleet. In order to minimize both the operating costs of the vehicle and the cost of waiting for a passenger, an optimization function has been introduced. For practical implementation of the results of the study, information on the sale of tickets for international passenger transport companies was applied. The Results show that the total cost can be reduced by 25% compared to the current schedules. Numerical results have shown that the methodology implemented in practice can solve a large-scale problem of optimizing the organization of the transit network.

Ключові слова: автотранспортний потік, якість обслуговування, транзитна мережа, функція оптимізації, експлуатаційні витрати.

Key words: traffic flow, quality of service, transit network, optimization function, operating costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Запуск та експлуатація систем громадського транспорту, як правило, призводить до значних витрат для перевізника. А отже, фірма-пе-

ревізник намагається оптимізувати свої витрати. З іншого боку, запуск транспорту створює швидкі та доступні перевезення для всіх верств населення в країні та за її межами, одночасно

Таблиця 1. Результати коригування розкладу руху автобусів

Маршрут	Маршрут	Час відправлення	Час прибуття	Новий час відправлення	Новий час прибуття
10	<i>a-b</i>	19:30	23:55	17:55	22:20
12	<i>b-a</i>	14:00	18:25	15:35	20:00
31	<i>b-c</i>	22:30	4:30	20:55	2:55
13	<i>b-a</i>	14:30	18:55	17:58	18:38
39	<i>c-d</i>	22:30	6:30	20:55	4:55
24	<i>c-b</i>	21:30	15:30	19:55	13:55
32	<i>b-c</i>	16:00	22:00	17:35	23:35
15	<i>b-a</i>	20:00	0:25	18:20	19:00
41	<i>c-d</i>	6:00	14:00	7:35	15:35
26	<i>c-b</i>	12:00	18:00	10:25	16:25
48	<i>d-c</i>	17:40	1:40	16:05	0:05
49	<i>d-c</i>	19:20	3:20	17:45	1:45

зменшуючи негативні наслідки транспортування, як-от: забруднення повітря, шумове забруднення і тому подібне.

Як правило, метою оптимізації вибирається мінімізація загального часу подорожі пасажирів. У системі пасажирських перевезень такі параметри, як час у дорозі, зручність та інші, знаходяться безпосередньо під впливом охоплення маршрутів транспорту, періодичності та його обслуговування порівняно з іншими послугами дорожнього руху та характеристики, пов'язані з ними.

Якість мережі пасажирських перевезень визначається на основі таких факторів, як безпосередність маршрутів, покриття послуг, експлуатаційні витрати, вартість квитка та середня кількість транспортних засобів. Під час моделювання вибору маршруту наслідки перевантажень через переповнення транспортних засобів не враховуються. Така велика кількість завдань, які необхідно розв'язати, стала основою для великої кількості досліджень у сфері пасажирських перевезень різними видами транспорту; екології, що передбачає зменшення негативного впливу автомобілів на навколишнє середовище через пошук альтернативних видів палива та в сфері планування транспортної мережі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний обсяг досліджень у сфері перевезень свідчить про важливість цієї галузі. Автомобільний транспорт — одна з найважливіших галузей економіки і розвивається як невід'ємна частина єдиної транспортної системи [1; 2]. Технічну базу сучасного автомобільного транспорту складають: рухомий склад, дороги та автотранспортні підприємства [3; 4].

Перевезення вантажів пов'язано з необхідністю використання навантажувально-розвантажувальних робіт, що є невід'ємною і найбільш

трудомісткою частиною транспортного процесу [5; 6]. Перевезення пасажирів, передусім стосуються попиту на перевезення, якості обслуговування та організації руху транспорту.

Теорія транспортних процесів розглядає характерні їм закономірності та методи оптимізації. На базі цієї теорії відбувається організація перевезень та управління ними [7].

Теорія транспортних процесів — це прикладна наукова дисципліна, в якій застосовуються теорія систем та дослідження операцій, математичне програмування, математична статистика, теорія масового обслуговування, управління транспортними потоками [8].

Тому, першочерговим завданням досліджень на даному етапі є пошук методу поєднання всіх чинників, які впливають на інтенсивність пасажиропотоку та вантажних перевезень, в одну модель, та здійснення оптимізації основних процесів, які виникають у діяльності фірми-перевізника.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є системне дослідження, критична оцінка теоретичних положень та діючої практики планування автотранспортного потоку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Задача оптимізації транспортного потоку буде реалізована на основі даних звітності продажу квитків транспортної компанії з міжнародних перевезень "East West Eurolines" за 2018—2019 роки на рейсі Київ — Вроцлав.

Для побудови обмежень моделі використано дані про доступні ресурси компанії. Цільова функція враховує експлуатаційні витрати, які супроводжують рейс, та репутаційні втрати, які будуть враховані в функції дефіциту.

Найбільша тривалість очікування пасажиром автобуса складає більше однієї години, ре-

путаційні втрати, які понесе фірма складають 750 грн. Тому діапазон часу регулювання поїздки $a-b$ та $b-a$ складає мінімум $\Delta = \pm 01:35$ годин. Результати змінених графіків відправлення і прибуття автобусів подано в таблиці 1.

Оптимальна кількість транспортних засобів для чотирьох терміналів складає: $d(a,t)^* = 4$, $d(b,t)^* = 2$, $d(c,t)^* = 5$, $d(d,t)^* = 1$. Мінімальна кількість транспортних засобів, необхідних для завершення всіх перевезень, дорівнює сумі всіх максимальних зворотних різниць, тобто:

$$\min N = \sum_{k \in K} \max d(k,t) = 12 \quad (1).$$

Нижня межа кількості транспортних засобів, необхідних для чотирьох станцій, становить $G^* = \max g(t) = 12$. Тим часом, регулюючи час відправлення деяких автобусів, час очікування пасажирів контролюється протягом 2 годин для поліпшення обслуговування автобусів.

STD — це процес коригування розкладу руху транспортного засобу, яке відіграє велику роль при плануванні мережі.

До *STD* і процесів оптимізації розмір парку становив 16, а значення цільової функції становило 166,65 тисяч гривень.

Зрушення графіків базується на таких факторах, як витрати рейсу, пасажиропотік та репутація перевізника. З огляду на вартість очікування пасажирів, час відправлення деяких автобусів коригується, і додається ще один транспортний засіб. Розмір парку зменшується до 11, а значення цільової функції стає 124,98 тисяч гривень, що дозволило заощадити 25,0%.

У січні 2020 року було застосовано *STD* і процеси оптимізації описані в третьому розділі наукової роботи. В графіках перевезень пасажирів на маршруті Київ — Вроцлав були застосовані зміни відповідно до отриманих результатів.

Після практичного застосування результатів дослідження було зафіксовано збільшення пасажиропотоку компанії з міжнародних пасажирських перевезень "East West Eurolines" на обраному рейсі. Причиною цього стало зменшення часу простою. Час відправлення та час прибуття було розраховано та зміщено за допомогою моделі описаної в розділі 2 так, щоб автобус прибував на станцію тоді, коли попит пасажирів на нього був найбільший. Отже, очікування клієнтів стало меншим, парк машин теж було скорочено, відповідно і прибутки фірми збільшились.

Для того щоб проаналізувати вплив впроваджених змін та їх відношення до витрат компанії, в середовищі *R* було побудовано прогноз пасажиропотоку на березень 2020 року за до-

помогою нейронної мережі. Оскільки цей період вважається одним найменш прибуткових, фірма намагається суттєво використати методи оптимізації.

Ця *ANN* заснована на сукупності з'єднаних одиниць або вузлів, штучними нейронами. Кожне з'єднання, як і синапси в біологічному мозку, може передавати сигнал іншим нейронам. Штучний нейрон, який приймає сигнал, потім обробляє його і може сигналізувати нейрони, підключені до нього.

У реалізаціях "сигнал" під час з'єднання є реальним числом, а вихід кожного нейрона обчислюється деякою нелінійною функцією суми його входів. Вага збільшує або зменшує силу сигналу при з'єднанні. Зазвичай нейрони агрегуються в шари. Різні шари можуть виконувати різні перетворення на своїх входах. Сигнали переходять від першого шару (вхідного шару), до останнього шару (вихідного шару), можливо, після проходження шарів кілька разів.

Після зміщення графіків прибуття та відправлення автобусів пасажиропотік відповідно збільшився (графіки було зміщено так, щоб охопити ті години, в які попит пасажирів був найбільшим), тому прогноз показав нам кращі результати, ніж у березні минулого року.

ВИСНОВКИ

Після практичного застосування результатів дослідження було зафіксовано збільшення пасажиропотоку компанії з міжнародних пасажирських перевезень "East West Eurolines" маршруті Київ — Вроцлав. Причиною цього стало зменшення часу простою, внаслідок зміщення графіків відправлення та прибуття. Також прогноз пасажиропотоку здійснений на другу половину лютого і до кінця березня показав нам кращі результати, ніж в березні минулого року.

Таким чином, у березні очікується сезонне падіння пасажиропотоку, проте воно є незначним в порівнянні з березнем 2019 року.

Числові результати показали, що реалізована на практиці методологія здатна вирішити масштабну проблему оптимізації організації транзитної мережі.

Подальші вдосконалення можуть включати розробку методів оптимізації, що враховують динамічний транзитний попит, попит та час подорожі в різні періоди року, а також очікування та перенесення штрафу.

Таким чином, вдалось знайти оптимальне поєднання всіх доступних ресурсів, необхідних

для реалізації рейсу, з врахуванням мінімізації всіх можливих втрат.

Література:

1. Aldred R., Elliott B., Woodcock J. & Goodman A. (2017). Cycling provision separated from motor traffic: a systematic review exploring whether stated preferences vary by gender and age. *Transport reviews*, 37 (1), 29—55.
2. Cejka J. (2016). Transport Planning Realized Through the Optimization Methods. *Procedia engineering*, 161, 1187—1196.
3. Gossling S. (2016). Urban transport justice. *Journal of transport Geography*, 54, 1—9.
4. Mueller N., Rojas-Rueda D., Basagana, X., Cirach M., Cole-Hunter T., Dadvand P.,... & Tonne C. (2017). Health impacts related to urban and transport planning: a burden of disease assessment. *Environment international*, 107, 243—257.
5. Newman P., Kosonen L. & Kenworthy J. (2016). Theory of urban fabrics: Planning the walking, transit/public transport and automobile/motor car cities for reduced car dependency. *Town Planning Review*, 87 (4), 429—458.
6. Nieuwenhuijsen M. J. (2018). Influence of urban and transport planning and the city environment on cardiovascular disease. *Nature reviews cardiology*, 15 (7), 432—438.
7. Nieuwenhuijsen M. & Khreis H. (2019). Urban and Transport planning, environment and health. In *Integrating Human Health into Urban and Transport Planning* (pp. 3—16). Springer, Cham.
8. Pryor E.G. (2019). 3 Parallel development of strategic land-use and transport planning: the case of the Territorial Development Strategy. *Land-use / Transport Planning in Hong Kong: A Review of Principles and Practices*.

References:

1. Aldred, R. Elliott, B. Woodcock, J. and Goodman, A. (2017), "Cycling provision separated from motor traffic: a systematic review exploring whether stated preferences vary by gender and age", *Transport reviews*, vol. 37 (1), pp. 29—55.
2. Cejka, J. (2016), "Transport Planning Realized Through the Optimization Methods", *Procedia engineering*, vol. 161, pp. 1187—1196.
3. Gossling, S. (2016), "Urban transport justice", *Journal of transport Geography*, vol. 54, pp. 1—9.
4. Mueller, N. Rojas-Rueda, D. Basagana, X. Cirach, M. Cole-Hunter, T. Dadvand, P. and Tonne, C. (2017), "Health impacts related to urban and transport planning: a burden of disease

assessment", *Environment international*, vol. 107, pp. 243—257.

5. Newman, P. Kosonen, L. and Kenworthy, J. (2016), "Theory of urban fabrics: Planning the walking, transit/public transport and automobile/motor car cities for reduced car dependency", *Town Planning Review*, vol. 87 (4), pp. 429—458.

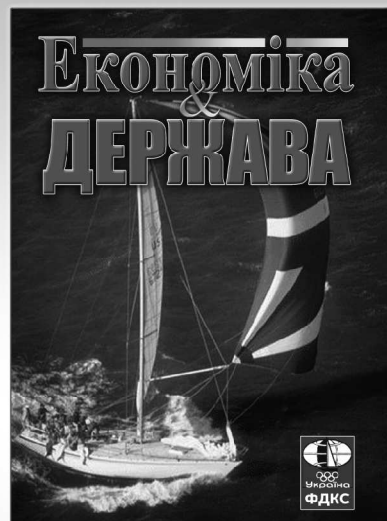
6. Nieuwenhuijsen, M. J. (2018), "Influence of urban and transport planning and the city environment on cardiovascular disease", *Nature reviews cardiology*, vol. 15 (7), pp. 432—438.

7. Nieuwenhuijsen, M. and Khreis, H. (2019), "Urban and Transport planning, environment and health", *Integrating Human Health into Urban and Transport Planning*, Springer, Cham, pp. 3—16.

8. Pryor, E. G. (2019), "Parallel development of strategic land-use and transport planning: the case of the Territorial Development Strategy", *Land-use/Transport Planning in Hong Kong: A Review of Principles and Practices*.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2020 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: **economy_2008@ukr.net**

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.432:631.11

С. С. Булкін,
здобувач, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-0964-6540

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.131

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Bulkin,
Candidate for a degree, Dnipro State University of Agrarian and Economics

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ACTIVITIES

Встановлено, що розвиток економічних відносин в аграрному секторі України супроводжується активним формуванням підприємництва, створенням нових підприємств, діяльність яких направлено на досягнення певних результатів. Однак їхньою відмінною особливістю є низька економічна ефективність, коли одні з них досягають цілей своєї діяльності, а інші працюють менш успішно.

Наведено наукові погляди щодо тлумачення визначення ефективності виробництва продукції. Встановлено, що сутність ефективності виробництва відображає широкий комплекс умов функціонування продуктивних сил і виробничих відносин, які у сукупності забезпечують процес розширеного відтворення. Доведено, що рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств земельними, трудовими, матеріально-технічними та фінансовими ресурсами, а також досягнення оптимального співвідношення між основним та оборотним виробничим капіталом підприємств справляє значний вплив на стійкість їх економічного розвитку.

Established the process of social reproduction is always done in specific forms. This allows targeted and effective use of borrowed material, labor and financial resources and, most importantly, ordering of relations between producers and consumers. The low level of technical support and update rates of production capacity, science-intensive production, productivity of capital and labor, dynamics of investments and innovations of agricultural enterprises pose a threat not only to the future potential of Ukraine, but also for national security.

Ascertain that the development of economic relations in the agricultural sector of Ukraine accompanied by the formation of an active business, the creation of new businesses whose activities are aimed at achieving certain results. Their distinctive feature is low economic sustainability, when one of them achieves the goals of their activities, while others work less successfully.

The features of agricultural production, which should be considered in the study of this category, are distinguished. The main types of economic efficiency of production are summarized. It is established that the essence of agro-industrial production efficiency reflects a wide range of conditions of functioning of productive forces and production relations, which together provide the process of expanded reproduction.

Proved that the level of provision of agricultural enterprises by land, labor, material and technical and financial resources, and to achieve an optimal balance between the fixed and working capital of enterprises makes a significant impact on the sustainability of economic development.

Reducing the cost and improving the efficiency of agro-industrial production create economic conditions for further reduction of retail prices in the market. Hence the increase in production efficiency has the effect of increasing the incomes and the level of profitability of agro-industrial enterprises. The more products are produced and sold, the cheaper it is for the producers, they earn higher incomes and the more they can allocate for the development of production, higher wages and improvement of social conditions.

Ключові слова: виробництво, ефективність, організаційно-правові форми господарювання, прибутковість, продуктивність праці, рентабельність, сільськогосподарське підприємство.

Key words: agrarian enterprise, production, efficiency, organizational and legal forms of management, profitability, productivity, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні реалії розвитку аграрного сектору економіки в умовах поглиблення міжнародної економічної інтеграції свідчать про пріори-

тетність вирішення проблем, пов'язаних з ефективним розвитком підприємницьких структур агробізнесу. У процесі трансформаційних змін більшість сільськогосподарських підприємств

опинились у критичному стані через недосконалість системи організаційно-економічних та фінансово-кредитних механізмів господарювання. Тому актуальною є проблема забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств на основі обґрунтування перспективних напрямів їх діяльності, розробки відповідних заходів щодо посилення конкурентних позицій на ринку.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем організації, розвитку та ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання досліджені у роботах вчених-економістів: В. Андрійчука, В. Аранчій, О. Березіна, І. Вініченка, Ю. Лупенка, П. Макаренка, А. Мельника, П. Саблука, О. Скидана, О. Ульянченка та інші [1—12]. У зазначених працях висвітлено загальні теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку та проблемні напрями забезпечення ефективного розвитку аграрних підприємств ринкового типу. Проте проблему визначення ефективності економічного розвитку сільськогосподарських підприємств та управлінського процесу, що його забезпечує, поки що досліджено недостатньо повно. Саме це і стало підставою дослідження регіональних особливостей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств та обумовило необхідність з'ясувати окремих її аспектів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ведення сільськогосподарського виробництва значною мірою визначається умовами функціонування підприємств. У залежності від наявного природно-ресурсного потенціалу окремі сільськогосподарські підприємства мають різні умови виробництва продукції. Сучасний стан функціонування сільськогосподарсь-

ких підприємств характеризується нестабільністю і значним ступенем ризику господарювання в умовах мінливого зовнішнього середовища, що негативно позначається на показниках ефективності їх виробничо-господарської діяльності. Дніпропетровщина за своїми природно-ресурсним та економічним потенціалом має певні особливості. Розвиток сільського господарства області, як високоефективної та конкурентоспроможної галузі економіки, повинен забезпечити продовольчу безпеку держави, виробництво високоякісної продукції в обсягах, достатніх для задоволення потреб населення і переробних галузей та надійну соціально-економічну основу добробуту українського села.

Дослідження ефективності виробництва сільськогосподарської продукції передбачає ідентифікацію ключових факторів успіху у конкурентній боротьбі, якими володіють суб'єкти економічних відносин. Безпосередньо вивчення особливостей процесу формування ефективності має передувати визначення сільськогосподарських підприємств, які є повноцінними суб'єктами конкуренції на ринках сільськогосподарської сировини та продуктів харчування. Реформування аграрного сектору економіки дозволило створити сприятливі умови для встановлення й розвитку різних форм господарювання як за формою власності, так і за організаційно-правовою основою. Цей процес став можливий завдяки прийнятті низки законів, зокрема, "Про власність", "Про селянське (фермерське) господарство", "Про господарські товариства".

Серед завдань, які мала розв'язати аграрна реформа, є перерозподіл земель із метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання, раціональне використання та охорона земель. За роки її проведення в Дніпропетровській області було сформо-

Таблиця 1. Динаміка діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Дніпропетровської області

Показник	Роки										2018 р. до 2012 р.	
	2012		2015		2016		2017		2018			
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	%	±
Господарські товариства	362	9,9	368	9,3	354	9,4	368	9,3	354	9,4	97,8	-8
Приватні підприємства	197	5,4	193	4,9	186	4,9	193	4,9	186	4,9	94,4	-11
Виробничі кооперативи	10	0,3	11	0,3	11	0,9	11	0,3	11	0,9	110,0	1
Фермерські господарства	3073	83,6	3351	84,9	3194	84,8	3225	84,9	3145	84,8	103,9	121
Державні підприємства	18	0,5	9	0,2	9	0,4	9	0,2	9	0,4	50,0	-9
Інші підприємства	16	0,4	14	0,4	13	0,4	14	0,4	13	0,4	81,3	-3
Усього	3676	100,0	3946	100,0	4111	100,0	3949	100,0	4181	100,0	102,5	91

вано господарські структури, засновані на різних формах власності й господарювання, що стало базою для розвитку підприємництва в сільському господарстві. Найвагоміша частка у загальній кількості аграрних підприємств Дніпропетровської області за звітний рік припадає на фермерські господарства (75,2%). Динаміка розвитку аграрних підприємств за період 2012—2018 роки свідчить, що питома вага господарських підприємств, приватних підприємств, державних підприємств та інших форм господарювання у загальній кількості аграрних підприємств мала тенденцію до скорочення за рахунок зростання частки фермерських господарств та виробничих кооперативів (табл. 1).

Серед діючих на селі організаційно-правових форм особливе місце посідають фермерські господарства. У розвинутих країнах світу вони є основним сектором виробництва продукції, який забезпечує продовольчий достаток населення. В Україні фермерству відводиться роль перспективної форми господарювання, а вільна конкуренція з усупільненим господарюванням забезпечуватиме економічні передумови та можливість створення необхідних конкурентних умов розвитку сільськогосподарського виробництва. Більше третини діючих сільськогосподарських підприємств Дніпропетровщини використовують від 20 до 50 га сільськогосподарських угідь. У середньому на одне господарство цієї групи припадає 38,1 га (табл. 2).

Наступними за чисельністю є підприємства, які використовують від 100 до 500 га сільськогосподарських угідь. Середній розмір такого підприємства становить 237 га. На третьому місці підприємства, які використовують від 50 до 100 га сільськогосподарських угідь. На одне господарство цієї групи припадає 71 га. Частка великотоварних аграрних підприємств (від 3000 га) становила 2% до загальної їх кількості. Позитивним є те, що саме вони використовували 34,3% загальної площі сільськогосподарських угідь області.

Для дослідження сучасного стану та перспектив діяльності сільськогосподарських підприємств необхідно проаналізувати динаміку виробництва сільськогосподарської продукції області, основними виробниками якої є підприємства та господарства населення. Сільськогосподарське підприємство — це суб'єкт правовідносин, що самостійно володіє і розпоряджається відособленим майном, у комплексі якого основним засобом виробництва

Таблиця 2. Групування підприємств Дніпропетровської області за розміром сільськогосподарських угідь, 2018 р.

Показники	Всього	Відсотків до загальної кількості	Площа с.-г. угідь, тис. га	Відсотків до загальної площі с.-г. угідь підприємств
Підприємства, що мали с.-г. угіддя, у тому числі площею, га	3726	89,1	1293,8	100,0
до 5,0	95	2,3	0,4	0,0
5,1–10,0	176	4,2	1,4	0,1
10,1–20,0	377	9,0	6,2	0,5
20,1–50,0	1416	33,9	53,9	4,2
50,1–100,0	434	10,4	30,8	2,4
100,1–500,0	682	16,3	161,6	12,5
500,1–1000,0	213	5,1	152,1	11,8
1000,1–2000,0	163	3,9	233,3	18,0
2000,1–3000,0	86	2,0	210,2	16,2
3000,1–4000,0	36	0,9	123,2	9,5
4000,1–5000,0	17	0,4	74,6	5,8
5000,1–7000,0	13	0,3	77,5	6,0
7000,1–10000,0	14	0,3	116,5	9,0
більше 10000,0 га	4	0,1	52,1	4,0
Підприємства, що не мали с.-г. угідь	455	10,9	x	x

ва є природне тіло — земля, що використовується для виробництва сільськогосподарської продукції (предмета його діяльності), а також переробки сировини рослинного й тваринного походження, виконання інших робіт і надання послуг для задоволення потреб побутового і соціально-культурного характеру як безпосередньо своїх працівників, так і працівників сфери обслуговування [2].

Господарства населення це — домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи — підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства [8]. Такі господарства переважно спеціалізуються на комерційному вирощуванні овочів та інших більш нішових культур, які важко виростити в промислових масштабах через значну частку ручної праці. За досліджувані роки виробництво сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств Дніпропетровської області збільшилось на 35,8 % з 11535,4 млн грн до 15667,4 млн грн (табл. 3).

Дані розрахунків свідчать, що продукція рослинництва має тенденцію до зростання і з 2012 р. до 2018 р. збільшилася на 4201,5 млн грн, або на 60%. Виробництво продукції тваринництва в усіх категоріях господарств за досліджувані роки зменшилось на 1,5%, або на 69,5 млн грн. При загальній тенденції зменшення част-

Таблиця 3. Виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами Дніпропетровської області, млн грн

Показники	Роки					2018 р. у % до 2012 р.
	2012	2015	2016	2017	2018	
Господарства усіх категорій						
Продукція сільського господарства	11535,4	15141,4	15183,4	15255,5	15667,4	135,8
Продукція рослинництва	6999,2	10673,9	10720,9	10634,0	11200,7	160,0
Продукція тваринництва	4536,2	4467,5	4462,5	4621,5	4466,7	98,5
Підприємства						
Продукція сільського господарства	6644,4	9110,5	9145,9	9355,1	9656,0	143,9
Продукція рослинництва	3520,8	6103,1	6050,4	6067,7	6487,5	184,3
Продукція тваринництва	3123,6	3007,4	3095,5	3287,4	3168,5	101,4
Господарства населення						
Продукція сільського господарства	4891,0	6030,9	6037,5	5900,4	6011,4	122,9
Продукція рослинництва	3478,4	4570,8	4670,5	4566,3	4713,2	135,5
Продукція тваринництва	1412,6	1460,1	1367	1334,1	1298,2	91,9
Вироблено продукції всіма категоріями господарств						
на одного зайнятого, тис. грн	101,0	109,3	124,4	105,6	107,0	105,9
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	518,0	680,3	681,8	693,4	715,7	138,2

ки продукції тваринництва, в підприємствах відбулося її незначне зростання на 1,4%.

Зменшення виробництва продукції тваринництва зумовлено нестабільним та низьким рівнем закупівельних цін на продукцію галузі, що унеможливає стійке рентабельне виробництво; недостатнім фінансовим забезпеченням та обмеженим доступом до кредитних ре-

сурсів, що стримує інтенсивний розвиток виробництва та впровадження сучасних технологічних розробок; недостатньою підтримкою розвитку тваринництва; високим період обороту капіталу, що стримує залучення інвестицій; диспаритетом цін між продукцією тваринництва та промисловості, що зумовлює хронічні кризові явища у цій ключовій галузі аграрного сектору. Ринок продукції тваринництва характеризується незбалансованістю попиту і пропозицій, низьким рівнем внутрішнього споживання, а також недостатньо розвинутою інфраструктурою заготівель та збуту тваринницької сировини [5]. Як наслідок, у структурі сільськогосподарської продукції відбувається перерозподіл на користь продукції рослинництва.

Якщо проаналізувати виробництво валової продукції в сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області в цілому, то ми маємо позитивну тенденцію до зростання на 45,3%. У Софіївському, Дніпровському та Криничанському районах виробництво продукції зросло найбільше, а саме на 107,8%, 94,2%, 89,2% відповідно (табл. 4).

Аналіз виробництва валової продукції сільськогосподарства показує тенденцію її зростання або зменшення, а також перерозподіл продукції рослинництва та тваринництва, проте не свідчить про ефективність виробництва. Ефективність виробництва є узагальнюючою економічною категорією, якісна характеристика якої відображається у високій результативності використання живої та уречевленої праці в засобах виробництва. Вона визначається відношенням одержаних результатів до витрат засобів виробництва й живої праці [4; 9; 10; 12].

В економічній енциклопедії зазначено: "ефективність — це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат. Крім того, це досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці. Це конкретна форма вияву закону економії часу, їхній зв'язок здійснюється через підви-

Таблиця 4. Виробництво валової продукції в сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області, тис. грн

Район	Роки					2018 р. у % до 2012 р.
	2012	2015	2016	2017	2018	
Апостолівський	184684	342221	332252	331638	338401	183,2
Васильківський	148578	234103	242976	240024	228031	153,5
Верхньодніпровський	158956	241042	245750	227098	259863	163,5
Дніпровський	358526	568751	516532	572795	696394	194,2
Криворізький	322344	329083	306392	316528	336827	104,5
Криничанський	235131	383698	387015	444886	444803	189,2
Магдалинівський	390716	531194	531844	537765	468271	119,8
Межівський	239737	292166	320479	285587	259343	108,1
Нікопольський	773786	1008294	1025154	1044879	1048076	135,4
Новомосковський	804273	1074794	1091657	1091225	1120729	139,3
Павлоградський	194048	271045	270141	252339	258877	133,4
Петриківський	766423	746137	970954	1133457	1166657	152,2
Петропавлівський	147565	220598	221279	191643	194755	131,9
Покровський	237724	288578	304935	318883	272088	114,5
П'ятихатський	211657	323307	328314	329583	348632	164,7
Синельниківський	386287	467001	393595	379817	414929	107,4
Солонянський	275229	454018	427786	465443	465182	169,1
Софіївський	111138	174757	151524	185390	230963	207,8
Томаківський	198613	368833	359227	346519	365903	184,2
Царичанський	125512	204855	188467	173411	225081	179,3
Широківський	159347	293089	247305	229915	245337	153,9
Юр'ївський	209121	291205	280631	254571	263791	126,1
Міста	5103	1746	1687	1416	3085	217,8
Всього	6646510	9112530	9147912	9355155	9656018	145,3

щення продуктивності праці, яке означає зростання ефективності сукупної праці, ефективності всього виробництва, зумовленої насамперед прогресом продуктивних сил" [11]. В.Г. Андрійчук трактує ефективність як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між одержаним результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили [1]. О.А. Бугуцький визначав суть поняття "ефективність виробництва" як відношення одержаних результатів до витрат праці та засобів виробництва у матеріальному виробництві [2]. М.І. Кісіль підкреслює, що ефективність визначається зіставленням економічного результату (вигід від бізнесу) з витратами на досягнення цього результату [7]. У працях багатьох учених суть ефективності полягає саме в досягненні максимальної кількості продукції за мінімальних витрат. Зокрема М.А. Голик підкреслює, що економічна ефективність сільського господарства полягає у виробництві максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці сільськогосподарських угідь чи від однієї голови худоби за найменших витрат ресурсів з метою найповнішого задоволення потреб населення у продуктах харчування і промисловості у сировині [6]. Ефективність сільськогосподарського виробництва в підприємствах Дніпропетровської області можна проаналізувати на основі її показників, а саме — прибутку та рентабельності (табл. 5).

Протягом досліджуваного періоду прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції збільшувався: в 2018 році порівняно з 2012 роком він зріс на 5670,3 млн грн або майже у 6,5 разів, що свідчить про ефективність вкладення ресурсів у сільськогосподарське виробництво. Якщо аналізувати прибутковість за галузями, то варто зазначити, що сума прибутку рослинництва протягом 2012—2018 рр. зросла у 7,1 рази, тоді як прибутковість галузі тваринництва є нестабільною, і коливається за роками дослідження. Зниження прибутковості галузі тваринництва за окремі роки відбувалося за рахунок постійного підвищення собівартості сільськогосподарської продукції, яке зумовлено не стільки зростанням ресурсомісткості, скільки значним здороженням матеріально-технічних та паливно-енергетичних ресурсів.

Таблиця 5. Ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області

Показники	Роки					2018 р. у % до 2012 р.
	2012	2015	2016	2017	2018	
Прибуток від реалізації с.-г. продукції – всього, млн грн	1035,9	5338,9	4562,6	5176,3	6706,2	647,4
В т. ч.: продукція рослинництва	936,1	5395,6	4600,6	5078,7	6680,4	713,6
Продукція тваринництва	99,8	-56,7	-38,0	97,6	25,8	25,9
Рівень рентабельності виробництва с.-г. продукції - всього, %	17,9	55,1	44,3	41,2	49,7	+31,8 в.п.
В т. ч.: рослинництва	22,1	71,8	53,1	45,8	61,1	+39,0 в.п.
Тваринництва	6,4	-2,6	-2,3	6,7	1,1	-5,3 в.п.
Річна продуктивність праці, тис. грн	145,1	211,9	263,4	278,3	297,8	205,2

Продуктивність праці характеризує її ефективність, і показує здатність працівників випускати певну кількість продукції за одиницю часу. Продуктивність праці в аграрних підприємствах Дніпропетровської області за 2012—2018 рр. в розрахунку на одного середньооблікового працівника має позитивну тенденцію і збільшилась вдвічі, що свідчить про збільшення обсягів виробленої продукції. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції є важливим показником для оцінювання конкурентоспроможності підприємства та характеризує економічну ефективність виробництва, за якої підприємства за рахунок грошової виручки від реалізації продукції повністю відшкодують витрати на її виробництво й одержують прибуток як головне джерело розширеного відтворення. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції за 2012—2018 рр. має тенденцію до зростання, що є позитивним явищем. Проте зростає лише рентабельність виробництва продукції рослинництва, тоді як рентабельність тваринницької продукції зменшується, що пов'язано, перш за все, з високою її собівартістю.

Аналізуючи економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Дніпропетровській області за 2018 рік, варто зазначити, що в їх структурі переважають суб'єкти недержавної форми власності. Найбільшу питому вагу в структурі прибуткових підприємств займають господарські товариства — 323 прибуткових (91%). Найменшу кількість прибуткових підприємств мають виробничі кооперативи. Якщо аналізувати рентабельність продукції, то варто зазначити, що виробництво зернових, зернобобових культур та соняшнику є рентабельними незалежно від форми власності. Гірша ситуація в тваринництві, де виробництво майже всієї продукції є нерентабельним.

ВИСНОВОК

Сільськогосподарське виробництво належить до ресурсномістких галузей, де використовується велика кількість ресурсів, їх кількісний та якісний склад з одного боку, та рівень віддачі з іншого, визначають величину природно-ресурсного потенціалу в конкретних умовах функціонування кожного суб'єкта господарювання. Ефективність виробництва є однією з ключових категорій економіки, яка безпосередньо пов'язана з досягненням кінцевої мети розвитку суспільного виробництва в цілому і кожного підприємства чи галузі окремо. Проведений аналіз свідчить, що на сьогодні сільськогосподарським підприємствам Дніпропетровської області слід вирішувати надзвичайно складну проблему економічного розвитку в умовах обмеженого ресурсного забезпечення.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 303 с.
2. Аранчій В.І. Інтегральні підходи до оцінювання економічної стійкості аграрних підприємств. Полтава: ПДАА. 2012. Спецвипуск. С. 10—12.
3. Березін О.В. Економіка підприємства: навчальний посібник. К.: Знання, 2009. 390 с.
4. Бугуцький О.А. Аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Київ, 1976. 264 с.
5. Вініченко І.І., Крючок С.І. Економічна стійкість підприємства та її складові. Агросвіт. № 24. 2016. С. 15—20.
6. Голик М.А. Підвищення ефективності тваринництва. Київ, 1981. 104 с.
7. Кісіль М.І. Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі. Економіка АПК. 2001. № 8. С. 59—64.
8. Мельник Л.Ю. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції та перспективи. Економіка АПК. 2002. № 2. С. 11—16.
9. Саблук П.Т. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України. К., 2005. 478 с.
10. Сокол О.Г. Дослідження впливу чинників на економічну стійкість сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2008. № 1. С. 21—25.
11. Удовиченко М.О. Теоретичні аспекти економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Полтава: ПДАА. 2011. Вип. 3. Т. 2. С. 149—152.

12. Черевко Д.Г. Конкурентоспроможність підприємства як характеристика його економічного стану. Економіка АПК. 2009. № 6. С. 14—21.

References:

1. Andrijchuk, V.H. and Sas, I.S. (2017), Concentration in the agrarian sector of the economy: problem aspects [Kontsentratsiia v ahrarnij sferi ekonomiky: problemni aspekty], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Aranchij, V.I. and Udovychenko, M.O. (2012), "Integrated approaches to evaluating economic stability of agricultural enterprises", Naukovi pratsi Poltav's'koj derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 1, pp. 10—12.
3. Berezin, O.V. Berezina, L.M. and Butenko, N.V. (2009), Ekonomika pidpriemstva [Enterprise Economics], Znannia, Kyiv, Ukraine.
4. Buhuts'kyj, O.A. (1976), Analiz ekonomichnoi efektyvnosti sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva pidpriemstv [Analysis of economic efficiency of agricultural production], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.
5. Vinichenko, I.I. and Kriuchok, S.I. (2016), Economic sustainability of the enterprise and its components, Ahrosvit, vol. 24, pp. 15—20.
6. Holyk, M.A. (1981), Pidvyschennia efektyvnosti tvarynnytstva [Improving livestock efficiency], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.
7. Kisil', M. I. (2001), "Criterion and indicators of economic efficiency of small and medium-sized businesses in the countryside", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 59—64.
8. Mel'nyk, L.Yu. and Makarenko, P.M. (2002), "Concentration of production in agriculture: trends and prospects", Ekonomika APK, vol. 2, pp. 11—16.
9. Sabluk, P. T. (2005), Investytsijna pryvablyvist' ahrarno-promysloвого vyrobnytstva rehioniv Ukrainy [Investment attractiveness of the agro-industrial regions of Ukraine], Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.
10. Sokol, O.H. (2008), "The influence factors on the economic stability of agricultural enterprises", Ahrosvit, vol. 1, pp. 21—25.
11. Udovychenko, M.O. (2011), "Theoretical aspects of economic stability agricultural enterprises", Naukovi pratsi Poltav's'koj derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 3, pp. 149—152.
12. Cherevko, D.H. (2009), "The competitiveness of the enterprise as a characteristic of its economic situation", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 14—21.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.